

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
Центр перспективних досліджень і співробітництва
з прав людини у сфері економіки

РЕСУРСНИЙ ЦЕНТР З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

ЗМІЦНЕННЯ ЗАСАД
У СФЕРІ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ:
ДРАЙВЕРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту

Київ

2019

УДК 346:[342.7+341.231.14]
ББК 67.303:[67.5.00+66.061.461]
3-46

Науковий редактор:

Устименко В.А., директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПРН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор Зельдіна О.Р.
доктор юридичних наук, доцент Олюха В.Г.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України
(протокол № 4 від 22.04.2019 р.)*

3-46 **Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України:** збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту. Наук. ред. В.А. Устименко. – Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. – 200 с.

ISBN 978-966-02-8892-8

У виданні висвітлено проблематику сучасних суспільних відносин у сфері бізнесу і прав людини в контексті розвитку глобалізованого світу, коли пріоритети Цілей сталого розвитку спрямовані на досягнення органічного та справедливого поєднання економічного зростання і гідного та безпечного життя людини. Висвітлено міжнародні та європейські правові норми і досвід втілення справедливої кореляції між забезпеченням поваги і захисту прав людини та економічними інтересами національного бізнесу та багатонаціональних корпорацій. Розглянуто виклики і шляхи розвитку політики, законодавства та поточної практики у сфері прав людини в сучасних умовах господарювання в Україні. Визначено перспективи впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини, а також відповідних норм *acquis* Європейського Союзу та Ради Європи, інших міжнародних організацій у відношенні політико-правове поле та правозастосовну практику.

Видання підготовлено та видано у рамках Спільного проекту Інституту економіко-правових досліджень НАН України та Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини (Business & Human Rights Resource Center), Велика Британія.

Збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту адресований науковцям, фахівцям органів державної влади і місцевого самоврядування, представникам суб'єктів господарської діяльності, юристам-практикам, викладачам, аспірантам і студентам юридичних та економічних спеціальностей закладів вищої освіти, правозахисникам і всім, хто цікавиться проблематикою правового забезпечення справедливих кореляцій між бізнесом і правами людини.

This publication concerns the modern social relations in the area of business and human rights in the context of the globalised world development, when the Sustainable Development Goals' priorities are aimed at achieving the organic and equitable combination of economic growth and decent and safe human life. The international and European legal norms and experience of the fair correlation between ensuring respect and protection of human rights and economic interests of the national business and multinational corporations are highlighted. The papers consider the challenges and ways of developing the policy, legislation and practice in the field of human rights in the current conditions of economic management in Ukraine. The authors present approaches to the prospects for implementation of the United Nations Guidelines on Business and Human Rights, relevant norms of the European Union and the Council of Europe *acquis*, as well as norms of other international organisations into the national political and legal space and practice of law.

The edition is prepared and published as part of the Joint Project of the Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Business & Human Rights Resource Centre (Great Britain).

The collection of the scientific and practical materials of the international Project is addressed to scholars, officials of the state authorities and local self-government bodies, representatives of business entities, practicing lawyers, lecturers, postgraduate students and students of the legal and economic specialties of the higher educational establishments, human rights activists and everyone who is interested in the issues of legal provision of fair correlations between business and human rights.

УДК 346:[342.7+341.231.14]
ББК 67.303:[67.5.00+66.061.461]

ISBN 978-966-02-8892-8

© Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Міжнародно-правові засади сталого розвитку: площина прав людини.....	8
<i>САНЧЕНКО А.Є.</i> Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини: глобальні настанови сучасному людству.....	8
<i>ШАКУРО Н.Є.</i> Європейське право та Угода про асоціацію між Україною та ЄС: контекст забезпечення прав людини в сфері економіки	19
<i>КУПЧУК М.В.</i> Настанови ОЕСР для багатонаціональних компаній – рекомендації для відповідального ведення бізнесу: площина прав людини.....	29
<i>СКИБЕНКО Е.М.</i> Досвід діяльності Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини як незалежного міжнародного громадського спостерігача	36
<i>БЛАНКЕНБАХ Й.</i> Бізнес і права людини в Західній Європі: розробка та реалізація Національних планів дій.....	45
<i>ЗАЙЧУК О.В., ЗАЙЧУК Ю.В.</i> Деякі проблеми співвідношення прав людини та бізнесу в сучасному міжнародному публічному праві	54
<i>ПАСЮК О.Г.</i> Банки розвитку та права людини: політики та процедури міжнародних фінансових установ.....	61
<i>СТЕПАНЕНКО О.А.</i> Виклики щодо дотримання економічних прав людини в Україні: контекст реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року.....	66
<i>КОВЕРЗНЕВ В.О.</i> Міжнародно-правові засади судового захисту прав людини в підприємницькій діяльності	71
РОЗДІЛ 2. Політика, законодавство та практика у сфері прав людини в сучасних умовах господарювання в Україні: виклики і шляхи розвитку.....	79
<i>ДЖАБРАІЛОВ Р.А.</i> Втілення принципу справедливості у сферу правового регулювання економіки України як передумова для сталого розвитку	79
<i>ЗАБЛОДСЬКА І.В., РЕПІНА І.М., КУЗЬМЕНКО О.М.</i> Економічний аспект прав людини	90
<i>ЛЕВЧЕНКО К.Б., ЖУКОВСЬКА Г.Г.</i> Роль бізнесу в реалізації державної політики забезпечення ґендерної рівності.....	95
<i>ЯЦЕНКО С.С.</i> Правове забезпечення ефективного захисту прав людини у сфері підприємницької діяльності	100
<i>ТОКУНОВА А.В.</i> Засоби здійснення державного керівництва щодо забезпечення поваги до прав людини в процесі провадження підприємницької діяльності.....	104
<i>ПОЄДИНОК В.В.</i> Регулювання інвестиційної діяльності в аспекті прав людини	115

<i>МЕЛЬНИКОВА М.В., ГРАДОБОЄВА Є.С.</i> Підвищення якості житлово-комунальних послуг в Україні як складова реалізації прав людини на комфортне життя	123
<i>ЛИГА А.І.</i> Саморегулювання у сфері житлово-комунальних послуг як основа реалізації прав людини та успіху споживчої політики підприємства і держави.....	132
<i>МАЛОЛІТНЕВА В.К.</i> Захист трудових прав працівників: роль соціально відповідальних публічних закупівель	147
<i>ГРЕЧАНА С.І.</i> Забезпечення основних прав людини крізь призму децентралізації	155
ДОДАТОК.....	164
Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини	164

ВСТУП

Розвиток України у фарватері реалізації Цілей сталого розвитку, проголошених Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», обумовлює людиноцентристський підхід у державній політиці, законодавстві та практиці життєдіяльності суспільства у різноманітних площинах. Адже цей Порядок денний націлений на поліпшення добробуту людства і захист нашої планети зараз і на майбутнє. При цьому першочергові заходи щодо ліквідації бідності населення повинні імплементуватися одночасно із цілеспрямованими зусиллями по нарощуванню економічного зростання і вирішення питань у галузях освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та працевлаштування, а також у процесі боротьбі зі зміною клімату та захисту навколишнього середовища.

Питання забезпечення прав людини в господарській діяльності, яка здатна справляти як позитивний, так і негативний вплив на успіх досягнення Цілей сталого розвитку в Україні та світі, в цілому, стає дедалі важливішим протягом останніх десятиліть, у т.ч. з огляду на інтенсифікацію глобалізаційних, євроінтеграційних і міграційних контекстів. Комплекс новітніх міжнародно-правових напрацювань у цій сфері, які безпосередньо стосуються також й України, свідчить про високу актуальність даної проблематики.

Варто зазначити, що норми і стандарти міжнародного та європейського права у галузі прав людини в контексті ведення економічної діяльності викладені у цілому ряді міжнародних договорів та політико-правових документів. Серед останніх, зокрема - Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини від 16 червня 2011 р., Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2006)3 державам-членам з питань прав людини і бізнесу від 2 березня 2016 р., Директива 2014/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 року щодо розкриття нефінансової та різноманітної інформації деякими великими підприємствами і групами, Оновлена Стратегія ЄС з питань корпоративної соціальної відповідальності 2011 р., Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств «Рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті» (оновлені у травні 2011 р.) та ін.

Безсумнівно, державні політика, законодавство і поточна практика управління державою та господарювання в Україні повинні відповідати сучасним міжнародним тенденціям і вимогам. Потреби українського суспільства в прогресивному розвитку, що мають реалізовуватися, серед іншого, через імплементацію Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Плану дій Ради Європи для України 2018 –

2021 рр. та інших міжнародних зобов'язань, є драйверами на шляху до гідного та заможного життя народу України.

Водночас аналіз стратегічних та імплементаційних політичних і нормативно-правових актів, а також моніторинг дотримання прав людини в сфері бізнесу здебільшого доводять недостатність обізнаності українського суспільства, політикуму, посадовців різних гілок і рівнів влади, бізнес-середовища, соціальних партнерів, науковців та інших стейкхолдерів стосовно сучасних прогресивних засад ведення економічної діяльності, що ґрунтується на цінностях поваги прав людини.

Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини разом із відповідною рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи є дороговказами у сферах встановлення належної взаємодії держави та бізнесу; відповідальності бізнесу - незалежно від його форми власності, обсягу, галузі та місця розташування - щодо дотримання прав людини на всіх етапах його ведення; забезпечення відновлення прав людини, порушених в процесі та/або внаслідок господарської діяльності.

Тому Інститут економіко-правових досліджень НАН України, його Центр перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки та міжнародна незалежна організація Ресурсний центр з питань бізнесу і прав людини (Велика Британія), будучи одностайними щодо нагальної необхідності сприяти просуванню концепції забезпечення прав людини в економічній діяльності, у 2018 році розпочали співпрацю в рамках відповідного Меморандуму. Ресурсний центр представлений в Україні Е.М. Скибенко, старшим аналітиком і представником в регіонах Східної Європи та Центральної Азії.

Метою першого Спільного проекту стало здійснення попередньої оцінки поточного становища та потреб України у контексті виконання нею внутрішньодержавних та міжнародних зобов'язань у цій сфері з окремим акцентом на модернізації чинного законодавства.

До його реалізації, зокрема, професійно долучилися Е.М. Лібанова, академік-секретар відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, академік НАН України, доктор економічних наук, професор, експерт ООН; Й. Бланкенбах, аналітик і представник Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини у Західно-європейському регіоні (м. Берлін, Німеччина); Г.В. Осовий, Голова Федерації профспілок України, Заслужений працівник соціальної сфери України; О.А. Степаненко, Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з дотримання соціальних та економічних прав; К.Б. Левченко, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор, а також представники Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України, Української мережі Глобального договору ООН та українських

бізнес-компаній, практикуючі правники, викладачі закладів вищої освіти, громадські активісти.

Результати Проекту свідчать, що належним чином доказово обґрунтоване розуміння прогалин у політиці, законодавстві та практиці, а також акцептація парадигми переваг, які стануть наслідком впровадження міжнародно визнаних засад ведення економічної діяльності із дотриманням прав людини, сприятиме визначенню відповідних параметрів їх усунення і обстоюванню необхідних законодавчих змін, а відтак – і правовому, соціальному та економічному розвитку України.

Впевнені, цьому сприятиме наступна науково-просвітницька робота із поширення обізнаності про питання справедливої кореляції інтересів бізнесу та прав людини, і, що є нагальним – спрямування консолідованих науково-практичних зусиль на розробку та впровадження Національного плану дій з питань бізнесу та прав людини, як це передбачено ООН та Радою Європи.

Інститут економіко-правових досліджень НАН України висловлює вдячність за плідну співпрацю Ресурсному центру з питань бізнесу та прав людини, а також усім учасникам Проекту. Переконані, що він стане відправною точкою нового напрямку розвитку суспільних відносин в Україні на користь верховенства права, прав людини та мирного процвітання.

В.А. Устименко,
директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор, Залужений юрист України,
член Ради директорів Європейської організації публічного права

Розділ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПЛОЩИНА ПРАВ ЛЮДИНИ

САНЧЕНКО Алевтина Євгенівна,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, керівник Центру
перспективних досліджень і співробітництва
з прав людини у сфері економіки Інституту
економіко-правових досліджень НАН України,
член Європейської групи публічного права

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ: ГЛОБАЛЬНІ НАСТАНОВИ СУЧАСНОМУ ЛЮДСТВУ

Питання взаємозв'язку прав людини і бізнесу та його нормативно-правове регулювання вже тривалий час є предметом широкого дискурсу міжнародного рівня, в якому беруть участь міжнародні організації, національні органи державної влади, суб'єкти підприємницької діяльності (крупні корпорації та малі і середні підприємці) та їх об'єднання, академічне співтовариство, правозахисні організації та пересічні люди.

Не заглиблюючись у історичний екскурс, що міг би торкнутися, наприклад, часів Великої індустріальної революції, зазначимо, що це питання вкотре актуалізувалося на зламі століть (з кінця 90-х років 20 сторіччя), що, крім іншого, обумовлено інтенсифікацією інтеграційних процесів і новим витком розвитку ринкової економіки в Європі та глобалізаційних процесів – у всьому світі.

Не секрет, що діяльність ринків пов'язана з величезним ризиком – як для суспільства, так і для самого бізнесу. Й відповідно, не викликає сумнівів фактична здатність бізнесу справляти дуже виразний вплив на права людини найманих працівників, споживачів товарів і послуг, громад населених пунктів і суспільства в цілому. Наявність такого впливу не залежить від форми власності бізнесу (державної або приватної) й місця його ведення. Суспільні наслідки цього впливу можуть бути позитивними

або негативними, прямими чи опосередкованими, одиничними або кумулятивними, характерними виключно для умов окремого регіону, а також мати безліч взаємопов'язаних аспектів [1].

Зокрема, позитивними впливами можуть бути суттєве покращання становища на ринку зайнятості за рахунок створення нових робочих місць із конкурентоспроможними умовами та оплатою праці; покращання доступу до державних послуг певним категоріям осіб; зміцнення економічного стану країни та загального добробуту, ін., а негативними – шкідливі для здоров'я найманих працівників умови праці та для шкідливі здоров'я населення викиди виробництва, внаслідок чого відбувається забруднення навколишнього середовища; примусове виселення громад в інтересах підприємництва (наприклад, для реалізації крупних інфраструктурних проектів, ін.); безпідставно занижена заробітна плата або заборгованість по її виплаті, використання примусової, незадекларованої та дитячої праці тощо.

Характерно, що підприємницька діяльність справляє вплив не тільки на трудові, але й на нетрудові права людини і основоположні свободи, а саме: право на життя, свободу і безпеку особистості та повагу до приватного життя; право на достатній життєвий рівень людей (у тому числі - на достатнє харчування, відповідний одяг і житло); право на свободу слова і інформацію; право на свободу думки, совісті та релігії; право на недискримінацію та свободу об'єднань, тощо.

Водночас, на думку авторитетних експертів ООН, ринкові відносини між суб'єктами бізнесової діяльності функціонують оптимально лише тоді, коли вони відбуваються за певними загальноприйнятими правилами, дотримуються звичаїв та керуються авторитетними настановами. Й якщо ринки мають у них необхідність, щоб виживати та розширюватись, суспільство має в них потребу, щоб урегульовувати негативні наслідки гри ринкових сил і забезпечити виробництво суспільних благ [2]. Тому місцеві громади, національні уряди, міжнародні інституції та правозахисні організації протягом тривалого часу ретельно вивчали предмет врегулювання відповідальності бізнес-структур у контексті управління несприятливими впливами, що ними спричиняються, та роль урядів у їх запобіганні.

Варто наголосити, що Організація Об'єднаних Націй, усвідомлюючи глобальність проблематики, взяла на себе консолідуючу роль у процесі розробки ідей та комунікацій між різними зацікавленими сторонами

(стейкхолдерами) та у 2008 році схвалила Рамкову програму «Захист, повага та засоби правового захисту» для сфери бізнесу і прав людини [3]. Її науково-практична основа була розроблена Спеціальним представником Генерального секретаря ООН, професором Гарвардського університету Джоном Раггі, у результаті трьох років досліджень і консультацій з представниками бізнесу, урядів, громадянського суспільства, з жертвами порушень прав людини з боку бізнесу та науковцями.

Принагідно зауважимо, що постійна інформаційно-аналітична підтримка роботі професора Дж. Раггі надавалася, зокрема, незалежною міжнародною неурядовою організацією - Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини [4], що відображено у цілій низці його регулярних звітів і доповідей для ООН.

У 2011 році Рада ООН з прав людини одногосно резолюцією 17/4 схвалила Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини для держав та компаній (далі - Керівні принципи) [5], які мають ціллю операціонізувати – ввести у оперативне використання, вищезазначену Рамкову програму ООН. Вони спрямовані на запобігання та припинення порушень прав людини, заподіяних в ході чи внаслідок підприємницької діяльності.

Статус цих Керівних принципів у системі надбань міжнародного права, визначається тим, що вони органічно акумулювали в собі засадничі положення цілого ряду міжнародних загальнообов'язкових актів. Серед них Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці (1998 р.), 187 конвенцій та 198 рекомендацій МОП, Тристороння декларація засад Міжнародної організації праці, котрі стосуються багатонаціональних підприємств та соціальної політики (1977 р., оновлена в 2000 та 2006 рр.), Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.), Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права, Керівні настанови Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств (оновлені в 2011 р.) та інші.

Окреслюючи глобальність положень Керівних принципів та, зокрема, їхню значущість для права і життєдіяльності України, слід зазначити, що вони щільно співвідносяться із Цілями сталого розвитку [6], які визначають порядок денний розвитку людства до 2030 року. Так, наприклад, вони

мають безпосередній зв'язок із Ціллю 8 «Гідна праця та економічне зростання», що передбачає сприяння всезагальному та сталому економічному розвитку, зайнятості населення та запровадженню гідних умов праці для усіх верств населення. Крім іншого, Керівні принципи співвідносяться й з Ціллю 10 «Зменшення нерівності всередині країн та між країнами», що встановлює як необхідність досягти та підтримувати зростання доходів найменш забезпечених верств населення, забезпечувати ґендерну рівність, так і сприяння наданню офіційної допомоги та інвестуванню у країни, які найбільше цього потребують. Перелік Цілей сталого розвитку, що корелюються із положеннями Керівних принципів доволі об'ємний, і питання таких кореляцій заслуговує на окреме детальне дослідження.

Характеризуючи зміст Керівних принципів, слід наголосити, що вони відображають три постулати Рамкової програми ООН і містять три розділи, а саме: «Обов'язок держави захищати права людини», «Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини» та «Доступ до засобів правового захисту». Кожен із них визначає конкретні кроки, які можуть бути застосовані урядами і суб'єктами підприємництва для реалізації їхніх обов'язків та відповідальності попереджувати порушення прав людини в процесі бізнес-діяльності і надавати засоби захисту постраждалим особам, якщо такі несприятливі явища відбуваються.

Керівні принципи однозначно встановлюють, що відповідно до міжнародного права прав людини *держави зобов'язані захищати кожного, хто знаходиться на їхній території та/або під їхньою юрисдикцією, від порушень прав людини*, що можуть бути вчинені бізнес-структурами. Цей обов'язок, у першу чергу, означає, що держави повинні мати ефективне законодавство та норми регуляторного впливу для запобігання порушенням прав людини у сфері підприємницької діяльності, здійснювати державне керівництво щодо забезпечення поваги до прав людини в процесі її ведення, забезпечити системність розгляду та реагування на порушення прав людини та безперешкодний доступ до ефективних засобів захисту прав для тих, чиї права порушені.

Керівні принципи також передбачають, що держави повинні забезпечити узгодженість між політиками державних установ і наданими їм повноваженнями та функціями. Державам належить обов'язок забезпечувати, аби їхня участь у багатосторонніх організаціях/інституціях

повною мірою узгоджувалася з їхніми міжнародними та національними зобов'язаннями в галузі прав людини.

Крім того, держави мають конструктивно співпрацювати з бізнес-середовищем і досягати ефективної взаємодії з ним у всіх сферах державної компетенції. У цьому контексті, зокрема, має йтися про забезпечення належних повноважень держави під час укладення економічних договорів, у т.ч. зовнішньоекономічних; заохочення поваги до прав людини, коли держава є власником бізнесу та взаємодіє з ним як інвестор, закупівельник або партнер у рамках державно-приватного партнерства; зміцнення корпоративної культури поваги до прав людини як всередині країни, так і за кордоном, у т.ч. державними або приватними бізнес-структурами українського походження, які там працюють.

Наступною особливою і важливою властивістю Керівних принципів є те, до що їх дія поширюється й на діяльність суб'єктів господарювання, яка провадиться на територіях, зачеплених конфліктами. З врахування наявності військового конфлікту на території України, в результаті якого її частина окупована, актуальність застосування Керівних принципів у нашій державі лише підсилюється. Цими положеннями ООН привертає окрему вагу держав і бізнес-структур до ганебних явищ порушення прав людини у період конфлікту. Підкреслюється, що найгірші з них нерідко здійснюються за участю бізнесу, коли ведеться боротьба за контроль над територією, ресурсами, людьми або над системою управління і коли неможливо очікувати, щоб режим захисту прав людини функціонував належним чином. У таких ситуаціях держави та бізнес, особливо транснаціональний, мають співпрацювати. Зокрема, зазначається, що держави повинні забезпечувати керівництво, надавати допомогу та впроваджувати правоохоронні механізми для того, щоб жоден із суб'єктів господарської діяльності не був причетним до таких порушень прав людини на постраждалих від конфлікту територіях. А жертви цих явищ повинні мати змогу скористатися допомогою держави у захисті їхніх прав.

Керівні принципи також акцентують на *відповідальності бізнес-структур щодо дотримання всіх міжнародно визнаних прав людини у їхній діяльності*, незалежно від місця або галузі її ведення, їхнього розміру та форми власності. Ця відповідальність означає, що суб'єкти господарювання повинні бути свідомими про свої фактичні чи потенційні негативні впливи на права людини і, проявляючи належну обачність (*due diligence*),

попереджувати, зменшувати, усувати будь-які з них, а також - у випадку завдання шкоди, відшкодувати її постраждалим.

Концепція відповідальності бізнесу щодо прав людини заслуговує більш детального розкриття, тож пропонуємо роз'яснення її змісту. Зазначимо, що Керівними принципами визначено три складові компоненти цієї відповідальності, а саме:

по-перше, кожна бізнес-структура повинна знати про наявність в неї обов'язку поважати права людини, демонструвати це, у т.ч. закріплюючи зобов'язання щодо дотримання прав людини у корпоративній політиці та планах її реалізації, і виконувати цей «наскрізний» обов'язок у своїй щоденній роботі;

по-друге, бізнес-структури повинні здійснювати регулярну внутрішню перевірку дотримання прав людини з метою визначення, запобігання, пом'якшення та обліку своїх негативних впливів на права людини. Суб'єкти підприємництва повинні керуватися принципом «*Due diligence*» - належної обачності щодо прав людини, який відноситься до процесу оцінювання ризиків виникнення негативних впливів на права людини, їх ідентифікації та реагування на них у контексті всієї їхньої діяльності та продукції і всієї мережі їхніх ділових відносин із постачальниками та діловими партнерами. Належна обачність щодо прав людини повинна включати оцінку внутрішніх процедур і систем, а також взаємодію з особами або групами осіб, які потенційно можуть постраждати від їхньої діяльності. Керівні принципи встановлюють, що бізнес-структури повинні інтегрувати результати оцінювання своєї роботи у рамках належної обачності щодо прав людини в політику та процедури на відповідному структурному та оперативному рівні, надаючи для цього відповідні ресурси та повноваження. Вони повинні проводити постійний моніторинг та аналіз їх зусиль щодо забезпечення дотримання прав людини. Якщо бізнес-структури визначають факт спричинення або сприяння спричиненню негативних наслідків, вони повинні співпрацювати з потерпілими у відновленні їхніх прав через систему легітимних процедур. Крім того, бізнес-структури повинні бути готові публічно повідомляти про те, яким чином вони усувають свої негативні наслідки щодо прав людини, у тому числі стосовно груп осіб, які, найімовірніше, зазнають цього впливу;

по-третє, бізнес-структури повинні запровадити процедури, що забезпечать можливість відшкодувати будь-яку шкоду для прав людини,

яку вони вчинили своїми діями, продукцією чи послугами, навіть якщо ця шкода була спричинена їхніми постачальниками або діловими партнерами.

Усім стейкхолдерам варто чітко усвідомлювати, що корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини існує незалежно від здатності або бажання держав виконувати свої обов'язки щодо захисту прав людини. За державами та бізнесом зберігаються ці чітко артикульовані обов'язки незалежно від будь-якого контексту.

Також у Керівних принципах ООН наголошує на фундаментальному *праві осіб та груп осіб на доступ до ефективних засобів захисту їхніх прав*, коли вони порушені у ході чи внаслідок підприємницької діяльності. Дане положення базується на одному з основних принципів міжнародної системи прав людини – праві осіб мати доступ до ефективного засобу захисту, коли їхні права порушено.

Вказується, що у випадку, коли будь-який суб'єкт підприємницької діяльності порушує права людини, держава повинна забезпечити, аби потерпілі особи могли отримати доступ до ефективного засобу захисту їхніх прав у суді. Причому судові механізми повинні бути належним чином придатними для здійснення ефективного розгляду справи щодо порушення прав людини та не створювати штучних бар'єрів. Такими бар'єрами можуть вважатися, наприклад, адміністративні збори або відсутність перекладачів із різних мов. Ці фактори здатні перешкоджати постраждалим особам навіть на етапі подання позовів.

Також наголошується, що держави повинні створювати та надавати можливість доступу постраждалих осіб до ефективних і відповідних механізмів розгляду скарг на порушення прав людини з боку бізнесу у рамках інших законних позасудових процедур. Відомими процедурами, наприклад, є процедури примирення при вирішенні колективних або індивідуальних трудових спорів, третейські суди, звернення зі скаргами до установи омбудсмена (уповноваженого з прав людини), медіація та ін.

Бізнес-компанії, зі свого боку, як очікується, мають запровадити власні ефективні механізми або користуватися наявними механізмами для прийняття та розгляду скарг на порушення прав людини, що можуть подаватися будь-якими особами або групами осіб, які зазнали негативного впливу в процесі або внаслідок підприємницької діяльності, та відшкодовувати заподіяну шкоду.

Важливою метою застосування механізмів розгляду скарг у рамках процедур, встановлених державами, або тих, що запроваджені бізнес-структурами, є їх реальна ефективність, тому Керівні принципи визначили перелік критеріїв ефективності таких механізмів. Серед них наступні: законність, доступність, передбачуваність, справедливість, прозорість та відповідність правовим нормам у сфері прав людини. Такі механізми повинні бути результативними засобами правової допомоги жертвам порушень прав людини з боку бізнесу, а тому - не повинні обмежуватися лише рівнем повідомлень або політичних заяв у засобах масової інформації. Механізми оперативного реагування суб'єктів підприємництва на порушення ними прав людини повинні базуватися на залученні груп зацікавлених осіб і діалозі з ними щодо поновлення їхніх прав і відшкодування заподіяної шкоди.

Навіть вищенаведений загальний огляд основних положень Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, свідчить про те, що вони орієнтуються на всесвітні тенденції змін у відповідних сферах і глобальні проблеми розвитку індустріалізованого та все більш економічно-пов'язаного, у т.ч. через мережу електронного бізнесу, людства. Актуалізація їх положень відбувається через практику їх застосування державами та суб'єктами підприємництва, особливо тими, що мають багатонаціональний статус. Вони конкретизуються шляхом інтеграції в регіональне міжнародне право, політику, законодавство, правозастосовчу та регуляторну практику різних країн, а також корпоративну культуру багатонаціональних компаній, середнього та малого бізнесу. Принагідно варто наголосити, що правове регулювання бізнесу і прав людини нині є однією з сфер права, що розвиваються найстрімкіше.

Цим процесам на європейському просторі сприяє узгоджена політико-правова позиція та *acquis* Європейського Союзу і Ради Європи, а також послідовна діяльність Організації економічного розвитку та співробітництва. Їх політико-правовий доробок в сфері бізнесу та прав людини закарбований у низці стратегічних і програмних документів, а також актів юридично обов'язкового та рекомендаційного характеру. Серед багатьох слід назвати Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec (2016)3 про права людини та бізнес [7], Директиву 2013/34/ ЄС Європейського Парламенту та Ради про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та відповідні звіти окремих видів підприємств [8], Директиву 2014/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради про внесення змін до Директиви 2013/34/ЄС щодо розкриття нефінансової та

різноманітної інформації окремими великими підприємствами та групами [9], Директиву 2013/36 / ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо доступу до діяльності кредитних установ та пруденційного нагляду за кредитними установами та інвестиційними фірмами [10], Керівні настанови ОЕСР для багатонаціональних підприємств (оновлені у 2011 р.) [11], Керівництво ОЕСР із належної обачності для відповідального ведення бізнесу (2018 р.) [12] тощо.

Імплементуючи положення Керівних принципів ООН стосовно запровадження системної роботи з їх реалізації, в т.ч. у рамках Національних планів дій (далі - НПД) у сфері бізнесу та прав людини, європейські регіональні міжнародні організації просувають та підтримують процес розробки, ухвалення та виконання НПД. Нині ними вже керуються 19 європейських країн [13]. Україна допоки не приділяла належної уваги ані питанню вивчення Керівних принципів, ані їх системному впровадженню, хоча їхньою ідеологією певним чином наповнена і Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Водночас, слід зазначити певну динаміку співробітництва нашої держави у рамках ОЕСР та, зокрема, у імplementації Керівних настанов для багатонаціональних підприємств. Крім того, вартими є зусилля Мережі Глобального договору ООН в Україні, що створений у 2000 році та є добровільною корпоративною ініціативою сталого розвитку. Глобальний договір ООН керує та підтримує глобальну бізнес-спільноту (більш ніж 9500 компаній і 3000 громадських підписантів, розташованих у понад 160 країнах світу) у просуванні цілей та цінностей ООН через відповідальні корпоративні практики [14].

Тож, нині задекларовані наміри України розвивати національну економіку, досягти Цілей сталого розвитку до 2030 року, що має призвести до створення цивілізованого та конкурентоспроможного у глобальному масштабі бізнес-середовища і забезпечення високого рівня добробуту українського населення, мають бути підсилені активізацією діяльності суспільства щодо впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини у державні стратегічні та законодавчі акти, практику роботи вітчизняних суб'єктів господарської діяльності. Останні, завдяки членству України в Світовій організації торгівлі та участі в економічних проектах на кшталт зон вільної торгівлі (зон єдиного економічного простору) з Європейським Союзом та окремими країнами світу, набувають все більше можливостей для інтеграції в глобалізовану світову економіку. Однією із заporук її цивілізованого функціонування та розвитку є

дотримання рівноваги між цінностями суто економічного ґатунку та правами людини.

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, що є провідною установою Національної академії наук України з проблем правового забезпечення розвитку економіки, очолив справу просування Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. У 2017 році у складі Інституту був створений Центр перспективних досліджень та співробітництва з прав людини у сфері економіки (далі - Центр) [15] з метою сприяння вдосконаленню економіко-правового регулювання розвитку економічних відносин в Україні на засадах верховенства права, прав людини та соціальної відповідальності суб'єктів господарювання у контексті євроінтеграційних і глобалізаційних процесів. Центр співпрацює з усіма сторонами, зацікавленими впроваджувати відповідні міжнародно-правові надбання щодо забезпечення прав людини у сфері економіки. Зокрема, у 2018 році була офіційно, у рамках Меморандуму, оформлена співпраця з Ресурсним центром з питань бізнесу та прав людини, яка розвивається змістовно та динамічно.

До найближчих планів діяльності Центру належать заходи із консолідації зусиль і потенціалу органів влади, бізнес-середовища, соціальних партнерів, академічної науки, організацій громадянського суспільства та експертів у справі розгортання широкої та предметної інформаційної кампанії з питань бізнесу і прав людини. Належна обізнаність створить підґрунтя для підготовки комплексного аналізу чинного українського законодавства та практики на відповідність Керівним принципам ООН й подальшої розробки Національного плану дій у сфері бізнесу та прав людини. Зазначена робота не лише забезпечить виконання Україною міжнародних зобов'язань у зв'язку з членством України в ООН та Раді Європи, але - що головне - сприятиме утвердженню людиноцентристського підходу у загальному процесі економічного розвитку нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Імплементация Резолюції № 60/251 Генеральної Асамблеї ООН від 15 березня 2006 року під назвою «Рада з прав людини». Доповідь Спеціального представника Генерального Секретаря з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств. Оцінки впливу на права людини - вирішення ключових методологічних питань, A / HRC / 4/74, п.1. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/106/14/PDF/G0710614.pdf?OpenElement>

2. «Захищати, дотримуватися та відновлювати в правах: основні положення, що стосуються бізнесу і прав людини» Доповідь проф. Джона Ратті, Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств. A/HRC/8/5 від 07.04.2008 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/128/61/PDF/G0812861.pdf?OpenElement>
3. The UN «Protect, Respect and Remedy» Framework for Business and Human Rights, 2008. URL: <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-protect-respect-remedy-framework.pdf>
4. Веб-сайт Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини. URL: <https://www.business-humanrights.org/ru>
5. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, 2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
6. Цілі сталого розвитку 2016-2030, затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
7. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи CM / Rec (2016)3 про права людини та бізнес (прийнята Комітетом міністрів 2 березня 2016 р. на 129-му засіданні Заступників міністрів). URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
8. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095>
9. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32013L0034>
10. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms, amending Directive 2002/87/EC and repealing Directives 2006/48/EC and 2006/49/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0036>
11. OECD Guidelines for Multinational Enterprises (edited in 2011) URL: <http://www.oecd.org/corporate/mne/>
12. OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct (31 May 2018). URL: <http://mneguidelines.oecd.org/due-diligence-guidance-for-responsible-business-conduct.htm>
13. Веб-сайт «National Action Plans on Business and Human Rights». URL: <https://globalnaps.org/country/>

14. Веб-сайт Мережі Глобального договору ООН в Україні. URL: <https://globalcompact.org.ua/>

15. Веб-сторінка Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=6794

ШАКУРО Наталія Євгенівна,
Надзвичайний і Повноважний
Посланник другого класу

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО ТА УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС: КОНТЕКСТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Тема взаємозв'язку бізнесу і прав людини, яка зазнала нового імпульсу результаті прийняття у 2011 році Радою ООН з прав людини Керівних принципів питань бізнесу та прав людини [1] (далі – Керівні принципи), є надзвичайно актуальною для України, особливо у контексті основних напрямів її європейської – правової, економічної і соціальної - інтеграції. Адже питання підприємницької діяльності, як і питання прав людини є невід'ємними елементами усіх дискусій, пов'язаних із процесом європейської інтеграції України. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що і належна імплементація Угоди між Україною і Європейським Союзом може забезпечити значний обсяг умов, необхідних для реалізації завдань в економічній та соціальній сферах життя нашої держави.

Шлях до укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС був довгим і складним. Політична і економічна частини Угоди були підписані на різних етапах. Політичну частину підписано 21 березня 2014 р., і в ній проголошено, що спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, також є ключовими елементами Угоди. Економічна частина, яка проклала шлях до нових можливостей для бізнесу і його правового і економічного захисту, була підписана 27 червня 2014 р.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. З 1 листопада 2014 р., відповідно до статті 486 Угоди, здійснювалося її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності. 1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набрала чинності у повному обсязі.

Розглядаючи проблематику підприємницької діяльності і прав людини, необхідно пам'ятати, що Угода у цьому контексті відіграє важливу роль, оскільки є новим форматом відносин між Україною і Європейським Союзом на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції»[2].

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є дорожньою картою важливих внутрішніх реформ в Україні. Історія її підготовки, підписання та імплементації супроводжувалася історичними перетвореннями та викликами, яких зазнала наша країна. Угода є важливим інструментом європейської інтеграції України і тісно пов'язана з усіма сферами її політичного, економічного і соціального життя нашої держави. І тому логічно було би розглядати Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом у взаємодії із міжнародними зобов'язаннями нашої держави і, в першу чергу, у сфері прав людини.

Важливо розуміти, чим є Угода для держави, для сектору економіки, бізнесу, для громадянського суспільства, для населення.

Для держави вона є історичною віхою на шляху до членства в Європейському Союзі і орієнтиром на шляху реформ, для бізнесу – пакетом нових можливостей розвитку і одночасно новим рівнем відповідальності та зобов'язань. Людям вона дає, перш за все, відчуття належності до європейсько сім'ї, надію на краще майбутнє в економічному і правовому сенсі, нову якість життя. І тому цілком логічним є висновок про те, що дотримання прав людини в усіх сферах, включаючи економічну, є важливою умовою ефективної імплементації Угоди про асоціацію і досягнення її цілей.

Дискусії, сфокусовані на темі бізнесу і прав людини, є особливо актуальними для усвідомлення важливості принципів поваги до прав людини в усіх сферах і підстав, чому вони покладені в основу положень Угоди про асоціацію. Вже у її преамбулі наголошується, що «політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних

цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах;

Повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди»[2].

Важливо зауважити, що питання прав людини у сфері економіки та бізнесу є складним не тільки для України. Це глобальна проблема, яка загострюється в умовах динамічного розвитку технологій, збільшення впливу транснаціональних корпорацій, а також в умовах економічних і політичних криз, та усього спектру викликів, що стоять перед людством. Проблемою є забезпечення балансу між прагненням до нових прибутків, виживання в умовах жорсткої конкуренції і обсягом прав, які мають бути забезпечені у процесі реалізації корпоративних інтересів транснаціональних, а також національних великих, середніх і малих компаній.

Всередині ЄС проблема досягнення ідеального рівня забезпечення прав людини у сфері економіки та бізнесу не втратила актуальності. Існують невирішені економічні та соціальні, і правові питання, рівень економічного і соціального розвитку в окремих країнах ЄС відрізняється і іноді суттєво. Однак необхідно визнати, що в Європейському Союзі вироблені і, що є головним, - виконуються численні стандарти правового, економічного і соціального характеру, орієнтовані на високу якість життя.

Варто підкреслити, що дотримання прав людини, їх усвідомлення та реалізація у процесі імплементації положень Угоди про асоціацію є взаємною відповідальністю України, Європейського Союзу і його держав-членів. Ця відповідальність базується на принципах і стандартах, що стосуються верховенства права і прав людини, розроблених, першу чергу, в рамках ООН і Ради Європи.

Якщо розглядати питання взаємозв'язку прав людини і бізнесу у контексті підходів ООН, слід згадати її внесок у вироблення нею стандартів у цій сфері. Як вже зазначалося, у 2011 році Рада ООН з прав людини одностайно ухвалила Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини на виконання Рамок ООН стосовно захисту, дотримання та засобів правового захисту. Ці Керівні принципи забезпечили глобальні стандарти для попередження та реакції на ризики виникнення тяжких наслідків для прав людини, пов'язаних з підприємницькою діяльністю.

При цьому зауважити, що документ має рекомендаційний характер і не створює нових зобов'язань за міжнародним правом. Разом з тим він уточнює значення корпоративної соціальної відповідальності щодо поваги до прав людини. Однак питанням для вивчення є обсяг такої відповідальності за забезпечення прав людини як з боку держав, так і з боку самих компаній.

Компанії, особливо транснаціональні, які працюють на глобальному рівні, стали дуже потужними і суттєво впливають на світову і регіональну економіку і соціальний розвиток держав. Ці компанії у багатьох значеннях є корисними для суспільств, оскільки є великими контриб'ютерами державних бюджетів через податкові надходження, створюють робочі місця, запроваджують нові технології, розвивають економіку і часто є головними донорами соціальних програм. Однак питання про повагу прав людини та відповідальність компаній за їх порушення є предметом усесторонніх дебатів як на міжнародному, так і на національному рівнях. Такі компанії все частіше позиціонують себе як головних партнерів суспільств у повазі до прав людини. Протягом декількох десятиліть термін «корпоративна соціальна відповідальність» вживається в цьому контексті для позначення нормативного стандарту, за яким ці компанії беруть на себе відповідальність за свої дії заради створення позитивного іміджу через свою діяльність, зокрема, щодо поваги до прав людини [3]. Така діяльність часто пов'язана із спеціальними політиками компаній, які запроваджуються і широко висвітлюються ними як інструменти досягнення високого соціального рівня, збереження екології, меценатства і доброчинності. Разом з тим наслідки діяльності транснаціональних і національних компаній і підприємств, її вплив у середньостроковій і довгостроковій перспективі на розвиток і безпеку суспільств потребують уваги і мають бути контрольовані з точки зору прав людини.

Власну рекомендацію щодо прав людини та бізнесу розробила Рада Європи з огляду на актуальність цієї проблематики для Європи (наприклад, у європейських країнах є штаб квартири компаній, які працюють на глобальному рівні) – Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи щодо бізнесу і прав людини [4]. Хоча не всі положення Керівних принципів ООН чітко згадані в Рекомендації, але лише ті, для яких Рада Європи мала конкретні доповнення для заповнення прогалів та внесення їх у їх регіональний контекст, передбачається, що її реалізація повинна включати в себе усі положення Керівних принципів ООН.

Чому цей документ є важливим для України, особливо у контексті Угоди про асоціацію? Всі 28 країн-членів ЄС є одночасно й членами Ради Європи. І стандарти, що розробляються в РЄ, у тому числі за участю України, є консолідованою позицією країн Євросоюзу.

ООН, РЄ а також ЄС закликають свої країни-члени до забезпечення того, щоб бізнес-компанії, які зареєстровані та здійснюють свою діяльність під їхньою юрисдикцією, виконували Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини, розробляти відповідні національні плани дій з їх імплементації.

Наприклад, Європейська комісія у 2012 році розробила Довідник з прав людини для малих та середніх компаній, з урахуванням того, що вони, на відміну від транснаціональних компаній, не володіють достатнім обсягом інформації та ресурсів щодо належного забезпечення прав людини [5].

Як ЄС, так і Рада Європи будують свої стратегії у сфері забезпечення прав людини в економіці, базуючись на трьох напрямках, визначених у Керівних принципах ООН, а саме:

Обов'язок держави забезпечувати захист від порушень прав людини з боку третіх осіб, в тому числі підприємств, шляхом вжиття належних заходів щодо попередження, розслідування, покарання і виправлення таких зловживань за допомогою ефективної політики, законодавства, нормативних актів і судових рішень. І в цьому зв'язку особливо актуальними є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, Європейська соціальна хартія (переглянута).

Корпоративна відповідальність за дотримання прав людини, що означає, що компанії вживають заходи для уникнення порушень прав інших і усунення негативних наслідків для прав людини, до яких вони можуть бути причетні.

Доступ до засобів правового захисту, який вимагає як від держави, так і від бізнесу забезпечення того, щоб жертви порушень прав людини, пов'язаних з бізнесом, мали би більш широкий доступ до ефективних засобів правового захисту, як судових, так і позасудових.

Як член Ради Європи Україна є учасницею багатьох договорів РЄ у сфері прав людини і взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів з питань прав людини, зміст яких напряму пов'язаний із положеннями Угоди про асоціацію. Особливо це стосується

політичних і цивільних прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, а також соціальних і економічних прав, гарантованих Європейською соціальною хартією та Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права.

Інші спеціальні договори Ради Європи проваджують зобов'язання у сфері прав людини для держави, які стосуються сфери економіки, бізнесу, діяльності підприємств і компаній різних форм власності. Серед таких стандартів РЄ слід назвати положення Конвенції РЄ про захист осіб у процесі автоматичної обробки персональних даних, Конвенції про права людини і біомедицину, Конвенції проти торгівлі людьми, Конвенції проти кіберзлочинності, Конвенції про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством та ін.

Окремі сектори економіки, наприклад, текстильне виробництво, видобувна галузь, інформаційні технології, можуть створювати високі ризики для прав людини. Така ситуація може зумовити необхідність цільового адресування Керівних принципів ООН на національному рівні. При цьому держава має враховувати залежність масштабу, засобів, які використовує підприємство для забезпечення прав людини, від його розміру, операційного контексту, власності та структури та тяжкості негативних для прав людини наслідків, які може завдати підприємство [4].

Корпоративна соціальна відповідальність є важливим компонентом Угоди про асоціацію. У 2011 Європейська комісія закликала своїх членів запровадити національні плани з корпоративної соціальної відповідальності. Була розроблена Стратегія ЄС з корпоративної соціальної відповідальності.

Як це відображено у Угоді про асоціацію між Україною та ЄС? Угода про асоціацію у статті 422 передбачає наступне:

«Сторони сприяють встановленню корпоративної соціальної відповідальності та звітності, а також заохочують ведення соціально відповідальної господарської діяльності, яка пропагується Глобальним договором ООН 2000 року, Тристоронньою декларацією МОП щодо засад, котрі стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики 1977 року, зі змінами і доповненнями, внесеними у 2006 році, та Керівними принципами ОЕСР для багатонаціональних підприємств 1976 року, зі змінами і доповненнями, внесеними у 2000 році»[2].

Також важливо відзначити, що у статті 423 Угоди про асоціацію проголошено, що «Сторони докладають зусиль для посилення співробітництва у сфері зайнятості та соціальної політики в рамках усіх відповідних регіональних, багатосторонніх та міжнародних форумів і організацій».

Далі, ґрунтуючись на європейському контексті, можна згадати і Рекомендацію РЄ СМ/Rec(2016)3, яка закликає держави-члени розглянути питання про наслідки для прав людини торгових та інвестиційних угод, перш ніж їх укласти. Це означає, що держави повинні вживати відповідних заходів, щоб пом'якшити та подолати виявлені ризики. Такі заходи можуть включати врахування положень про права людини у торгових і інвестиційних угодах, які вони укладають.

У цьому ж контексті доцільно навести наступні положення Угоди про асоціацію:

«Стаття 296. Підтримка рівнів захисту

Кожна Сторона повинна ефективно застосовувати своє екологічне та трудове законодавство за допомогою стійких чи повторюваних дій або бездіяльності у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між Сторонами.

2. Жодна Сторона не повинна послаблювати або знижувати рівень охорони навколишнього середовища чи праці, передбачений в її законодавстві, з метою покращення торгівлі або інвестицій шляхом відмови чи часткового відступу або пропонування такої відмови чи часткового відступу від своїх законів, підзаконних актів або стандартів у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між Сторонами».

Також широкий спектр зобов'язань у сфері прав людини закріплено у Главах 21-23 Угоди про асоціацію, а саме:

«Глава 21. Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей

Стаття 419

[...] Сторони посилюють діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації».

Співпраця в рамках Угоди спрямована на досягнення таких цілей:

Стаття 420. Співробітництво у сферах, визначених у статті 419 цієї Угоди, передбачає досягнення таких цілей:

а) покращення якості людського життя;

б) протистояння спільним викликам, зокрема глобалізації та демографічним змінам;

в) збільшення кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці;

[...]

г) скорочення бідності та посилення соціальної єдності;

д) забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень;

е) подолання дискримінації в усіх її формах та проявах; [...]

Глава 22. Громадське здоров'я

Стаття 426

Сторони розвивають співробітництво в галузі охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання.

[...]

Глава 23. Освіта, навчання та молодь

Стаття 430

Повною мірою поважаючи обов'язки Сторін щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розманіття, Сторони сприяють розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур» [2].

Як вже згадувалося в контексті Керівних принципів ООН та Рекомендації РЄ, держави мають забезпечити доступ до судових та позасудових засобів захисту від порушень прав людини у сфері бізнесу.

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує, що кожному, чиї права та свободи порушуються, має бути забезпечений ефективний засіб правового захисту в національному органі [6]. Положення щодо доступу до судових гарантій можна знайти в статті 6

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статті 10 Загальної декларації прав людини, статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 47 Хартії основоположних прав Європейського союзу.

Рекомендація РЄ СМ/Rec(2016)3 передбачає, що держави-члени РЄ повинні застосовувати такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для забезпечення того, щоб порушення прав людини, спричинені підприємствами в межах їхньої юрисдикції, передбачали цивільну відповідальність. Цей аспект має особливе значення, оскільки жертви таких порушень часто стикаються з перешкодами в судах третіх держав.

На додаток до наявних судових засобів судового захисту, механізми позасудового розгляду скарг слугують додатковим альтернативним засобом правового захисту від стверджуваних корпоративних порушень прав людини. Такі засоби можуть бути державними або недержавними (наприклад, ті, що управляються компанією, галузевим об'єднанням або групою заінтересованих сторін). До несудових засобів захисту відносяться омбудсмени, національні правозахисні установи, арбітражні, посередницькі механізми розгляду скарг тощо.

Угода про асоціацію з ЄС враховує питання засобів правового захисту. Так, у ст. 24 «Правове співробітництво» зазначається, що «Сторони домовились надалі розвивати судове співробітництво у цивільних та кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи та ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності і праві на справедливий суд».

На завершення варто відзначити й важливу роль громадянського суспільства у реалізації Угоди про асоціацію і здійсненні моніторингу її виконання, у тому числі дотримання прав людини у сфері економічного співробітництва, передбаченого Угодою.

На підтвердження цього висновку достатньо процитувати положення ст. 443 Глави 26 «Співробітництво з питань громадянського суспільства»:

«Сторони заохочують співробітництво з питань громадянського суспільства з метою досягнення таких цілей:

а) зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між усіма секторами громадянського суспільства в Україні та державах-членах ЄС;

b) залучення організацій громадянського суспільства до реалізації цієї Угоди, зокрема моніторингу її виконання, а також до розвитку двосторонніх відносин Україна –ЄС;

c) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо України в державах-членах ЄС, зокрема її історії та культури;

d) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо Європейського Союзу в Україні, зокрема його базових цінностей, функціонування та політик»[2].

Список використаних джерел:

1. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, 2011 р. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>
3. Explanatory Memorandum to Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member States on human rights and business URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1a7f
4. Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member States on human rights and business (прийнята Комітетом міністрів 2 березня 2016 р. на 129-му засіданні Заступників міністрів). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4
5. A guide to human rights for SMEs (published on: 28.11.2012) URL: http://ec.europa.eu/growth/content/guide-human-rights-smes-0_en
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/rms/0900001680063765>

КУПЧУК Марина Василівна,
заступник начальника відділу
формування інвестиційної політики
департаменту залучення інвестицій Міністерства
економічного розвитку і торгівлі України,
секретар Національного контактного пункту

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ОЕСР ДЛЯ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ – РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ: ПЛОЩИНА ПРАВ ЛЮДИНИ

15 березня 2017 року Україна приєдналась до Декларації Організації економічного співробітництва та розвитку (далі - ОЕСР) про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства. Відповідну Угоду у формі обміну листами було підписано Першим віце-прем'єр-міністром України – Міністром економічного розвитку і торгівлі України Степаном Кубівим згідно з повноваженнями, наданими розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130-р) [1].

Приєднання України до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства (далі – Декларація) надало право Україні отримати статус Асоційованого члену у засіданнях Комітету з інвестицій на розширеній сесії по роботі, пов'язаній з впровадженням Декларації та відповідними Інструментами, а також й Асоційованого члену у Робочій групі з відповідального ведення бізнесу Комітету ОЕСР з інвестицій.

Участь України у реалізації Декларації надає суттєві переваги для нашої країни. Перш за все, воно свідчить про запровадження Україною міжнародних стандартів здійснення інвестиційної діяльності. За суттю питань, воно сприяє залученню прямих іноземних інвестицій шляхом усунення обмежень щодо секторів, в яких іноземне інвестування заборонено, та забезпечення національного режиму для транснаціональних корпорації (далі – ТНК) відповідно до системи розвитку міжнародних стандартів у регулюванні відносин ТНК із країнами, що приймають їхні інвестиції. Крім того, участь України в реалізації Декларації сприятиме поліпшенню конкурентного середовища та впливу на впровадження та розповсюдження інновацій, а також реалізації принципів і стандартів соціальної відповідальності бізнесу згідно з Керівними принципами ОЕСР стосовно відповідального ведення бізнесу.

Важливо підкреслити, що Керівні принципи для багатонаціональних підприємств (далі – Керівні принципи ОЕСР) [2] є невід’ємною частиною Декларації. Керівні принципи ОЕСР визначають засади добровільної діяльності та норми відповідальної ділової поведінки, що узгоджені із чинним законодавством та є міжнародними стандартами, визнаними в світі. Положення Керівних принципів ОЕСР є рекомендаціями урядам країн, в яких багатонаціональні підприємства провадять свою діяльність щодо ведення відповідального бізнесу. Вони складаються з положень рекомендаційного характеру для відповідального ведення бізнесу відповідно до чинного законодавства. Їхня мета полягає у впровадженні базових норм, які передбачають ведення підприємницької діяльності відповідно до політики держави; зміцнення основи для взаємної довіри між компаніями і суспільством, в якому вони здійснюють свою діяльність; поліпшення інвестиційного клімату і збільшення внеску приватного бізнесу в сталий розвиток.

Принагідно варто зазначити, що Керівні принципи ОЕСР разом із Керівними принципами ООН з питань бізнесу і прав людини (далі - Керівні принципи ООН) [3] і основними конвенціями МОП є серед основних міжнародно-правових джерел, що регулюють питання відповідального ведення бізнесу. Дотримання Керівних принципів ОЕСР підприємствами є добровільним і не забезпечується силою правового примусу. Проте, деякі питання, які ними охоплюються, можуть регулюватися національним законодавством або міжнародними зобов’язаннями відповідно до міжнародних договорів.

Уряди країн, що приєдналися до Декларації, намагаються якомога більш суттєво заохочувати дотримання Керівних принципів ОЕСР. Хоча визнано, що малі та середні підприємства не можуть мати такі ж самі можливості, якими володіють великі корпорації, тим не менше уряди повинні заохочувати й такі підприємства дотримуватись Керівних принципів ОЕСР найбільш повною мірою.

Керівні принципи ОЕСР охоплюють низку тем, що стосуються прав людини, зайнятості, навколишнього середовища, розкриття інформації, корупції та оподаткування, та застосовуються до всіх галузей економіки та до всіх глобальних операцій підприємств, які працюють у країнах, що ухвалили рішення щодо їх дотримання. На даний час Керівні принципи ОЕСР є найбільш широко застосовуваним зведенням стандартів із питань корпоративної відповідальності та прав людини, що підтримуються

урядами. Ці принципи суттєво доповнюють уже розроблені стандарти поведінки у сфері бізнесу та прав людини, які закріплені, зокрема у Декларації Міжнародної організації праці та Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини.

Конкретизуючи внесок Керівних принципів ОЕСР у розвиток відповідного політико-правового поля, зазначимо, що питання прав людини висвітлені одразу у двох розділах Керівних принципів ОЕСР.

Так, у частині політики Керівних принципів ОЕСР у сфері прав людини, чітко встановлено, що держави зобов'язані їх захищати. Компанії, з свого боку, повинні, в рамках міжнародно визнаних прав людини і міжнародних зобов'язань щодо прав людини, у країнах, де вони здійснюють свою діяльність, а також з дотриманням норм національних законів і нормативних актів, зокрема: а) поважати права людини, тобто уникати порушення прав третіх осіб і усувати негативні наслідки щодо прав людини, до яких вони мають відношення; б) не викликати та не сприяти створенню негативних наслідків щодо прав людини та усувати такі наслідки, за умов їх наявності; в) шукати шляхи для запобігання негативних наслідків щодо прав людини або їх пом'якшення таких наслідків, що безпосередньо пов'язані з їхньою діяльністю, продукцією чи послугами, діловими відносинами, навіть якщо вони не спричинили такі наслідки одноособово; г) дотримуватися політики в сфері прав людини; г) здійснювати належну перевірку дотримання прав людини відповідно до обсягу, характеру і контексту операцій, що провадяться компаніями, і серйозності ризиків спричинення негативних наслідків для прав людини; д) у рамках легітимних процедур забезпечувати усунення негативних наслідків щодо прав людини або співпрацювати з потерпілими, якщо буде встановлено, що компанії спричинили або сприяли виникненню таких наслідків.

Згідно із політикою Керівних принципів ОЕСР щодо зайнятості та трудових відносин бізнес-структури повинні поважати право працівників, які працюють у багатонаціональній компанії, на заснування профспілок і представницьких організацій або приєднання до них. Вони зобов'язані ефективно сприяти забороні дитячої праці і вживати негайних та результативних заходів для забезпечення заборони і негайного усунення найгірших форм дитячої праці, а також сприяти виключенню всіх форм примусової праці і вживати відповідних заходів для забезпечення того, щоб примусова праця не використовувалася в їхній діяльності. Вони повинні

керуватися принципом рівних можливостей та однакового ставлення при працевлаштуванні і не застосовувати будь-яку дискримінацію до своїх працівників. Представникам працівників слід забезпечувати такі можливості, які можуть бути необхідними для полегшення розробки ефективних колективних угод, надавати їм інформацію, яка є необхідною для повноцінних переговорів щодо умов праці, а також надавати інформацію як працівникам, так й їхнім представникам, яка дозволить їм одержати достовірне та об'єктивне уявлення про результати діяльності суб'єкта підприємництва або, залежно від обставин, компанії в цілому. Необхідно сприяти консультаціям та співпраці між роботодавцями і працівниками та їхніми представниками з питань, що становлять спільний інтерес, дотримуватися стандартів у сфері працевлаштування і трудових відносин не менш сприятливих, ніж ті стандарти, яких дотримуються роботодавці того самого рівня у приймаючій країні. Коли багатонаціональні компанії працюють у країнах, що розвиваються, де може не бути роботодавців того самого рівня, потрібно забезпечити найкращу можливу заробітну плату, пільги та умови праці у межах державної політики. Останні мають визначатися залежно від економічного становища компанії, але повинні щонайменше задовольняти основні потреби працівників та їхніх сімей. Крім того, слід вживати необхідних заходів для забезпечення здоров'я і безпеки працівників на виробництві. Для забезпечення найбільшої ймовірності досягнення поставлених цілей, компанії мають формувати персонал із місцевого населення і організовувати його навчання з метою підвищення рівня навичок, у співпраці з представниками працівників і, за можливості, у співпраці з відповідними органами влади. У випадку змін у своїй діяльності, які можуть мати значний вплив на рівень життя працівників, зокрема, у разі закриття філії компанії, що призводить до колективних масових звільнень або скорочень, роботодавці повинні у розумний строк повідомити про такі зміни представників працівників і, за необхідності, відповідні органи влади, а також співпрацювати з представниками працівників і відповідними урядовими органами щодо можливих шляхів пом'якшення негативних наслідків. Водночас під час сумлінних переговорів із представниками працівників щодо умов праці, або коли працівники використовують право на об'єднання, заборонено погрожувати переміщенням всього або частини діючого підрозділу з однієї країни до іншої та не переводити працівників із однієї філії компанії в іншу, яка знаходиться в іншій країні, щоб нечесним шляхом вплинути на такі переговори або перешкодити використанню працівниками свого права на

організацію. Слід надавати можливість уповноваженим представникам працівників вести переговори про укладення колективного договору або щодо трудових відносин між керівництвом та профспілкою і дозволяти сторонам консультиватися з питань, що становлять спільний інтерес, з представниками керівництва, які уповноважені ухвалювати рішення з цих питань.

У контексті впровадження урядами країн, що приєдналися до Декларації ОЕСР, принципів і стандартів відповідального ведення бізнесу важливу роль відіграють спеціально створювані Національні контактні пункти. Кожна країна зобов'язується створити Національний контактний пункт (далі – НКП), головною метою діяльності якого є впровадження Керівних принципів ОЕСР та розгляд скарг щодо їх порушень.

Характеризуючи діяльність НКП, слід відмітити, що будь-яка юридична або фізична особа, організація чи спільнота може, у конкретному випадку, зауважити про те, що певна компанія не дотримується Керівних принципів ОЕСР, і може подати офіційний запит до НКП. Процедура розгляду скарг щодо порушення Керівних принципів ОЕСР, так званих «специфічних випадків» спрямована на пошук рішення між сторонами через інструмент посередництва та діалогу. Специфічні випадки не є судовими справами, а НКП не є судовими органами. За винятком випадків, передбачених урядом, НКП не можуть застосовувати санкції, прямо надавати компенсацію чи примушувати сторони брати участь у вирішенні оскаржуваних питань.

Натомість, НКП реалізують один із небагатьох урядових позасудових механізмів розгляду скарг, який на сьогодні дуже ефективно і широко застосовується. НКП пропонують, і за згодою сторін-учасниць розгляду спору, допомагають, використовуючи узгоджені і несуперечливі засоби, такі як примирення або посередництво, вирішувати питання, які виникають у випадку порушення Керівних принципів ОЕСР.

НКП властива й така важлива функція як просування Керівних принципів та взаємодії із зацікавленими сторонами. НКП розвивають і підтримують відносини з представниками бізнесу, громадських організацій та інших зацікавлених сторін, які здатні сприяти ефективному застосуванню Керівних принципів ОЕСР. Крім того, НКП веде просвітницьку діяльність щодо Керівних принципів ОЕСР за допомогою відповідних засобів, щоб привернути увагу до їхнього змісту і процедур їхньої реалізації.

Варто зазначити, що згідно з аналізом діяльності Національних контактних пунктів, на даний час найбільш поширеними порушеннями положень Керівних принципів ОЕСР є недотримання прав людини. За статистикою скарг, що надходять до НКП із приводу порушення Керівних принципів ОЕСР, більшість випадків стосуються саме порушень у сфері прав людини або трудових відносин. Розгляду цих тем були присвячені панельні дискусії на 6-ому Глобальному форумі з відповідального бізнесу, який проходив 20-21 червня 2018 року у Парижі, а також на 2-ому Форумі відповідального бізнесу у жовтні 2018 року у Києві.

Відповідно до взятих Україною зобов'язань, у 2016 році рішенням Уряду функції Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств у рамках Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства були покладені на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [4]. Фактично, починаючи з 2017 року, після прийняття всіх необхідних нормативно-правових актів НКП України функціонує в Департаменті залучення інвестицій цього Міністерства. Головною метою діяльності НКП України є популяризація Керівних принципів ОЕСР та розгляд скарг щодо їх порушення. Враховуючи специфіку українського НКП, він також займається й розробкою всієї нормативно-правової бази, що необхідна як для забезпечення діяльності НКП, так і для впровадження політики відповідального ведення бізнесу в Україні. Нині НКП України вже розроблено низку нормативно-правових актів та ведеться активна просвітницька діяльність.

При НКП створено Міжвідомчу робочу групу щодо забезпечення функціонування Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних настанов) для багатонаціональних підприємств у рамках Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства (далі – Міжвідомча робоча група). До її складу увійшли представники бізнес-асоціацій, громадських організацій, органів виконавчої влади та федерації професійних спілок України.

Так, Міжвідомчою робочою групою розроблено та затверджено процедурні документи, необхідні для забезпечення процесу розгляду специфічних випадків, а саме:

- Порядок розгляду скарг [5] ;
- Процедуру розгляду скарг на дії НКП щодо розгляду скарг [6];

- Підхід НКП щодо випадків, коли наявні паралельні процеси оскарження [7];
- Технічне завдання Експертної Ради [8].

Протягом 2017 – 2018 років НКП проведено та взято участь у низці семінарів, у тому числі регіональних, круглих столів із питань підвищення обізнаності про Керівні принципи ОЕСР і роботи НКП та форумів з відповідального ведення бізнесу.

На сьогодні за посиланням: ncp.gov.ua функціонує сайт НКП України, на якому розміщено всю актуальну інформацію щодо діяльності НКП, впровадження Керівних принципів ОЕСР та відповідні нормативні документи. Крім того, здійснено переклад українською мовою Керівництва ОЕСР стосовно процедур належної перевірки у практиці відповідального ведення бізнесу, а також чотирьох секторальних керівництв щодо відповідального ведення бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130-р «Про підписання Угоди (у формі обміну листами) між Урядом України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо приєднання до Декларації про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства, відповідних Рекомендацій та процедурних Рішень Ради Організації економічного співробітництва та розвитку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D1%80>
2. OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264115415-en.pdf?expires=1551114776&id=id&accname=guest&checksum=FEEB2B9F2EEDD8039EE78006B42D8240>
3. Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини, 2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 225 «Про внесення зміни до пункту 4 Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2016-%D0%BF>
5. Національний контактний пункт України. Порядок розгляду скарг. URL: <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fncp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F10%2F1.-Poryadok-rozglyadu-skarg.doc>
6. Процедура розгляду скарг на дії НКП щодо розгляду скарг. URL: <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fncp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F11%2F3.-Rozglyad-skarg-na-dii-NKP.doc>

7. Підхід Національного контактного пункту до випадків, коли є паралельні процеси. URL: <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fncp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F10%2F2.-Pidkhid-NKP-do-vipadkiv-koli-ie-paralelni-procesi.doc>

8. Технічне завдання Експертної Ради Міжвідомчої робочої групи Національного контактного пункту. URL: <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fncp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F10%2F4.-Pro-Ekspertnu-Radu.doc>

СКИБЕНКО Елеонора Миколаївна,
старший аналітик і Представник Ресурсного
центру з питань бізнесу та прав людини в
регіонах Східної Європи та Центральної Азії
(Лондон - Київ)

ДОСВІД РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НЕЗАЛЕЖНОГО МІЖНАРОДНОГО ГРОМАДСЬКОГО СПОСТЕРІГАЧА

Вступ

Бізнес і права людини найчастіше сприймалися як абсолютно непеєднані поняття. Більшість бізнес-компаній, як правило, не переймалися питаннями прав людини. Зазвичай вони вважали достатнім дотримуватися чинного законодавства. Якщо компанії хотіли «бути хорошими» - здебільшого для покращення своєї ділової репутації - вони зверталися до застосування концепції «корпоративної соціальної відповідальності» (далі - КСВ).

Важливо розуміти, в чому полягає різниця між концепціями «корпоративна соціальна відповідальність» та «бізнес і права людини». КСВ є підходом формату «згори - донизу», оскільки керівництво компанії на свій розсуд вирішує, які проблемні питання слід розв'язувати і чи варто взагалі на них звертати увагу. Правозахисний підхід відповідає формату «знизу - догори», оскільки кожна бізнес-компанія неодмінно зобов'язана дотримуватися прав людини.

Далі пропонуємо розглянути три схеми для ілюстрації кореляцій між сутністю концепцій «КСВ» та «бізнес і права людини».

Схема 1. Корпоративна соціальна відповідальність у порівнянні з підходом «Бізнес і права людини»

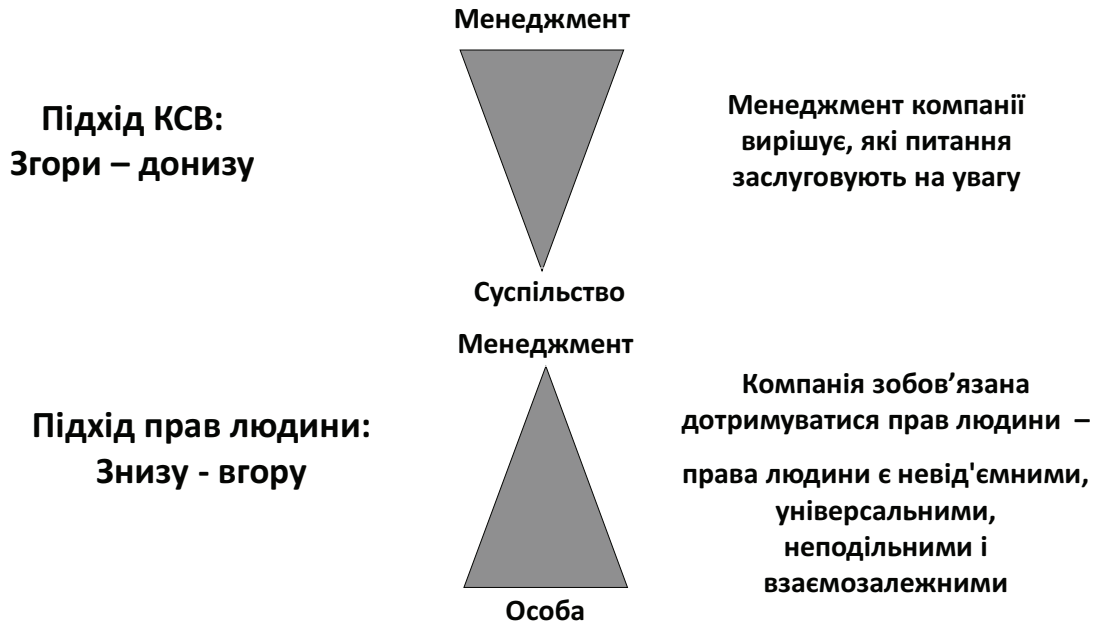

Схема 2. Підхід корпоративної соціальної відповідальності

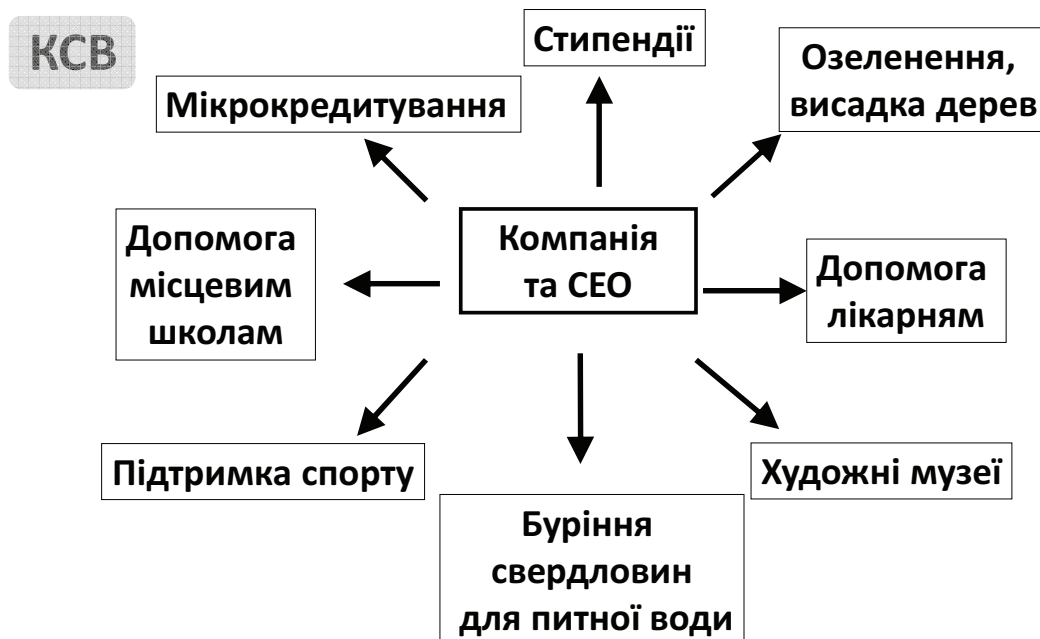
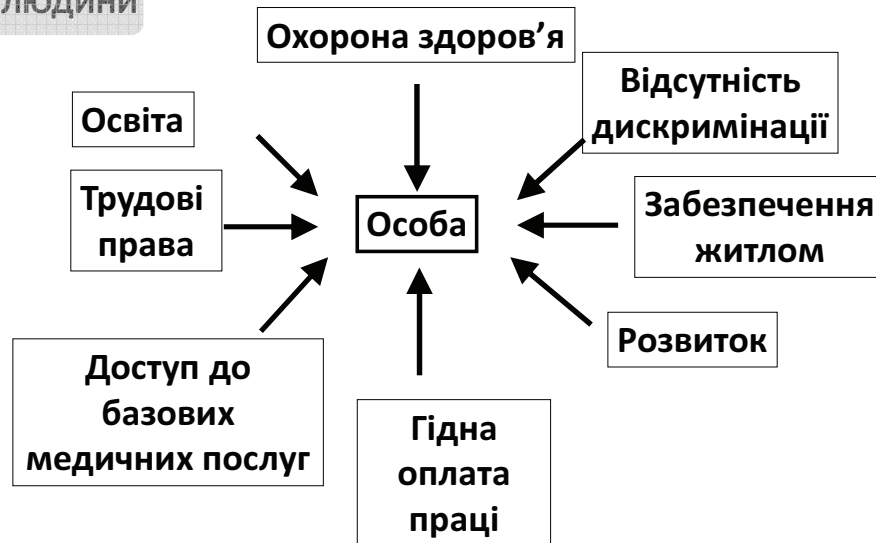

Схема 3. Підхід бізнесу та прав людини

ПРАВА ЛЮДИНИ

Про роль та діяльність Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини в просуванні правозахисного підходу у відносинах між бізнесом та людиною

Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини (далі - Центр) - єдина неприбуткова організація, що постійно та професійно привертає увагу до випадків впливу бізнесу (позитивного і негативного) на права людини, здійснюючи моніторинг діяльності понад 8000 компаній по всьому світу. На оперативну інформацію, що розміщується на нашому Інтернет-сайті (<https://www.business-humanrights.org/>) [1], у своїх професійних та життєвих потребах покладаються бізнесмени, інвестори, адвокати, науковці-дослідники, правозахисники, ООН та інші міжнародні організації.

Через публічне надання такої інформації 8-ма мовами ми розкриваємо реальний стан справ у сфері, де дуже часто панує лише риторика, та допомагаємо захищати вразливих людей і громади від порушень їхніх прав. Крім того, ми поширюємо аналітичні та рекомендаційні матеріали, керівні настанови та документи міжнародних організацій, а також і приклади доброї практики, щоб, у першу чергу, допомогти бізнес-компаніям зрозуміти свої обов'язки щодо дотримання прав людини.

Центр співпрацює з кожною із зацікавлених сторін з метою просування дотримання прав людини в сфері бізнесу та викорінення їх порушень. Ми працюємо у декількох напрямках:

1. *Посилення спроможності правозахисників*

У ході своєї роботи ми посилюємо можливість почути голоси вразливих груп людей або осіб та правозахисників у громадянському суспільстві, ЗМІ, компаніях і урядах.

Наші 18 регіональних аналітиків-дослідників, які мешкають і працюють у всьому світі, спілкуються з місцевими громадами, щоб з'ясувати характер впливу бізнесу безпосередньо на місцях, та регулярно ведуть перемови і консультації з представниками бізнесу та урядів.

Центр випускає брифінги – стислі довідки, та аналітичні матеріали, синтезуючи роботу сотень адвокатів по всьому світу, та його персонал розробляє рекомендації для компаній, урядів, регіонів і секторів підприємництва.

Ми разом є глобальним хабом різноманітних ресурсів і консультацій для діяльності бізнесу.

2. Зміцнення корпоративної підзвітності

Ми допомагаємо громадам та громадським організаціям залучати бізнес-компанії до вирішення питань, пов'язаних із порушенням прав людини, і надаємо компаніям можливість представити свої відповіді на звернення суспільства щодо ризиків або несприятливих наслідків їхньої діяльності.

З цією метою ми оперативно звертаємося безпосередньо до бізнес-компаній із запитом щодо ймовірного порушення прав людини. Нині на нашому рахунку вже понад 3700 звернень до компаній з проханням відповісти на конкретні твердження щодо порушення ними прав людини. Глобальний показник надання відповідей на наші запити зріс до 73%.

Аналітики Центру систематично відслідковують надання відповідей бізнес-компаніями, наполегливо домагаючись реагування від тих з них, що не змогли адекватно та вчасно дати відповіді на звинувачення у кричущих зловживаннях щодо прав людини.

У процесі такого співробітництва виграють як постраждалі сторони, так і бізнес-структури. Правозахисники та громади цінують роботу Центру за те, що ми наполегливо працюємо заради відповідного реагування від компаній, а компанії вдячні нам за надану їм можливість представити свої обґрунтовані відповіді в повному обсязі.

3. Створення корпоративної прозорості

Ми відстежуємо процес реалізації політик в сфері прав людини та діяльність більш ніж 8000 бізнес-компаній у більш ніж 180 країнах світу, роблячи зібрану та ретельно опрацьовану інформацію публічно доступною. Аналітики Центру тісно співпрацюють із компаніями та урядами, закликаючи їх, крім іншого, до відкритого, публічного та оперативного обміну інформацією, у тому числі й на сторінках нашого Інтернет-сайту.

Інтернет-сайт Центру є глобальним ресурсом знань з питань бізнесу та прав людини, що надає сучасні та вичерпні новини англійською, арабською, іспанською, китайською, німецькою, португальською, російською, французькою мовами. Щомісяця наш сайт відвідують понад 235 000 користувачів.

Центр готує та безкоштовно розсилає електронний щотижневий інформаційний бюлетень, що має понад 18 000 абонентів по всьому світу, включаючи правозахисників, активістів, представників бізнесу, урядів, інвесторів, науковців, ООН та інших міжнародних організацій.

Наші електронні платформи діяльності компаній і урядів розкривають політику та конкретні дії понад 90 компаній та 40 урядів.

Хто ми?

Ми – це 13 членів правління Центру та 48 співробітників, які займаються питаннями дотримання прав людини в бізнесі та викорінення їх порушень. Наші 18 регіональних аналітиків-дослідників знаходяться в Австралії, Бразилії, Китаї, Колумбії, Єгипті, Гонконгу, Індії, Кенії, Японії, Йорданії, Мексиці, М'янмі, Філіппінах, Сенегалі, Південній Африці, Великобританії, Україні та США. Їхню діяльність підтримують офіси Центру, що розміщені в Лондоні, Нью-Йорку та Вашингтоні. Нагляд за роботою Центру забезпечується Радою членів правління, яка складається з колишніх бізнесменів, правозахисників у сфері прав людини, розвитку та захисту навколишнього середовища, а також науковців.

Фінансування діяльності

З метою збереження незалежності Центру та уникнення будь-якого конфлікту інтересів або ризику для репутації, ми не приймаємо кошти у підтримку нашої діяльності безпосередньо від компаній. Нашими основними джерелами фінансування є незалежні фонди, уряди та окремі донори. Водночас, керівництво Центру може розглядати як прийнятну потенційну фінансову підтримку з боку корпоративних фондів, керівників крупних корпорацій і юридичну підтримку про-боно в кожному окремому випадку,

якщо ризик виникнення конфлікту інтересів і репутаційні ризики оцінюватимуться як незначні.

Ключові питання бізнесу та прав людини у Східній Європі та Центральній Азії

Здебільшого питання дотримання прав людини в сфері бізнесу залишається у Східній Європі та Центральній Азії поза пріоритетами. Проте в цілому становище продовжує бути збалансованим на користь компаній за рахунок прав працівників та громад.

Основні тенденції у сфері бізнесу та прав людини в означеному регіоні підпадають під п'ять великих категорій:

1. Обмеження громадянських свобод та діяльності правозахисників;
2. Вплив добувних і енергетичних проектів на здоров'я та життєдіяльність людей;
3. Негативний вплив на здоров'я та безпеку праці працівників, дискримінація та примусова праця;
4. Відсутність ефективних норм щодо захисту прав людини в сфері економічної діяльності або їх слабе впровадження;
5. Обмеження доступу до засобів правового захисту.

Перш за все, слід зазначити, що доволі поширеними в регіоні є обмеження громадянських прав і свобод, включаючи обмеження свободи вираження поглядів, об'єднань та зібрань. Нерідко представники громадянського суспільства стикаються з небезпекою у процесі здійснення самостійних комунікацій з бізнес-структурами та моніторингу їхньої діяльності у сфері дотримання прав людини. Для нас очевидно, що активне громадянське суспільство, яке захищає верховенство права та попереджає бізнес про потенційні проблеми, що можуть перерости у значні ризики для його діяльності, – повністю відповідає інтересам бізнесу. Тим не менш, лише деякі бізнес-компанії в регіоні усвідомлюють переваги взаємодії з організаціями громадянського суспільства.

Практика свідчить, що кількість судових позовів, поданих компаніями проти таких організацій та правозахисників тільки зростає. Нещодавніми прикладами таких явищ є наступні: 1) позов, поданий в Азербайджані компанією *Salyan Oil* (спільне підприємство *SOCAR* та *China National*

Petroleum Corporation) проти його колишніх співробітників та неурядової організації, яка надавала їм юридичну допомогу з питань захисту прав працівників; 2) позов, поданий у Вірменії розташованою у Великобританії компанією Lydian International проти активістів, які виступають проти спірного бізнес-проекту з видобутку золота через несприятливий вплив цього виробництва на здоров'я населення та навколишнє середовище.

По-друге, місцеві громади в регіоні продовжують висловлювати занепокоєння щодо діяльності добувних і енергетичних компаній, що загрожує здоров'ю і життєдіяльності населення. У ряді країн спорудження та функціонування гідроелектростанцій призвело до витіснення місцевого населення з територій їх перебування та знищення його основних джерел їжі та доходів, таких як натуральне господарство. Порушення прав людини з боку добувних компаній включають забруднення навколишнього середовища, дискримінацію працівників на робочому місці, незаконне припинення трудових контрактів та порушення правил охорони праці.

По-третє, доволі поширеними порушеннями прав людини, як вище зазначалось, є негативний вплив діяльності бізнес-структур на здоров'я населення та працівників, недотримання вимог щодо безпеки праці працівників, дискримінація на робочому місці та примусова праця. У регіоні продовжують залишатися великою проблемою смертельні випадки на робочому місці і травми, отримані на роботі.

За даними Міжнародної організації праці, територія Центральної і Південно-Східної Європи та Співдружності Незалежних Держав є регіоном з найвищим показником у світі із поширеності примусової праці на 1000 мешканців [2]. Окрім того, в певних країнах Східної Європи не зменшується проблема дискримінаційного ставлення, в тому числі щодо меншин, таких як роми, та майже повна відсутність можливостей для інтеграції меншин і людей з інвалідністю у кваліфіковану робочу силу. У регіоні існує потреба у впровадженні більш потужних урядових і корпоративних програм підтримки соціальної мобільності ромського населення.

По-четверте, подібне несприятливе становище ще більше посилюється у зв'язку з відсутністю або недостатньою ефективністю законодавчої бази та інституційної основи для забезпечення основних прав людини, включаючи трудові права. Наприклад, в країнах, де інспекції праці були скасовані або позбавлені повноважень, зокрема у Вірменії, працівники не мають можливості скористатися цією важливою формою позасудового захисту їхніх прав.

Нарешті, в даному регіоні бракує ефективних засобів для застосування інституту колективної компенсації. Більшість країн взагалі не передбачають таких можливостей або його застосування на практиці серйозно ускладнено через запутаність механізмів надання такої компенсації та адміністративні бар'єри.

Рекомендації

Виходячи з окреслених вище ключових проблем та поточного розвитку подій в регіоні, ми пропонуємо наступне:

Компаніям:

- прийняти та впроваджувати сучасну політику в галузі прав людини, яка ґрунтується на міжнародно визнаних нормах і принципах, включаючи Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини [3];
- безпосередньо протистояти урядам у випадку, коли вони публічно або приватно застосовують силу свого апарату і обмежувальні закони, спрямовані на протидію правозахисній діяльності;
- залучати уряди до вирішення питань про припинення переслідування правозахисників у кожному окремому випадку;
- забезпечити для громадськості можливості здійснювати незалежні оцінки впливу бізнес-діяльності на права людини, а для бізнес-компаній - враховувати їх результати у процесі планування та реалізації бізнес-проектів;
- завжди забезпечувати отримання вільної, попередньої та поінформованої згоди громад, які можуть постраждати від бізнес-проектів, ще до початку їх реалізації;
- спільно з працівниками, місцевими громадами та організаціями громадянського суспільства розробити та застосовувати механізми розгляду скарг на порушення прав людини, які мають бути доступними для працівників і мешканців та повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини;
- надавати ефективні засоби захисту прав людини у випадку їх порушення;
- покращити безпеку та умови праці і зменшити вплив на здоров'я працівників і населення, поважати свободу об'єднань, соціальні та економічні права працівників.

Урядам:

- утримуватися від запровадження обмежувальних законів або застосування сили проти представників громадянського суспільства, включаючи правозахисників;
- удосконалити практику застосування законів, які спрямовані на захист від порушень прав людини громадянського суспільства, корінного населення та вразливих груп, на збереження навколишнього середовища;
- прийняти Національні плани дій з питань бізнесу та прав людини, а також забезпечити, щоб діяльність державних компаній відповідала стандартам, викладеним у Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини;
- вживати належні заходи для запобігання та розслідування порушень прав людини з боку бізнесу, покарання за них та відшкодування заподіяної ним шкоди шляхом впровадження відповідних політик, законодавчих і нормативних актів та забезпечення ефективної роботи судів, уповноважених виносити справедливі судові рішення;
- забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам прав людини, прав у сфері праці, включно.

Громадянському суспільству:

- відігравати активну роль у підвищенні обізнаності компаній щодо Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини;
- співпрацювати з урядами та, за потреби здійснювати тиск на них, домагаючись виконання їхнього обов'язку захищати права людини;
- привертати увагу міжнародної спільноти до порушень прав людини бізнес-компаніями і забезпечувати ефективно та обґрунтоване документування випадків їх порушень з боку бізнес-компаній;
- домагатися від міжнародного співтовариства термінових дії для захисту правозахисників і використання міжнародних механізмів для припинення їх переслідування;
- спрямовувати бізнес-компанії на прийняття політики в галузі прав людини та створення ефективних внутрішніх механізмів розгляду скарг;
- активно співпрацювати з механізмами ООН у сфері бізнесу та прав людини.

Список використаних джерел:

1. Інтернет-сайт Business & Human Rights Resource Centre. URL: <https://www.business-humanrights.org/ru>
2. ILO Global Estimate of Forced Labour. Results and methodology. International Labour Office (ILO), Special Action Programme to Combat Forced Labour (SAP-FL), 2012. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_182004.pdf
3. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, 2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

БЛАНКЕНБАХ Йоханнес,
аналітик і Представник Ресурсного
центру з питань бізнесу та прав людини
у країнах ЄС/Західної Європи
(Лондон - Берлін)*

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ: РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПЛАНІВ ДІЙ

Вступ

Із 500 найбільших корпорацій, що функціонують по всьому світу, 137 мають штаб-квартири в Західній Європі.** Їхні доходи в 2017 році склали більше, ніж доходи багатьох урядів в регіоні (табл. 1). До того ж вони стали світовими брендами, підтримуючи життєдіяльність сотень тисяч працівників у всьому світі через свої ланцюги поставок. Крім цих та інших великих і відомих компаній, існують численні малі та середні підприємства (далі - МСП), які, особливо в таких країнах як Німеччина, вносять важливу частку в економіку.

* Я хотів би подякувати українським партнерам Ресурсного Центру та моїй колезі Еллі Скибенко за їхню гостинність під час мого візиту до Києва, а також моїй колезі Саскії Вілкс за її підтримку. Електронна адреса: blankenbach@business-humanrights.org

** Для цілей цієї статті до країн Західної Європи відносяться всі країни-члени ЄС, а також Норвегія та Швейцарія.

Таблиця 1

15 найбільших західноєвропейських компаній за доходами, глобальним рейтингом і в порівнянні з доходами деяких держав

Глобальний рейтинг	Компанія/Назва країни	Компанія/Дохід уряду (в млн долл. США)
5	Royal Dutch Shell (NL)	\$311,870
	Швеція	\$271,200
7	Volkswagen (DE)	\$260,028
	Бельгія	\$253,500
8	BP (UK)	\$244,582
	Швейцарія	\$242,100
	Норвегія	\$217,100
	Польща	\$207,500
14	Glencore (CH)	\$205,476
	Австрія	\$201,700
16	Daimler (DE)	\$185,235
	Данія	\$172,500
19	EXOR Group (IT)	\$161,677
27	AXA (FR)	\$149,461
28	Загалом (FR)	\$149,099
32	Trafigura Beheer (NL)	\$136,421
	Фінляндія	\$134,200
38	Allianz (DE)	\$123,532
44	BNP Paribas (FR)	\$117,375
50	Prudential plc (UK)	\$111,458
51	BMW (DE)	\$111,231
59	Assicurazioni Generali (IT)	\$100,552
	Греція	\$97,990
	Португалія	\$93,550
66	Siemens (DE)	\$91,585

Проте компанії всіх розмірів продовжують бути пов'язаними з порушеннями прав людини, починаючи від сумнозвісного руйнування

будівлі Rana Plaza у Бангладеш у 2013 році, що забрало життя понад 1000 працівників розташованих у ній підприємств, до проблем із питань праці та прав на землю в гірничодобувній, сільськогосподарській та інших галузях економіки.

З 2005 року Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини (далі - Ресурсний центр) реєструє ці та багато інших випадків на своєму веб-сайті. У випадках, коли компанія не відповіла на заяви про порушення прав людини публічно, Ресурсний центр звертається до неї для отримання офіційної позиції. Після її отримання вона публікується разом із початковим звітом або статтею про відповідні новини, в яких було висловлено звинувачення у порушенні прав людини. Якщо компанія не реагує на запит Ресурсного центру, цей факт також реєструється на веб-сайті Центру.

Станом на листопад 2018 року таким чином було зібрано 3883 відповіді та фактів відсутності відповідей від компаній, 1477 з яких посилаються на звинувачення щодо порушень прав людини західноєвропейських компаніями. Їхній вплив на права людини в основному відбувається за межами регіону, де розташована штаб-квартира компанії. Наприклад, у випадку німецьких текстильних компаній, 87 % імовірних порушень, зареєстрованих через механізм Ресурсного центру щодо реагування компаній, мали місце поза межами Європейського Союзу (далі - ЄС), переважно в Азії, але також і в європейських країнах, що не входять до складу ЄС, включаючи Україну.

Ключові тенденції та концепції

Поштовх до вирішення проблеми впливу західноєвропейських та інших компаній на права людини формувався більше десяти років, а концепція бізнесу та прав людини і практика її застосування набувають все більшої популярності. Раніше популяризована ідея корпоративної соціальної відповідальності (далі - КСВ) також має сильні корені в європейському регіоні. Однак слід зазначити, що між концепціями КСВ і бізнесу та правами людини існують важливі відмінності. Права людини є чітким орієнтиром, заснованим на Міжнародному біллі про права людини. Більш того, вимога щодо належної обачності бізнесу у питаннях дотримання прав людини покликана «безпосередньо пробиватися через основні бізнес-процеси компаній» [1], включаючи ланцюги поставок. У порівнянні з цим, діяльність із КСВ у багатьох випадках залишається додатковим елементом основної комерційної діяльності або окремою

філантропічною діяльністю, особливо на ранніх стадіях КСВ. Ці та інші відмінності між КСВ і бізнесом та правами людини наведені нижче (табл. 2).

Таблиця 2
Відмінності між бізнесом та правами людини і (традиційним підходом) КСВ [1]

	Бізнес та права людини	(Традиційний підхід) КСВ
Операційний рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Універсальні права людини як чіткий орієнтир • Конкретні інструменти: оцінка належної обачності компаній з питань прав людини та оцінка впливу на права людини, що стосуються всіх видів діяльності компанії 	<ul style="list-style-type: none"> • Невизначені та непослідовні орієнтири та інструменти, які часто відокремлені від основної діяльності компанії
Роль урядів	<ul style="list-style-type: none"> • Обов'язок держави захищати права людини та корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини 	<ul style="list-style-type: none"> • Фокус на компаніях
Роль права	<ul style="list-style-type: none"> • Активна: реалізація державою обов'язку захищати права людини включає можливість регуляторних/ законодавчих дій • Велика кількість <u>прикладів</u> судових справ, пов'язаних із бізнесом і правами людини 	<ul style="list-style-type: none"> • Пасивна: права людини та бізнес - дві окремих площини
Нормативний рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Наголос на правах людини створює принаймні моральні (і все більш і більш юридичні) зобов'язання компаній дотримуватися прав людини 	<ul style="list-style-type: none"> • Відчутний волонтаризм як в моральному, так і в юридичному сенсі

Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини (далі - Керівні принципи ООН), прийняті у 2011 році, стали ключовими у визначенні та

структуруванні сфери бізнесу та прав людини. Вони базуються на трьох стовпах: (1) обов'язок держави захищати права людини від порушень з боку третіх сторін, у тому числі бізнесу; (2) відповідальність бізнесу щодо дотримання прав людини; та (3) доступ до засобів правового захисту.

Незважаючи на свої ключові відмінності, спосіб, яким Європейська комісія пристосувала своє визначення КСВ до Керівних принципів ООН, показує, що ці дві сфери не є повністю розділеними. У 2001 році Європейська комісія вважала КСВ «концепцією, згідно з якою компанії добровільно приймають рішення про сприяння кращому суспільству та більш чистому середовищу» [2]. Проте, у своїй Стратегії щодо КСВ на 2011–2014 роки Єврокомісія запровадила більш прогресивний підхід шляхом оформлення змісту КСВ як «відповідальності підприємств за їхній вплив на суспільство» [3]. У цьому ж документі Європейська комісія заявила, що очікує, що «всі європейські підприємства [...] будуть нести корпоративну відповідальність щодо дотримання прав людини», і запропонувала державам-членам ЄС розробити національні плани дій для реалізації Керівних принципів ООН.

У період між 2013 і 2018 роками 16 країн ЄС, а також Швейцарія та Норвегія прийняли та опублікували Національні плани дій з питань бізнесу та прав людини (далі - НПД). Станом на березень 2019 року єдиними країнами, поза європейським регіоном, які також опублікували НПД, є Чилі, Колумбія та США. Грузія і Південна Корея мають розділ про бізнес і права людини в рамках більш широкого Національного плану дій з прав людини. і Багато інших країн, включаючи «глобальний Південь», на даний час знаходяться у процесі розробки НПД [4]. Оскільки Україна також розпочинає процес розробки НПД, важливо враховувати сильні та слабкі сторони існуючих НПД у впровадженні Керівних принципів ООН та забезпечувати кращий захист від порушень прав людини, пов'язаних з бізнесом.

Наступні розділи цієї статті містять огляд деяких загальних позитивних і негативних тенденцій у чинних НПД країн Західної Європи, що може бути корисним для розробки проекту власного НПД України. Вони представлені у відповідності до трьох підтем: процес розробки, зміст і впровадження/моніторинг. Значна частина аналізу взята з двох ключових порівняльних досліджень щодо нині чинних НПД, одне з яких було опубліковано у 2017 році за результатами діяльності Міжнародного круглого столу з питань корпоративної відповідальності (далі - ICAR) у

співпраці з Європейською коаліцією з корпоративного правосуддя (ЕССЈ) та Центром з вивчення права, юстиції та суспільства (Dejusticia) [5], а інше підготовлене Данським інститутом прав людини в 2018 році [6].

Процес розробки

Згідно з вищезазначеним дослідженням ICAR, однією з позитивних тенденцій, які слід виділити в усіх НПД, є залучення та участь різних урядових структур у процесі розробки проекту плану. Всі уряди також передбачали певну форму консультацій із зацікавленими сторонами під час процесу розробки НПД, хоча ступінь участі зацікавлених сторін і власників прав варіювався в різних країнах. Зокрема, уряди Фінляндії, Італії, Швеції та Швейцарії дали змогу зацікавленим сторонам прокоментувати проект редакції НПД до його прийняття. Проте, серед усіх НПД мало свідчень про те, що уряди вживають заходів для належного сприяння участі осіб, що знаходяться у економічно вразливому становищі або таких, які можуть найбільш потерпати від ризиків з точки зору їхньої вразливості. Іншою ключовою слабкістю на даний час етапі була виявлена відсутність прозорості в процесі самої розробки, особливо що стосується термінів або технічного завдання. Також важливо відзначити, що більшість урядів не змогли провести всеохоплюючі національні оцінки базових умов (далі - NBA), що є необхідним інструментом, аби забезпечити, що НПД сприятиме запобіганню ключових ризиків і подоланню прогалин в законодавстві та політиці стосовно бізнесу та прав людини в залежності від контексту [5].

Зміст НПД

Позитивні тенденції щодо змісту НПД в країнах ЄС/Західної Європи, що також підкреслювалося в дослідженні ICAR, включають в себе той факт, що кожний з них має твердження про відданість Керівним принципам ООН, включаючи посилання на всі три стовпи, а також на належну обачність із дотримання прав людини компаніями, як ключовий інструмент в тій чи іншій формі. Відповідно до Керівного принципу 17, належна обачність із дотримання прав людини повинна включати «оцінку реальних та потенційних впливів на права людини, інтегруючи та діючи на основі отриманих даних, відстеження реакцій та інформування про те, як вирішуються наслідки порушень» [7]. Окрім Керівних принципів ООН НПД також мають посилання на інші відповідні міжнародні та регіональні стандарти, такі як основні трудові стандарти МОП та Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств.

Загалом, усі НПД стосуються тематичних та галузевих питань прав людини. Деякі НПД, наприклад, в Італії та Фінляндії звертають особливу увагу на вразливі групи [5]. Наприклад, італійський НПД згадує боротьбу з капоралато, формою незаконного найму та експлуатації праці, як національний пріоритет: «боротьба з капоралато (особливо в сільськогосподарському та будівельному секторі) та інші форми експлуатації, примусової праці, дитячої праці, рабства та нерегулярна робота, з особливим акцентом на мігрантів та жертв торгівлі людьми» [8].

Однак, як підкреслює Данський інститут прав людини, загалом трудові мігранти, а також інші уразливі групи, включаючи людей з інвалідністю, отримують занадто мало уваги, незважаючи на особливі порушення, з якими ці групи стикаються. Дослідження ICAR вказує на іншу важливу слабкість у всіх європейських (та світових) НПД: зокрема, відсутність у них посилення на регуляторні дії, такі як запровадження обов'язкової належної обачності щодо дотримання прав людини в (великих) компаніях. Дійсно, Керівні принципи ООН передбачають, що уряди включатимуть такі заходи у «розумне поєднання» добровільних та обов'язкових заходів реалізації. Хоча деякі НПД все ж містять певні посилення на регуляторні варіанти – тут слід зазначити, що НПД Франції згадує про свій закон про обов'язок належної обачності, а НПД Італії досліджує потенційне розширення сфери застосування Закону 231/2001 з метою включення кримінальної відповідальності батьківської компанії за порушення прав людини – більшість НПД не в змозі адекватно вивчити їх. Натомість, вони включають більш широкі зобов'язання урядів «досліджувати» або «зміцнювати» аспекти прав людини у важливих сферах, таких як державні закупівлі або міжнародні торговельні угоди, а також, серед інших, заходи для заохочення добровільних зобов'язань компаній через навчальні тренінги та інструменти діалогу. Оскільки формулювання багатьох пунктів у Планах дій залишається досить розпливчастим, зацікавленим сторонам важко оцінити, чи була запланована діяльність виконана урядом.

Крім того, аналіз виконання НПД переконує, що більшість з них приділяють недостатньо уваги засобам правового захисту, третьому стовпу Керівних принципів ООН, що є дуже важливим для забезпечення доступу до правосуддя жертвами порушень прав людини, якщо вони відбуваються [5].

Впровадження/моніторинг

У більшості НПД визначаються установи або міністерства, відповідальне за виконання всіх або деяких із заходів, перелічених у кожному відповідному НПД. Однак, вадою певних НПД є те, що не всі з них включають показники або строки, у рамках яких необхідно виконати заходи. У переважній більшості випадків механізм моніторингу або був інтегрований у НПД або уряд встановив такий механізм ретроспективно [6].

З усіх європейських/західноєвропейських НПД, німецький НПД має найбільш широку систему моніторингу. Уряд Німеччини запровадив процес, за допомогою якого статус впровадження належної обачності щодо дотримання прав людини великими компаніями з більш ніж 500 співробітниками, повинен контролюватися за допомогою щорічних досліджень у період з 2018 по 2020 роки. Згідно з німецьким НПД, якщо до 2020 року менше 50% компаній проведуть адекватні заходи для впровадження належної обачності щодо дотримання прав людини, уряд може вдатися до застосування законодавчих заходів. Коаліційна угода нинішньої влади Німеччини йде ще далі, уточнюючи, що вона застосує законодавчі заходи у разі негативного результату моніторингу. Отже, важливість цього процесу є критичною. Незважаючи на те, що уряд Німеччини має бути позитивно відзначений за вжиття заходів для забезпечення строгості та прозорості цього процесу, громадянське суспільство висловлює занепокоєння щодо методології моніторингу.

Висновки

Загалом, важко і занадто рано говорити про те, який вплив у Західній Європі мали НПД на вирішення питань щодо захисту прав людини, порушених внаслідок бізнес діяльності. Однак досвід Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини щодо процесу прийняття та виконання НПД у Німеччині показав, що НПД підвищує обізнаність із питань бізнесу та прав людини, і що ця проблема привертає все більшу увагу компаній. Деякі компанії, такі як Daimler, зараз прямо посилаються на НПД, впроваджуючи нові політики стосовно дотримання прав людини та системи управління [9]. Навіть якщо німецький НПД, як і всі інші НПД, не створює юридичних зобов'язань для компаній, вбудований у нього процес моніторингу, зокрема, привертає увагу компаній і в певних випадках стимулює до дій. Законопроект про обов'язкове дотримання прав людини для німецьких компаній, інформація щодо якого потрапила в публічний простір, нещодавно дав новий поштовх до дискусії щодо законодавчих заходів у

контексті моніторингу виконання НПД, незважаючи на те, що законопроект не є частиною формального юридичного процесу [10].

Ще одним чинником успіху процесу НПД у Німеччині є розвиток інфраструктури для підтримки компаній у справі засвоєння знань щодо бізнесу та прав людини, включаючи тренінги та інформаційні заходи щодо НПД, до яких компанії активно долучаються, використовують та відвідують.

Розробка та прийняття НПД у багатьох західноєвропейських країнах, безумовно, «виштовхнула» тему бізнесу та прав людини на перші позиції порядку денного ЄС. Майбутнє фінське (друга половина 2019 року) та німецьке (друга половина 2020 року) головування в ЄС повинні просунути вперед ініціативи з розробки загальної нормативно-правової бази для бізнесу та прав людини на рівні ЄС.

Список використаних джерел:

1. Florian Wettstein. From Side Show to Main Act: Can Business and Human Rights Save Corporate Responsibility? in «Business and Human Rights. From Principles to Practice», 1st Edition, edited by Dorothee Baumann-Pauly, Justine Nolan, first published by Routledge (2016). URL: <https://www.routledge.com/Business-and-Human-Rights-From-Principles-to-Practice-1st-Edition/Baumann-Pauly-Nolan/p/book/9781138833562>
2. Green Paper: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility (DOC/01/9, Brussels, 18 July 2001) URL: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-9_en.htm
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility» (Brussels, 25.10.2011, COM(2011) 681 final) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0681&from=EN>
4. Веб-сайт National Action Plans on Business and Human Rights. URL: <https://globalnaps.org/>
5. Assessments of Existing National Action Plans (NAPs) on Business and Human Rights, August 2017 Update URL: http://corporatejustice.org/documents/publications/eccj/nap_assessment_2017update_final.pdf
6. National action plans on business & human rights. An analysis of plans from 2013 - 2018. The Danish Institute for Human Rights Denmark's National Human Rights Institution (2018). URL: https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/hrb_2018/nap-analysis_2018.pdf
7. Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, 2011. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf

8. Italian National Action Plan on Business and Human Rights, 2016-2021. URL: http://cidu.esteri.it/resource/2016/12/49117_f_NAPBHRENGFINALEDEC152017.pdf

9. Strong for human rights – Daimler goes on the offensive for a sustainable raw material supply chain. URL: <https://media.daimler.com/marsMediaSite/en/instance/ko.xhtml?oid=40324774>

10. Saskia Wilks and Johannes Blankenbach, Will Germany become a leader in the drive for corporate due diligence on human rights? (20/2/19). URL: <https://www.business-humanrights.org/en/will-germany-become-a-leader-in-the-drive-for-corporate-due-diligence-on-human-rights>

ЗАЙЧУК Олег Володимирович,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України

ЗАЙЧУК Юрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, дослідник-
стипендіат Міжнародної організації праці

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА БІЗНЕСУ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

У науковій літературі наявні різні визначення поняття «бізнес». Бізнес в сучасному світі представлений суб'єктами приватного права, які складаються з великого різноманіття юридичних і фізичних осіб, підприємців. Юридичні особи, як суб'єкти приватного права, можуть мати різні форми власності, включаючи державну і змішану форми власності. Але, в будь-якому випадку, вони, за певними виключеннями, безпосередньо не відносяться до суб'єктів міжнародного публічного права. Суб'єкти бізнес діяльності є учасниками ринкової економіки, при якій держава напряду координує дії учасників через законодавчу і судову владу та опосередковано - через виконавчу [1]. Суверенні держави з точки зору міжнародного права є суб'єктами міжнародного публічного права. Всі вони, за виключенням Тайваню, входять до складу Організації об'єднаних націй (далі - ООН), й нині налічується 193 суб'єкта міжнародного права.

Найбільш відомим класичним прикладом механізму включення суб'єктів приватного права до кола суб'єктів міжнародного публічного права, є двосторонні договори про захист прав інвесторів, які, в певних випадках і на умовах певного договору, надають інвесторам можливість звернутися до міжнародного арбітражу з питань захисту їхніх прав безпосередньо від дій держави або її органів. Другим каналом впливу міжнародного публічного права на господарську діяльність є імплементація на національному рівні різних вимог міжнародного публічного права, включаючи, наприклад, вимоги у зв'язку з участю у Світовій організації торгівлі, екологічних і кліматичних конвенціях тощо. Але, у будь-якому випадку, «бізнес» і фізичні особи не є безпосередньо суб'єктами міжнародного публічного права.

З появою сучасного міжнародного права (його першооснова закладена Вестфальськими договорами 1646-1648 рр., які, зокрема, передбачали перехід головної ролі в міжнародних відносинах від монархів до суверенних держав) захист прав людини став предметом великої кількості різноманітних багатосторонніх угод і конвенцій. Протягом останніх 25-30 років під егідою ООН її суверенними державами-членами було розроблено та впроваджено значну кількість «твердих» і «м'яких» джерел міжнародного права, які стосуються захисту прав людини.

ООН є найважливішою універсальною багатосторонньою міжнародною організацією сучасності. На рівні ООН, у відповідності з її Статутом, лише резолюції Ради безпеки ООН мають обов'язкову юридичну силу, в той час, коли багаточисленні резолюції Генеральної асамблеї ООН мають тільки рекомендаційний характер. Певні резолюції Ради безпеки ООН мають пряме відношення до прав людини, особливо у випадках порушення миру під час конфліктів, але ці резолюції стосуються конкретних конфліктних ситуацій і не мають загально-правового характеру.

Під проводом ООН і за її активною участю було прийнято ряд класичних найбільш важливих міжнародних актів із прав людини, включаючи Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) [2] та ін. Як такі, ці документи не мають юридично обов'язкового характеру, але через їхню доктринальну значущість вони були втілені в різні міжнародні договори універсального та регіонального рівнів, й, як наслідок, - у національне законодавство держав-членів ООН. Відомо, що міжнародні конвенції не є документами «прямої дії». Їх імплементація в життя здійснюється шляхом

прийняття відповідного законодавства на національному рівні та його належного застосування.

Зміст класичних конвенцій з прав людини є, як правило, загальновідомим. Втім, так само відомий й факт наявності проблем у сфері дотримання їхніх вимог країнами-підписантами. В цілому, слід визнати, що вони ніколи ідеально не виконувалися, і проблеми з їх виконанням постійно присутні. Водночас, варто наголосити, що навіть їх часткове виконання є значно кращим явищем, ніж їх гіпотетична відсутність.

Звернемо увагу, що у 1945 році на час утворення ООН, яке відбулося по завершенню Другої світової війни, до її складу входила лише 51 країна. Тобто, на той історичний момент абсолютної більшості нинішніх держав-членів ООН просто не існувало. Головним завданням створення ООН було підтримання та забезпечення миру, тож структура і функції Організації були визначені відповідно. На даний час сфера діяльності ООН охоплює й багато інших питань, які мають відношення не лише до підтримання миру.

Складність ситуації з розробки та прийняття різноманітних міжнародно-правових документів, предмет яких виходить за межі підтримання миру (що є більш-менш конкретною неконтроверсійною метою), полягає у тому, що, по-перше, ООН не є науковою установою, яка б мала компетенцію з вивчення згаданих та інших проблем захисту і забезпечення прав людини на професійному рівні, і, по-друге, - на рівні світової фундаментальної науки постійно відбувається робота по вивченню різноманітної проблематики, і «загальновідомі» речі часто-густо швидко застарівають або, навіть, з самого початку не були повністю відомими і зрозумілими на момент підготовки багатосторонніх актів рівня ООН. Існують також випадки, коли продовжують існувати багатосторонні акти, які були прийняті під егідою ООН, але на момент їх прийняття вони були дискусійними з наукової точки зору і залишаються такими до нині.

На підтвердження окреслених проблем, особливо пов'язаних із діяльністю суб'єктів публічного і приватного права та правами людини, варто згадати декілька прикладів. Зокрема, DDT (*dichlorodiphenyltrichloroethane*) або дуст, було синтезовано в 1874 році, але його інсектицидний ефект було виявлено в 1939 році. Його активне використання було розпочато під час Другої світової війни для боротьби з малярією і тифом. Дуст виявився настільки ефективним засобом, що винахідник його інсектицидного ефекту, Пол Мюллер, у 1948 році отримав Нобелівську премію у сфері медицини. Водночас, дуст активно

використовувався і в сільському господарстві, що стало приводом для появи популярної в середовищі екологічного активізму книги «Німа весна» [3]. У ній, крім іншого, стверджувалося, що інтенсивне використання дусту призводить до поширення захворюваності на рак та до знищення пташок і тварин. Проблема з самого початку полягала у тому, що навіть після проведення спеціальних досліджень у США канцерогенність дусту було доведено у лабораторних умовах тільки внаслідок застосування на щурах нереальної на практиці концентрації, а вплив дусту на птахів і вищих тварин теж був вкрай обмеженим [4]. Варто також зазначити, що для боротьби з малярією дуст використовується в значно менших концентраціях, ніж для боротьби із комахами у сільському господарстві. Але у 1962 році, на момент видання згаданої книги, в США малярію було значною мірою подолано, а в якості інсектицидів у сільському господарстві вже існували альтернативні засоби. Тому, у 1972 році уряд США вирішив заборонити використання дусту в сільському господарстві. Й лише у 2001 році була прийнята Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі [5], яка заборонила використання дусту в сільському господарстві. Наслідком обмеження використання дусту у сільському господарстві стало драматичне скорочення його виробництва, що, своєю чергою, призвело до підвищення його ціни і скорочення використання в менш розвинених країнах.

Парадокс полягає у тому, що повноцінної альтернативи дусту для боротьби з малярією і до нині не було знайдено, у той час, як у менш розвинутих країнах від цієї хвороби кожен день вмирають тисячі людей, і головним чином це діти. Але екологічні активісти США, як відомо, отримали перемогу, і кампанія по забороні використання дусту призвела до утворення Фонду захисту навколишнього середовища, який і зараз веде активну боротьбу на різних напрямках [6]. Водночас малярія і досі залишається невирішеною проблемою на шляху економічного розвитку багатьох країн світу. У розвинених країнах винахід DDT був ключовим фактором ліквідації малярії, він залишається найбільш ефективним засобом боротьби з її носіями, а потенційно негативні наслідки його використання, по-перше, не були достовірно доведені і, по-друге, можуть бути мінімізованими.

Наведемо інший приклад кореляцій: 17 жовтня 2018 року Канада стала першою з індустріально розвинених країн світу, яка легалізувала вирощування, обробку, продаж і використання канабісу (марихуана-гашиш) в розважальних цілях [7]. Однак, відкрите використання канабісу було

заборонено Єдиною Конвенцією ООН про наркотичні засоби (1961 р.), Конвенцією про психотропні речовини (1971 р.) і Конвенцією ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.). Все ж, звернемо увагу, що під час вивчення залишків селища кам'яного віку в Китаї археологами було знайдено докази використання канабісу людством 10000 років тому. До того ж, існують наукові свідчення, що початок використання канабісу в Середній Азії відноситься до 7-го віку до Різдва Христового [8]. При цьому вчені й до цього часу, після 10000 років його використання людством, не можуть авторитетно довести, що використання канабісу в обмеженому обсязі є більш шкідливим, ніж вживання алкоголю і тютюнових виробів або, наприклад, цукру, який утворює наркотичну залежність у лабораторних щурів [9].

Повертаючись до діяльності ООН у сфері пошуку рішень для мирного розвитку глобалізованого людства, зазначимо, що починаючи з 1980-х років намітився зсув пріоритетів її діяльності у бік активного просування різноманітних ініціатив під загальним гаслом «сталого розвитку» або розвитку, який відповідає потребам сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби («that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs») [10]. Слід визнати, що снує велика кількість різноманітної наукової і науково-популярної літератури, що містить аналіз поняття «сталого розвитку» з різних точок зору. Обсяг цього аналізу виходить за межі даної роботи. Але, в цілому варто зазначити, що на наш погляд, поняття «сталого розвитку» є досить складним із суто юридичної точки зору, а саме:

1. Суб'єктами міжнародного права є не «сучасні покоління», а суверенні держави, і населення цих країн не є сталим, але постійно змінюється.

2. Поняття «суверенна держава» є певною абстракцією. Однак сучасне міжнародне право базується на визнанні суб'єктності нині існуючих суверенних держав, але не на тому світопорядку, який може скластися у майбутньому.

3. Зобов'язання, які можуть накладатися на будь-кого, хто існує сьогодні, але на користь «майбутніх поколінь», виходять із того, що, по - перше, уряди держав-членів ООН можуть передбачати майбутнє, і, по - друге, з того, що можна утворити зобов'язання на користь людей, яких поки що не існує.

У загальному ж, Доповідь Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» (Доповідь Брунланд) 1987 року виходила з наявності у вчених повного і детального розуміння, як мінімум, тих проблем, яким була приділена специфічна увага в Доповіді, а саме: проблемам «глобального потепління клімату», «небезпеки для озонового шару планети» і «збільшення площі пустель»[10].

Вищенаведені приклади міжнародного регулювання застосування дусту і канабісу шляхом прийняття різноманітних багатосторонніх міжнародно-правових актів, які нерідко базуються на наукових теоріях, що є політично популярними в певних колах на момент їхнього прийняття, може активно впливати на господарську діяльність суб'єктів приватного права на території окремих країн. І цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Той факт, що певні уряди активно просувають окремі ініціативи з використанням авторитету ООН, на жаль, не означає, що вони керуються науково-обґрунтованими висновками як головним фактором конструктивних перетворень.

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що багаторічний досвід прийняття різноманітних міжнародно-правових джерел під егідою ООН свідчить про те, що кожна країна має самостійно і зважено вирішувати своє ставлення до ініціатив, які впливають на рівні ООН, особливо тих, що стосуються захисту прав людини. З цієї точки зору, як видається, корисно відслідковувати позицію або дії «не-західних» держав, які мають високий рівень національної науки і дипломатії, включаючи Китай, Індію, Пакистан, Бразилію. Адже пріоритетом останніх є прискорений розвиток власних економік, що є ключовим фактором захисту прав людини. Економіки бідних країн не здатні забезпечити високий рівень захисту прав людини. І, безумовно, міжнародному співтовариству і всім суб'єктам міжнародного публічного та приватного права не слід забувати про проблеми населення таких країн, яке може піддаватися ризику смерті від тієї ж малярії в Африці на фоні активності екологічних неурядових організацій на території країн «західного світу».

Підсумовуючи викладене, важливо звернути увагу на те, що всі процеси, які нині відбуваються у світі на глобальному рівні, є взаємопов'язаними і мають двосторонній зв'язок, але й такий самий взаємний вплив. Це стосується не лише процесів розвитку міжнародного права, а й інших його галузей – насамперед, внутрішнього права різних за рівнем та способом розвитку країн, і бізнесу, і прав людини тощо. Окрім

того, не зайве пам'ятати про наявність цілої низки відомих у світі та медіапросторі «міфів», які наукою фактично вже давно спростовані, але які продовжують жити «своїм життям» і далі впливати на багато сторін життєдіяльності людства. Також очевидним, на нашу думку, є те, що стан і ефективність внутрішніх правових інститутів, насамперед захисту прав людини (політичних, економічних та ін.), на національному рівні не повинен автоматично орієнтуватися на загальні поняття (вимоги, тлумачення, тенденції тощо), які пропонуються міжнародними програмами та концепціями. Проте варто керуватися власними інтересами держав та їхнього населення, відповідним станом економічного розвитку, будучи відповідальними і конструктивними суб'єктами міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Визначення поняття «ринкова економіка» URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0
2. The International Bill of Human Rights and the Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet2Rev.1en.pdf>
3. Rachel Carson, Silent Spring. Houghton Mifflin Company; Anniversary edition (October 22, 2002); Originally Published: September 27, 1962. URL: <http://www.rachelcarson.org/SilentSpring.aspx>
4. J. Gordon Edwards, Ph.D., DDT: A Case Study of Scientific Fraud, Journal of American Physicians and Surgeons, Vol. 9 No. 3, Fall 2004.
5. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі, 2001. URL: <http://chm.pops.int/>, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a07
6. Environmental Defense Fund. URL: <https://www.edf.org/>
7. Cannabis Act (Statutes of Canada. 2018, с. 16). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-24.5/>
8. Leah Spicer, Historical and Cultural Uses of Cannabis and the Canadian "Marijuana Clash" (Law and Government Division, prepared for the Senate Special Committee on Illegal Drugs), 12 April 2002. Library of Parliament, Canada. URL: <https://sencanada.ca/content/sen/committee/371/ille/library/spicer-e.htm>
9. Magalie Lanoir, Fuschia Serre, Lauriane Cantin and Serge Ahmed, Intense Sweetness Surpasses Cocaine Reward, PLOS One, 2007; 2(8): e698. Published online 2007 Aug 1. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1931610/>

10. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987, 300 p., URL: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

ПАСЮК Олексій Георгійович,
координатор програми співпраці з країнами
Центральної Азії та Кавказу, Мережа НУО
Центральної та Східної Європи «Бенквоч»
(*CEE Bankwatch Network*)

БАНКИ РОЗВИТКУ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОЛІТИКИ ТА ПРОЦЕДУРИ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Міжнародні фінансові організації (далі - МФО), включаючи групу Світового банку та регіональні банки, такі як Європейський банк реконструкції та розвитку (далі - ЄБРР) і Європейський інвестиційний банк (далі - ЄІБ), є активними інвесторами в розвиток України.

Хоча зазвичай увага прикута до впливу їх проектів та програм на економіку та інфраструктуру, їх діяльність безпосередньо впливає на життя звичайних людей. Наприклад, будівництво таких об'єктів інфраструктури, як греблі, автомагістралі та трубопроводи може спричинити переселення цілих громад, що призводить до знищення місцевих об'єктів культури і релігії, загрози навколишньому середовищу, зокрема й до позбавлення населення права на землю і розвиток. І все ж, у людей є можливість бути почутими і домогтися відновлення справедливості, якщо такий інфраструктурний проект порушує одну з політик або процедур МФО.

Що таке незалежні механізми підзвітності?

У відповідь на глобальний громадський рух, що вимагає справедливості, підзвітності та прозорості діяльності МФО, ці організації створили незалежні механізми підзвітності – органи для подання скарг людьми, які потрапили під негативний вплив проектів, які впроваджуються МФО.

У 1993 році Світовий банк першим заснував Інспекційну раду, що спонукало регіональні банки розвитку та інші фінансові установи перейняти цей досвід. Механізми підзвітності різних МФО відрізняються за рамками, структурою і результатами, але їхні мандати є аналогічними, спрямованими на забезпечення відновлення прав або виплату компенсації людям, які постраждали внаслідок реалізації проектів, що фінансуються МФО, у разі, якщо їхні соціальні та природоохоронні політики не спрацювали ефективно.

Що таке охоронні політики?

Всі МФО мають офіційні політики – набір правил і вимог до виконуваних проектів, які повинні захистити місцеве населення та середовище, в якому воно проживає, від нанесення шкоди. Ці «охоронні» політики є важливими, тому що формують «правила гри» для організацій, які фінансують проекти розвитку в усьому світі. Подібно до механізмів підзвітності, охоронні політики були засновані у відповідь на потужний рух громадських кампаній місцевого населення, правозахисників та екологічних активістів.

Однак, охоронні політики МФО все ж залишаються слабкими і недостатньо адекватними. Навіть якщо фінансова організація має сильну охоронну політику, її реальне втілення, найчастіше, має мало спільного з тим, що зафіксовано в документах.

Охоронні політики різних МФО дуже схожі. Наприклад, у ЄБРР вони складаються з наступних Вимог до реалізації проектів (далі - ВРП):

- ВРП №1 – Оцінка та менеджмент екологічних і соціальних впливів,
- ВРП №2 – Трудові відносини та умови праці,
- ВРП №3 – Ефективність використання ресурсів, попередження і контроль забруднення довкілля,
- ВРП №4 – Охорона здоров'я, праці та техніка безпеки,
- ВРП №5 – Землевідведення, примусове переселення та економічне переміщення,
- ВРП №6 – Збереження біо-різноманіття та стале управління живими природними ресурсами,
- ВРП №7 – Корінні народи,
- ВРП №8 – Культурна спадщина,
- ВРП №9 – Фінансові посередники,
- ВРП №10 – Оприлюднення інформації та залучення зацікавлених осіб.

За яких умов та як саме слід використовувати механізми підзвітності?

Коли проекти банків розвитку порушують права людини або завдають іншої шкоди, з'являється необхідність знайти спосіб привернути увагу до загроз, що виникають, шукати засоби для вирішення проблем та притягати до відповідальності організації, які є винуватцями заподіяних порушень. Механізми підзвітності дають таку можливість особам, постраждалим внаслідок неправомірної діяльності підприємців, що отримують підтримку від МФО.

Важливо розуміти, що в основі звернень до Органу із розгляду скарг мають бути факти порушень охоронних політик відповідної МФО. Для того, щоб подати скаргу, (потенційним) постраждалим необхідно довести, що вони вже намагалися, але не змогли вирішити проблему безпосередньо з командою банку, відповідальною за проект. Очікується, що постраждалі особи мають вести офіційне листування з компанією та співробітниками банку та зберігати всю відповідну документацію (листи, нотатки із зустрічей, фотографії, відеоматеріали) як доказ того, що вже повідомляли співробітникам МФО про наявну проблему.

Якщо виконання проекту банку вже завершено, постраждалим особам слід задокументувати факти його негативного впливу. Якщо проект тільки розробляється або знаходиться на початковій стадії реалізації, то особи, які подають скаргу, повинні описати очікувані негативні впливи, що можуть справлятися на місцевих жителів.

Як подати скаргу?

Скаргу можна подати самостійно або залучити для цього представника, наприклад, юриста чи правозахисну організацію. При цьому суть скарги необхідно сформулювати, викласти і задокументувати самостійно. Скаргу можна подати в письмовому вигляді будь-якою мовою та надіслати звичайною або електронною поштою.

Скарга повинна містити інформацію про імена і місце проживання осіб, які її подають. При цьому скарга не може подаватися анонімно, але можна вимагати, щоб співробітники Органу із розгляду скарг та підзвітності зберегали конфіденційність. На практиці, на жаль, трапляються випадки, коли в процесі розгляду справ конфіденційна інформація від заявників потрапляє до опонентів, якими можуть бути органи місцевої влади, бізнес-компанії.

Скарга повинна містити короткий опис проекту та роз'яснення стосовно того, яким чином він порушує права мешканців та якої саме шкоди завдає. Важливо розповісти про дії, які вже зроблені для вирішення питання спільно із співробітниками МФО та про те, яких результатів досягнуто. Крім того, слід додати будь-які документи (листи, звіти, фотографії, відеоматеріали), які можуть підтвердити факти попередніх контактів із співробітниками МФО.

Зауважимо, що у скарзі не обов'язково робити посилання на конкретні порушення політик МФО, але за можливості це варто зробити. Адже представники Органів із розгляду скарг та підзвітності будуть звертатися саме до політик та вивчати, чи були вони порушені.

Як відбувається процес розгляду скарг?

Органи із розгляду скарг та підзвітності використовують два підходи до опрацювання звернень, а саме:

підхід 1 - Перевірка відповідності (*Compliance review*). У рамках цього процесу орган шукає відповідь на питання: «Чи відповідає реалізація проекту політикам банку? Чи відповідають дії банку політикам банку?»;

підхід 2 - Зосереджений на вирішенні проблеми (*Project solving, Dispute resolution*). Орган із розгляду скарг бере на себе посередництво у переговорах між компанією, що замовила проект, та тими особами, які скаржаться на порушення їхніх прав.

Особа, яка подає скаргу має право самостійно визначити, за яким механізмом її подавати. Водночас, вони мають право і можливість з часом змінити вибір підходу. Необхідно зважати на те, що розгляд скарги може тривати один-два роки.

Зазвичай процес складається з таких кроків:

- подача скарги,
- її реєстрація,
- вивчення відповідності умовам для перевірки відповідності чи вирішенню проблеми,
- відповідь клієнта та менеджменту банку на скаргу,
- переговори з особами, які подали скаргу,
- звіт оцінки відповідності (з технічним завданням для наступних кроків).

У той же час, коли йдеться про процес розгляду скарг шляхом перевірки відповідності (*Compliance review*), наявні такі етапи:

- призначення експерта,
- виїзди на місця,
- збір доказів,
- залучення додаткових експертів,
- аналіз зібраних матеріалів,
- доповідь про перевірку відповідності,
- план дій керівництва.

Якщо процес йде шляхом вирішення проблеми (*Project solving, Dispute resolution*), що базується на добровільності та довірі сторін, відбуваються наступні дії:

- призначення медіатора (посередника),
- зустрічі сторін справи на місцях,
- досягнення рамкової домовленості,
- реалізація програми медіації,
- спільні зустрічі та виїзди у пошуках фактів,
- доповіді про прогрес переговорів,
- домовленість сторін та її втілення.

Дані Міжнародної фінансової корпорації свідчать, що у 2017 році 75% справ закінчилися повною або частковою домовленістю між сторонами спорів, що стосувалися порушень прав осіб внаслідок бізнес-діяльності.

У чому користь від подання скарги?

Лише подання скарги не є гарантією того, що проблема легко вирішиться. У деяких випадках процес розгляду скарги може розтягнутися на декілька років, при цьому позитивні результати не гарантовано. Тим не менш, скарга є одним із інструментів впливу на МФО і розробників проектів, а також приводом для висвітлення у засобах масової інформації фактів порушень прав людини і залучення підтримки з-за кордону.

Куди слід надсилати скаргу?

Скарги слід направляти до Органу із розгляду скарг - механізму підзвітності, того банку, якій фінансує конкретний проект або програму. Їхні контакти можна знайти на Інтернет-сайті відповідного банку. Якщо проект, що створює проблему, пов'язану із порушенням прав людини, фінансується кількома установами, можна подавати скаргу до кожного з них одночасно.

Чи наявні приклади подання скарг в Україні?

Наразі існує декілька прикладів подання скарг з України. Нещодавній приклад: мешканці сіл Вінниччини подали скарги до відповідних органів Європейського банку реконструкції та розвитку, а також і Міжнародної фінансової корпорації. Вони скаржаться на пил, сморід та рух вантажівок, що постійно курсують вулицями села, через діяльність компанії МХП («Миронівський Хлібопродукт»). Крім того, місцеві мешканці вважають, що не мають достатньо інформації про ризики діяльності компанії для їхнього здоров'я. Вони очікують на сприяння органів підзвітності банків у врегулюванні спору з цією компанією. Громадські організації Accountability Council та Центр екологічних ініціатив «Екодія» допомогли позивачам з Вінниччини підготувати скаргу.

СТЕПАНЕНКО Олена Анатоліївна,
представник Уповноваженого Верховної Ради
України з прав людини з дотримання
соціальних та економічних прав

ВИКЛИКИ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: КОНТЕКСТ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ПЕРІОД 2020 РОКУ

У 2011 році Рада ООН з прав людини ухвалила Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини (далі - Керівні принципи) [1]. Керівні принципи – єдиний рамковий документ, якого мають дотримуватися країни всього світу у вирішенні проблем забезпечення та захисту прав людини в контексті підприємницької діяльності.

Європейський Союз активно підключився до імплементації Керівних принципів ООН. Держави-члени ЄС впроваджують їх шляхом розробки, прийняття та реалізації Національних планів дій щодо бізнесу і прав людини. В цілому на даний час близько 20-ти країн світу ухвалили такі Плани дій, серед них – Данія, Польща, Чехія, Литва, США та ін., ще 23 країни перебувають у процесі їх розробки.

Варто зазначити, що у Плані дій ЄС з питань прав людини і демократії на 2015-2019 роки [2] серед великого кола завдань названо й підвищення обізнаності країн, які не є членами ЄС (серед них Україна), із Керівними принципами ООН.

Так само й Рада Європи працює над впровадженням Керівних принципів у її державах-членах і вводить у своє правове поле відповідні положення. Зокрема, у 2016 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію CM/Rec(2016)3 [3], яка окреслює низку завдань для держав-членів, а саме:

- переглянути національне законодавство й практики щодо їх відповідності стандартам у сфері бізнесу і прав людини;
- підвищувати обізнаність органів державної влади та інших інституцій у питаннях корпоративної соціальної відповідальності, рекомендацій Ради Європи з бізнесу і прав людини;
- підготувати і поширити Національний план дій щодо імплементації Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини;
- поширювати добрі практики у сфері бізнесу і прав людини.

В Україні з метою вдосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 затверджено Національну стратегію у сфері прав людини [4]. На виконання зазначеної Стратегії розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р затверджено План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року.

В одному з розділів цього Плану заходів йдеться про «Створення умов для розвитку підприємницької діяльності», що передбачає ряд заходів, спрямованих на забезпечення свободи підприємництва. Водночас аналізуючи Національну стратегію у сфері прав людини та План заходів, можна дійти висновку, що питання перегляду національного законодавства та приведення його у відповідність до Керівних принципів з питань бізнесу і прав людини ще не знайшли свого відображення. Зважаючи на важливість захисту інтересів бізнесу для розвитку національної економіки, одночасно маємо пам'ятати про права людини в контексті підприємницької діяльності.

Тобто забезпечення і захист прав людини – не є винятковою прерогативою держави. Підприємства, бізнес-структури у своїй діяльності повинні поважати права людини. Це означає, що їм необхідно уникати порушення прав людини і у разі здійснення ними несприятливого впливу для прав людини, усунути його наслідки (наприклад, дбати про збереження довкілля під час здійснення підприємницької діяльності, дотримання трудових, соціальних прав працівників тощо).

Наразі з метою імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбувається адаптація всіх сфер українського законодавства до європейського. У межах цієї діяльності одночасно мають бути змінені і підходи щодо захисту прав людини в контексті підприємницької діяльності. Адже підприємці здебільшого продовжують вважати, що захист прав людини – це виняткова відповідальність держави, а їхня справа – отримувати прибутки і сплачувати податки, якими держава й має користуватися для захисту прав людини. На наш погляд, це хибний підхід, адже у цивілізованому світі пріоритетом будь-якої діяльності різних суб'єктів є права людини.

Разом з тим, необхідно зазначити, що в Україні ряд підприємств вже долучилися до реалізації Керівних принципів ООН, що має відображення у співпраці з місцевими громадами в регіонах (у частині надання благодійної допомоги на соціальні проекти, волонтерські заходи), увазі до питань збереження довкілля, охорони здоров'я та безпеки працівників, і дотримання прав людини. Водночас така практика поки що не отримала бажаного розповсюдження. Крім того, важливо, щоб надання благодійної допомоги, що безперечно є проявом соціальної відповідальності підприємництва, не підміняло системного підходу бізнесу до забезпечення прав людини у його щоденній діяльності на кожній ланці.

Принагідно наголосимо на ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в цій сфері. Зазначимо, що основною його функцією є здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі [5]. Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є, зокрема, захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України. Моніторинг, що постійно здійснюється Уповноваженим у сфері захисту соціально-економічних прав людини, свідчить про прогресуючу тенденцію

зниження рівня захищеності людини праці, зловживання та порушення роботодавцями норм законодавства про працю і трудових прав працівників, що гарантовані Конституцією України, законами України, міжнародними актами, у тому числі конвенціями Міжнародної організації праці, що ратифіковані Україною.

Так, протягом 2018 року, як і в попередні роки, в Україні продовжує зростати заборгованість із заробітної плати. Проблема несвоєчасної виплати заробітної плати залишається однією з найгостріших соціальних проблем, яку не вдається вирішити протягом усіх років незалежності України. Цим порушуються права працівників на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, своєчасне одержання винагороди за працю, гарантовані статтями 43 та 48 Конституції України [6]. Заробітна плата є однією з головних економічних категорій, яка поєднує інтереси працівників, підприємців та держави і безпосередньо впливає на рівень життя населення. Привертаю увагу, що наявність зарплатних боргів призводить до зниження рівня життя працюючого населення та їх сімей, прирікає наших громадян на бідність, генерує зростання соціальної напруги в трудових колективах.

Котрий рік поспіль вкрай гострою та актуальною залишається проблема незабезпечення права на заробітну плату працівників збанкрутілих і ліквідованих підприємств. Зарплатні борги підприємств-банкрутів та економічно неактивних підприємств складають *1,2 млрд грн* (або 43 % загального обсягу заборгованості із заробітної плати). Незважаючи на те, що законодавством передбачено захист прав працівників підприємств-банкрутів, наразі найбільш незахищеними залишаються працівники збанкрутілих і ліквідованих підприємств. Ратифікувавши частину II Конвенції МОП № 173 про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця [7], держава гарантувала працівникам захист за допомогою привілею. Проте, практичний досвід засвідчує недосконалість цього механізму, оскільки у разі недостатності ліквідаційного майна працівники не отримують заборговану заробітну плату. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є ратифікація Україною частини третьої Конвенції МОП № 173 та створення фонду (установи) гарантованих виплат працівникам при неплатоспроможності роботодавця, що дасть працівникові можливість отримати кошти, чесно зароблені на підприємстві, що збанкрутувало. Наразі це питання залишається невирішеним та потребує конструктивного діалогу між владою, бізнесом та громадянським суспільством.

На сьогодні з метою підвищення обізнаності про Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини, а також виконання Плану заходів з реалізації Меморандуму про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Спільним представницьким органом сторони роботодавців на національному рівні на грудень 2018 року заплановано проведення консультацій щодо можливості реалізації в Україні цих Керівних принципів та вироблення пропозицій щодо розробки заснованого на цих принципах Національного плану дій.

Активізація зусиль інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини зі сприяння імплементації Керівних принципів на національному рівні, опрацювання разом із правозахисними та неурядовими організаціями, роботодавцями та профспілками, ефективних практичних підходів щодо дотримання норм і стандартів з прав людини у процесі підприємницької діяльності, будуть сприяти підвищенню загального добробуту громадян, посиленню правозахисної позиції України на міжнародному рівні. Імплементація Керівних принципів стане підтвердженням відданості держави справі захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, 2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
2. Action Plan on Human Rights and Democracy (2015-2019) «Keeping human rights at the heart of the EU agenda» (JOIN(2015) 16 final), Brussels, 28.4.2015, URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/eu-policy/action-plan-human-rights-and-democracy-2015-2019_en
3. Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member States on human rights and business (adopted on by the Committee of Ministers on 2 March 2016 at the 1249th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4
4. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
5. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
6. Конституція України, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

7. Конвенція Міжнародної організації праці №173 1992 року про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця ратифікована із заявою Законом України № 2996-IV (2996-15) від 19.10.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_286

КОВЕРЗНЕВ Вадим Олександрович,
доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
проблем модернізації господарського права та
законодавства Інституту економіко-правових
досліджень НАН України, суддя, заступник
голови Деснянського районного суду м. Чернігова

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Як відомо, 16 червня 2011 року Рада ООН з прав людини ухвалила резолюцію, якою затвердила Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи), що виходять із зобов'язань, прийнятих на себе державами-членами ООН, дотримуватися, поважати і захищати права людини та основоположні свободи, а також забезпечувати ефективні засоби їх правового захисту.

Серед базових Керівних принципів є обов'язок держави забезпечувати на своїй території захист прав людини від порушень третіми особами, що включає не лише проведення попереджувальної (профілактичної) і правоохоронної роботи, але й нормативне забезпечення здійснення ефективного судочинства.

Реалізація цього базового принципу в Україні передбачає впровадження державою на законодавчому рівні вільного доступу до засобів правового захисту, в тому числі й судового захисту прав людини в сфері підприємницької діяльності.

Керівні принципи також покладають на державу Україна зобов'язання щодо створення ефективних механізмів судового захисту прав людини та вжиття заходів із зменшення бар'єрів, які ускладнюють доступ до національних інституцій захисту прав людини [1].

Таким чином, Керівні принципи вимагають створити таку національну судову систему, яка відповідає критеріям ефективності захисту порушених прав та доступності судових засобів захисту прав, свобод та інтересів людини.

Враховуючи положення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 року, далі – Конвенція), відповідно до яких кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [2] та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, який в рішенні від 12 жовтня 1978 року в справі «Zand v. Austria» вказав на те, що словосполучення «встановлений законом» поширюється як на правову основу існування «суду» так і на дотримання таким судом певних норм, що регулюють його діяльність [3], доцільно виділити ще один базовий міжнародний принцип – принцип легітимності (законності) функціонування національного суду.

Виконуючи міжнародно-правові зобов'язання та продовжуючи курс на проведення судово-правової реформи, 02 червня 2016 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 1401-VIII, яким внесено зміни до Конституції України, зокрема до розділу VIII «Правосуддя». Цим Законом змінено систему судоустрою України, порядок утворення та ліквідації загальних судів; сформульовано основні вимоги до професійних суддів; визначено новий порядок призначення суддів на посади та припинення їхніх повноважень, а також гарантії незалежності та недоторканості професійних суддів; закріплено основні принципи судочинства в Україні, порядок надання правничої допомоги, функції прокуратури в Україні. Змінами до Конституції передбачено, що найвищим судом у системі судоустрою України є Верховний Суд [4].

2 червня 2016 року Верховною Радою України ухвалено нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, який визначає організацію судової влади в Україні та здійснення правосуддя на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Вказаний Закон встановлює, що систему судоустрою України складають Верховний Суд, апеляційні суди та місцеві суди [5]. Законом № 1402-VIII запроваджена спеціалізація судів із розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. З урахуванням визначених зцим Законом видів

спеціалізацій (юрисдикцій) передбачено функціонування в Україні місцевих окружних загальних, господарських та адміністративних судів, а також відповідних загальних, господарських та адміністративних апеляційних судів, що діють у відповідних апеляційних округах.

15 грудня 2017 року в Україні набув чинності Закон № 2147-VIII від 03.10.2017, яким викладено в новій редакції Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України [6]. Так, Закон № 2147-VIII уніфікує судові процедури, що значно спрощує роботу фахівців у галузі права, які на професійній основі здійснюють представництво інтересів юридичних і фізичних осіб у судах різних юрисдикцій, оскільки визначає однакові правила розгляду справ цивільними, господарськими та адміністративними судами, за виключенням окремих категорій справ, які притаманні лише певним юрисдикціям, зокрема: справ окремого провадження, які розглядаються за правилами окремого провадження в порядку цивільного судочинства, або справ про банкрутство боржника, які розглядаються тільки господарськими судами, або спорів із окремими категоріями суб'єктів владних повноважень (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Центральна виборча комісія, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, міністерство або інший центральний орган виконавчої влади), які розглядаються за спеціальною судовою процедурою адміністративними судами, визначеними Кодексом адміністративного судочинства України.

Проаналізуємо, наскільки відповідають наведені вище національні законодавчі акти з питань судоустрою та процесуальної діяльності загальних судів загальноновизнаним міжнародним принципам.

1. Легітимність (законність) діяльності суду. Забезпечення виконання даного принципу має особливе значення, оскільки будь-яке судові рішення буде вважатися таким, що не відповідає вимогам статті 6 Конвенції, якщо воно ухвалено судом, утвореним всупереч національному законодавству України.

З цієї точки зору особливе занепокоєння викликає порядок утворення Верховного Суду. Проблема полягає в тому, що в Законі № 1401-VIII про внесення змін до Конституції України, який був попередньо схвалений Конституційним Судом України, йдеться не про ліквідацію, а про звичайне перейменування Верховного Суду України у Верховний Суд. Сама ж Конституція України не містить норм, які передбачають можливість

ліквідації Верховного Суду України, що має конституційний статус найвищого органу судової влади, в зв'язку з чим не може бути ліквідований іншим органом державної влади – Верховною Радою України, оскільки в такому випадку порушуються встановлені Конституцією засади поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову та створюються передумови для узурпації влади органом законодавчої влади України.

Ліквідація Верховного Суду України та створення нового найвищого суду в системі судоустрою України – Верховного Суду, фактично відбулися на підставі Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, що викликає сумнів у правильності цієї процедури та її конституційності, оскільки, виходячи з ієрархії законодавчих актів, звичайний закон не може змінювати правові засади, встановлені Конституцією України, яка є Основним законом держави. Крім того, ліквідувавши Верховний Суд України, законодавець не визначив його правонаступника, що стало підставою для цілком обґрунтованої відмови Верховного Суду України передавати свої архівні справи та жорсткий диск із електронними копіями судових рішень до новоствореного Верховного Суду.

Слід зазначити, що 3 жовтня 2016 року Пленум Верховного Суду України звернувся з поданням до Конституційного Суду України з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих норм Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII. На жаль, вказане подання до цього часу Конституційним Судом України по суті не розглянуто, що дозволило створити і розпочати діяльність Верховного Суду, який натепер вже повноцінно виконує функцію касаційного суду, і розпочати процедуру ліквідації Верховного Суду України.

Наразі, Верховний Суд України оскаржив до Окружного адміністративного суду м. Києва законність дій ліквідатора, призначеного наказом Державної судової адміністрації України, який встиг внести до державного реєстру запис про початок процедури ліквідації Верховного Суду України. За відсутності рішення Конституційного Суду України подальшим кроком суддів Верховного Суду України, які з 15 грудня 2017 року фактично відсторонені від здійснення правосуддя, може бути звернення безпосередньо до Європейського суду з прав людини і, в разі задоволення їхньої скарги, наслідки для всієї судової системи України будуть непередбачувані.

Неоднозначним є питання доцільності введення до структури Верховного Суду 4-х касаційних судів (кримінального, цивільного,

господарського, адміністративного), які спеціалізуються на розгляді кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ і діють як суди касаційної інстанції, проте не як відокремлені судові установи, а в складі Верховного Суду, який також має статус касаційного суду. Зазначене дає підстави вважати Верховний Суд судом подвійної касації, аналогів якому немає в світі. Одночасно, необхідно відзначити, що подвійна касація не передбачена статтею 129 Конституції, що визначає основоположні засади судочинства в Україні.

Таким чином, дотримання державою Україна критерію легітимності (законності) діяльності суду, в тому числі з питань захисту прав людини в господарській сфері, в сучасних умовах викликає достатньо обґрунтовані сумніви.

2. Доступ до правосуддя. Натепер в Україні розпочалася процедура створення місцевих окружних загальних судів, які будуть розглядати цивільні справи, кримінальні справи, справи про адміністративні правопорушення та окремі категорії адміністративних справ. Створення окружних загальних судів відбувається на базі окремих районних судів шляхом їх об'єднання, а в обласних центрах – створюються нові окружні загальні суди, а діючі зараз районні у містах, міські та міськрайонні загальні суди – ліквідовано.

Слід зазначити, якщо ліквідація загальних районних судів в містах обласного значення та створення замість них міських окружних загальних судів практично не позначиться на доступі громадян до суду, то ліквідація районних судів у районних центрах і створення на їх базі окружних загальних судів, юрисдикція яких буде поширюватися на декілька районів певної області (як правило 2-3 райони), негативно позначиться на фізичному доступі громадян, які проживають у сільській місцевості та не мають доступу до мережі Інтернет, до місцевих загальних окружних судів, оскільки вимагатиме від них потребу добиратися до суду, який буде розташований у сусідньому районному центрі, та долати значну відстань від свого помешкання до місця розташування суду.

Крім того, змінами до Закону України «Про судовий збір», які діють з січня 2016 року, значно збільшено ставки судового збору, що повинні сплачувати особи, які мають намір звернутися до суду за захистом порушених прав, і прив'язано розмір судового збору до встановленого законом розміру прожиткового мінімуму для працездатних громадян станом на 01 січня поточного року [7]. Зазначене вже призвело до того, що сплата

судового збору, стала непосильним тягарем для більшості категорій громадян України, які мають незначні статки, та реальною перешкодою в зверненні до суду.

Зокрема, як свідчать статистичні дані Державної судової адміністрації України, опубліковані на офіційному веб-сайті цієї установи, кількість звернень громадян до загальних судів різних юрисдикцій, починаючи з 2016 року, постійно зменшується, що пов'язано саме із значним збільшенням розміру судового збору, тому як якість національного законодавства і стан його дотримання суб'єктами владних повноважень за цей час не покращився.

Враховуючи ту обставину, що окремі категорії справ у сфері підприємництва належать до юрисдикції загальних судів, можна констатувати, що чинне законодавство України, яке регулює діяльність судової гілки влади, погіршує доступ громадян до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, а тому не в повній мірі відповідає критерію забезпечення вільного доступу до правосуддя.

3. Ефективність судового захисту. Чинні Цивільний та Господарський процесуальні кодекси України вперше запровадили в практику діяльності загальних судів України розгляд цивільних і господарських справ на засадах верховенства права та справедливості. Вони зобов'язують суди при розгляді справ застосовувати Конституцію та міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зокрема й Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод; практика Європейського суду з прав людини визнана джерелом права України, а правові позиції Верховного Суду – стали обов'язковими для виконання усіма суб'єктами владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності норми права, та повинні враховуватися судами нижчих інстанцій при застосуванні таких норм права.

Таким чином, в Україні запроваджено елементи прецедентного права, яке будується на концепції природного права, що має позитивне значення для формування судової практики, яка будуватиметься на засадах справедливості, чого не забезпечує концепція позитивного права, яка виходить із принципу законності, оскільки не всі закони є справедливими, а тому належно сприймаються та виконуються громадянами.

Запровадження в чинних процесуальних кодексах нової правової конструкції «ефективний судовий захист», з урахуванням правової позиції, яку висловлено Європейським судом з прав людини в пункті 75 рішення від

05 квітня 2005 року у справі «Афанасьєв проти України» [8] про необхідність застосування національними судами ефективних засобів захисту порушеного права, дозволяє сьогодні судам обирати не лише ті способи захисту порушених прав особи, які прямо передбачені законом, зокрема статтю 16 Цивільного кодексу України [9], що виявляються не завжди дієвими, але й такі способи захисту, що не суперечать моральним засадам суспільства, водночас забезпечують ефективний захист і повноцінне відновлення прав людини судом.

Чинні процесуальні кодекси запроваджують спрощений порядок розгляду судами цивільних і господарських справ, які є малозначними (справи, в яких ціна позову не перевищує 500 розмірів встановленого законом прожиткового мінімуму, а також справ, які не є складними), що сприяє значному зменшенню показника тривалості розгляду справ судами, який є складовою частиною категорії «ефективність судового розгляду».

Запровадження в Україні з 2019 року електронного суду надасть можливість:

1) розгляду цивільних, господарських та адміністративних справ за допомогою системи відео-конференц-зв'язку, організованому не лише між приміщеннями судів, а й між судом і офісами учасників справи і, як наслідок цього, – дозволить учасникам справи зекономити власний час і кошти на явку до суду;

2) подання учасниками справи до суду електронних доказів (замість їх письмових аналогів), отримання судових рішень і виконавчих документів в електронній формі, що сприятиме значному здешевленню процедури розгляду справ судами;

3) здійснення учасниками справи контролю за рухом справи не виходячи з власного офісу, за допомогою впровадженої в роботу всіх загальних судів України Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Оскільки невід'ємною складовою ефективності судового захисту прав людини є показник реального виконання судових рішень, який за прецедентною практикою Європейського суду з прав людини є завершальною стадією правосуддя, то запровадження Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII [10] інституту приватних виконавців дозволить суттєво покращити цей показник, тому як приватні виконавці, через незначну завантаженість і

наявність особистої економічної зацікавленості в реальному виконанні судових рішень, мають можливість і мотивацію забезпечувати виконання судових рішень у найкоротші терміни.

Таким чином, запроваджені чинним законодавством окремі процесуальні та матеріальні новели дозволяють значно покращити ефективність судового захисту прав людини, в тому числі в сфері підприємницької діяльності.

Список використаних джерел:

1. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. [Офіційний сайт]. URL: <http://www.iepd.kiev.ua>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. (Редакція від 02.10.2013 р.). Законодавство України [Офіційний веб-сайт]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

3. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 жовтня 1978 року в справі «Zand v. Austria». URL: [http://minust.myapp.com.ua/storage/articles/ZAND%20v.%20AUSTRIA%20%20\[Ukrainian%20Translation\]%20by%20OSCE%20Ukraine](http://minust.myapp.com.ua/storage/articles/ZAND%20v.%20AUSTRIA%20%20[Ukrainian%20Translation]%20by%20OSCE%20Ukraine).

4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

6. Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.

7. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. Ст. 87.

8. Рішення Європейського суду з прав людини від 05 квітня 2005 року в справі «Афанасьєв проти України». Верховна Рада України. [Офіційний сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239.

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542.

Розділ 2. ПОЛІТИКА, ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

ДЖАБРАІЛОВ Руслан Аятшахович,
доктор юридичних наук, доцент
заступник директора з наукової роботи
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України

ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СФЕРУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

На перший погляд може здатися, що мова йде про суто філософську категорію, яка має право на своє існування лише на рівні теоретичних наукових конструкцій. Можливо це і було саме так на самому початку розробки цього наукового поняття. Тим не менш, неможна відкидати того факту, що саме за стародавніх часів, коли тільки зароджувалася цивілізована модель правового регулювання різних сфер суспільних відносин, основні складові елементи категорії «справедливість» набули тих характеристик, які на сьогодні не викликають сумнівів та сприймаються як відображення об'єктивної реальності. Зокрема, вислів стародавнього філософа Аристотеля про те, що справедливість є якість закону[1], вже не потребує доведення та знаходить вияв як у правових актах більшості країн світу, так і у правозастосовній практиці.

До речі, принцип справедливості визнано одним з ключових правових принципів та підвалиною для формування та розвитку правової держави. Саме виходячи з цього у Конституціях більшості країн світу можна знайти згадування про значення принципу справедливості у регулюванні різних сфер суспільного життя. І держава Україна у цьому сенсі не є виключенням. Так, у Конституції України наголошується на тому, що бюджетна система України будується на засадах справедливого і

неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (ч. 1 ст. 95) [2]. І у цьому знаходить вияв розподільча функція справедливості, або, так звана, «розподільча справедливість».

У типології категорії «справедливість» додатково виокремлюють «зрівняльну справедливість», що передбачає досягнення максимальної рівності прав і можливостей соціальних суб'єктів [3]. У науковій літературі та законодавстві зустрічається і інше термінологічне позначення, а саме «соціальна справедливість».

Крім того, теоретико-прикладне значення набуває «відплатна справедливість», яка поширюється на сферу покарань за правопорушення і злочини та виступає гарантією притягнення до юридичної відповідальності.

Всі ці типології категорії «справедливість» знаходять певну форму об'єктивізації у державній економічній політиці та правових засадах її здійснення (рис. № 1).

Варто зауважити, що бюджетна та податкова політика держави здійснюються з дотриманням принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів (рис. № 2).

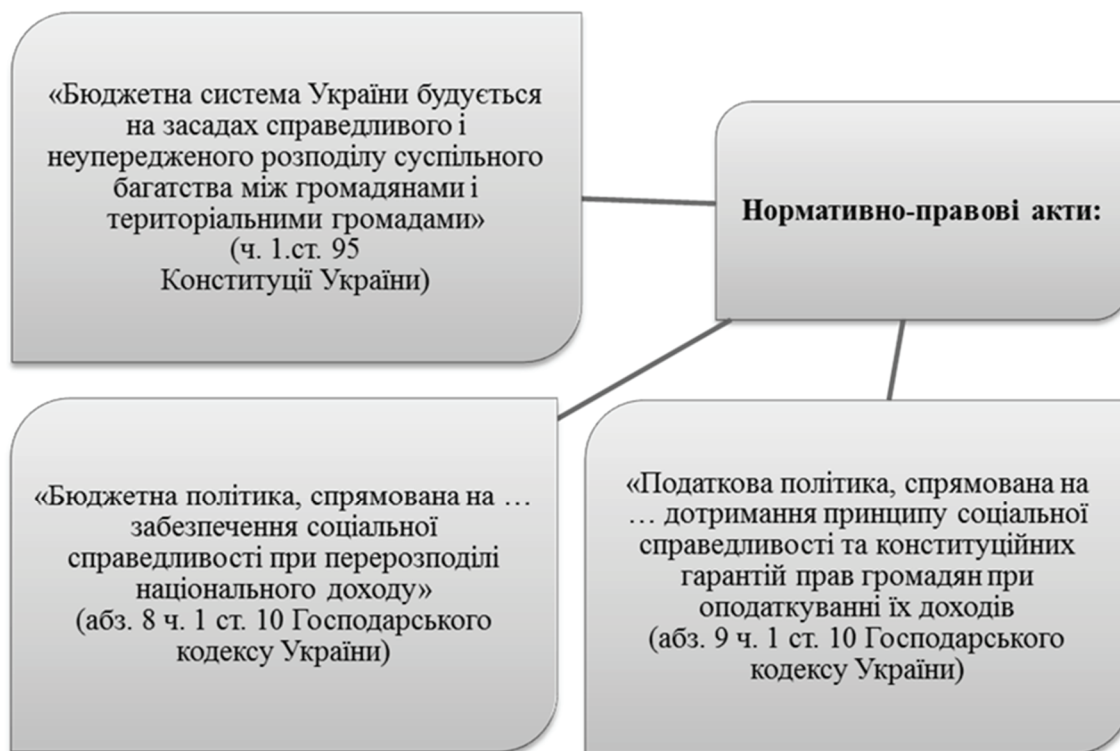

Рис. 1. Відображення принципу справедливості у законодавстві України

За наявності правових передумов утвердження принципу справедливості в економічній системі держави, тим не менш доводиться констатувати низький рівень його реального впровадження. Симптоматичними стають випадки, коли задуми та їх подальша реалізація істотно відрізняються.

От красномовний приклад, який зображено на рис. № 5. Зокрема, держава, беручись за подолання в Україні бідності, затвердила розпорядженням Кабінету Міністрів України у березні 2016 р. однойменну Стратегію. Серед основних завдань Стратегії наголошується на необхідності зменшення економічно необґрунтованої нерівності та сприяння утвердженню принципу соціальної справедливості в системі розподілу доходів, зокрема, шляхом зміни принципу розподілу доходів у суспільстві у результаті перенесення основного податкового навантаження з груп населення з низьким і середнім доходом на заможні прошарки суспільства. На виконання цього завдання Стратегії у Плані заходів на 2016 – 2017 роки ще на проектному етапі передбачалось здійснити розробку законодавчих пропозицій щодо запровадження податку на багатство. Проте цьому задуму не судилося відбутися, оскільки у остаточній редакції Плану заходів було виключено позицію щодо запровадження податку на багатство. До речі, у Плані заходів щодо реалізації Стратегії на 2018 р. також відсутнє згадування про доцільність розробки пропозицій щодо запровадження такого податку.

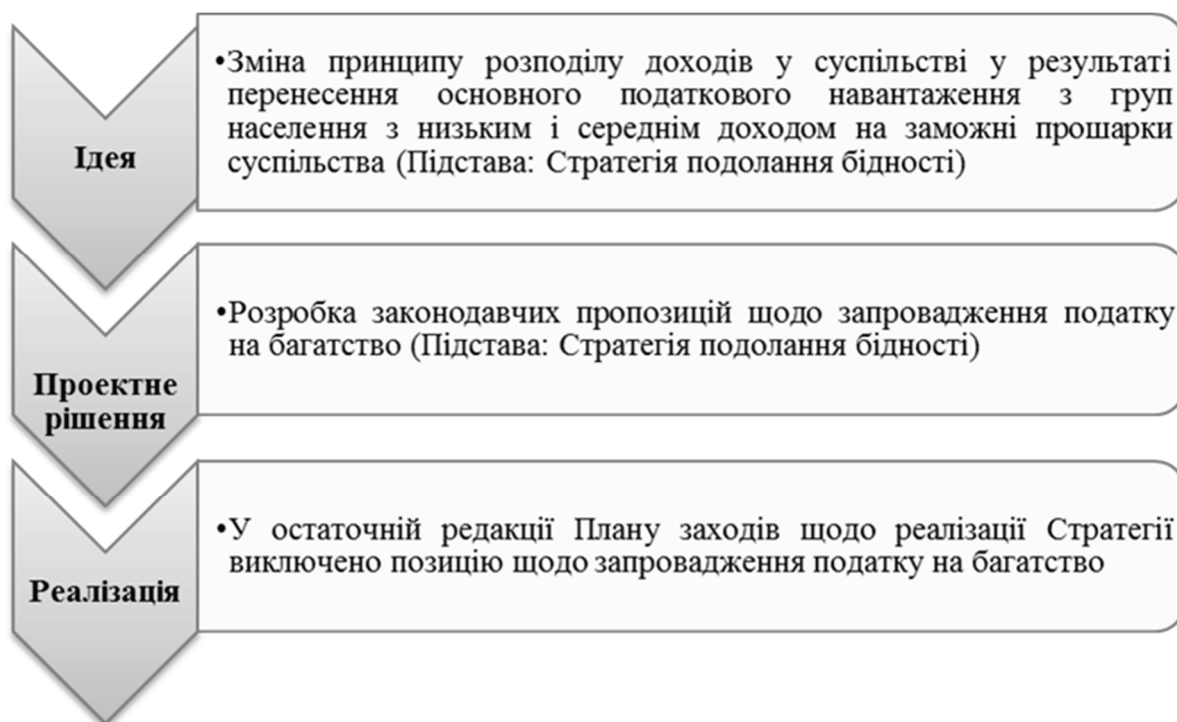

Рис. 2. Дефекти реалізації принципу справедливості у податковій політиці держави (частина 1)

Навряд чи такий демарш може свідчити про реальне бажання держави сприяти усесторонньому утвердженню в суспільстві принципу соціальної справедливості.

В цьому ж контексті можна оцінити існуючу в Україні систему оподаткування доходів громадян, яка побудована на засадах пропорційності, тобто ставка податку у переважній більшості випадків не корелюється з рівнем оподатковуваного доходу (рис. № 3). На сьогодні ця ставка складає 18% і це при тому, що до останніх змін в законодавстві України ставка була на рівні 15% (і в окремих випадках – 17%). За ставкою 18% оподатковуються і пасивні доходи громадян (за деякими винятками), тоді як раніше ця категорія доходів була об'єктом прогресивного оподаткування за ставками 15%, 20% та 25%.

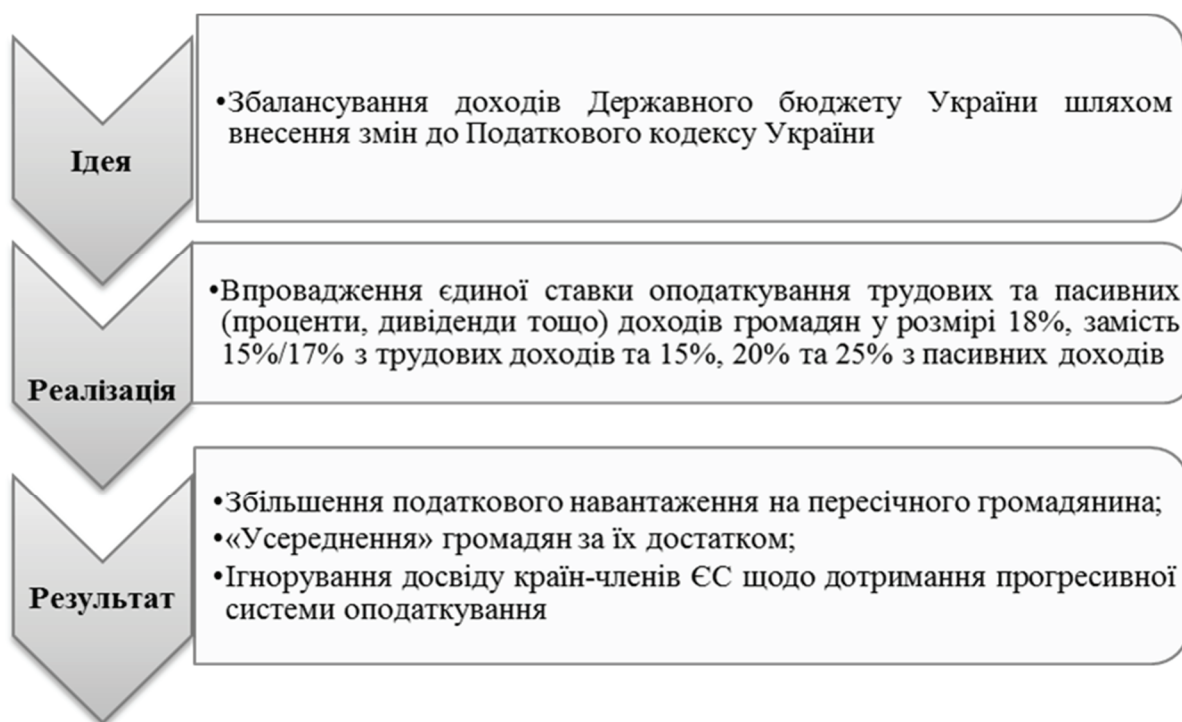

Рис. 3. Дефекти реалізації принципу справедливості у податковій політиці держави (частина 2)

Переважно переслідуються мета збільшення надходжень до Державного бюджету України, не зважаючи на засоби її досягнення. Замість того аби докласти зусиль до диференціації доходів та, відповідно, ставок їх оподаткування, впроваджується в життя політика «усереднення» громадян за їх достатком.

Втім такий законодавчий підхід не відповідає принципу справедливості. Вітчизняна податкова політика не сприймає переваг прогресивної системи оподаткування, яка отримала поширення у більшості країн-учасниць Європейського Союзу та позитивну оцінку провідних західноєвропейських вчених-економістів (Akey A., Oishi S., Piketty T.). І це навряд чи може бути свідченням поступової адаптації правової системи України до законодавства ЄС.

Зокрема, сучасні економічні дослідження свідчать про те, що система прогресивного оподаткування набуває важливого значення у розвинених країнах світу, оскільки створює передумови для зменшення концентрації капіталу та усунення соціальної нерівності. Варто навести твердження зі змісту роботи «Капітал у двадцять першому столітті», про те, що капіталістичній системі притаманна постійна тенденція до концентрації капіталу в руках найбагатших та, відповідно, до збільшення нерівності. У перспективі ці тенденції, як зауважується у цьому дослідженні, можуть призвести до згубних наслідків для суспільства, якщо не намагатися їх зупинити. Отже, одним із інструментів для подолання цих тенденцій і їхніх негативних наслідків, як підкреслюється у дослідженні, має бути прогресивне оподаткування [4].

Додаткові переваги прогресивної системи оподаткування полягають у створенні передумов для зростання суб'єктивного благополуччя громадян, про яке йдеться у статті «Прогресивне оподаткування й суб'єктивне благополуччя народів». У вказаній праці автори виявили позитивний взаємозв'язок між прогресивністю оподаткування та суб'єктивним благополуччям у 54 країнах світу. У результаті проведеного дослідження автори доходять висновку про те, що доступність суспільних благ (громадський транспорт, освіта, медицина тощо) збільшується за рахунок прогресивного оподаткування. Авторами доводиться, що саме через механізм прогресивного оподаткування представляється можливим забезпечити перерозподіл національного багатства, збільшити добробут і щастя в суспільстві [5].

Доцільність впровадження прогресивної системи оподаткування доходів фізичних осіб отримала схвальну оцінку з боку практикуючих юристів. Зокрема, на їх думку, з точки зору забезпечення соціальної справедливості, перехід до прогресивної шкали податку на доходи фізичних осіб є правильним кроком [6].

Отже, одним з напрямів реалізації принципу соціальної справедливості в Україні слід визнати необхідність здійснення реформування податкової системи держави із впровадженням елементів прогресивного оподаткування. Адже саме на дотримання принципу соціальної справедливості має бути спрямована податкова політика держави, на чому наголошується у ст. 10 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р., яка визначає основні напрями економічної політики держави [7].

Система прогресивного оподаткування поступово знаходить значно більшої підтримки у дослідженнях провідних вітчизняних вчених-економістів. Зокрема, на думку Е.М. Лібанової необхідна кардинальна зміна політики доходів, зокрема докорінна зміна системи оподаткування. У зв'язку з цим, на думку науковця, подальшими кроками мають бути: відновлення на принципово інших засадах повномасштабної прогресивної шкали; монетизація одних видів пільг та немонетарних субсидій і скасування інших, які суперечать ідеології активізації економічних процесів; зміна практики визначення вартості публічних послуг (медичних, освітніх, житлово-комунальних, соціальних тощо) і механізму їх сплати (державний бюджет, місцевий бюджет, фонди страхування населення тощо); диференціація соціальних трансфертів за працездатністю, економічною активністю та зайнятістю — стимулювання працездатного населення до максимально активної поведінки на ринку праці та в економіці загалом; запровадження жорсткої системи контролю витрат та статків з метою унеможливлення масштабних незареєстрованих доходів [8]. Подібна точка зору висловлюється окремими дослідниками у засобах масової інформації. Зокрема, відзначається, що впровадження прогресивного оподаткування має бути поєднано з системними змінами в фіскальній політиці, а також докорінною перебудовою сучасної системи господарювання, щоб ресурси країни спрямовувалися б не тільки на обслуговування обмежених олігархічних груп, а й на розвиток усього суспільства [9].

На особливу увагу заслуговують також інші випадки, коли порушення принципу справедливості призводить до перекладання результатів нераціональних та відверто шкідливих дій представників великого бізнесу, а, отже, і фінансового тягаря на народ України. І у певній мірі це

відбувається за «мовчазної» згоди держави, що знаходить вияв у бездіяльності відповідних уповноважених органів влади.

Наразі особливо гострою є ситуація у банківському секторі економіки держави, яка склалася через поширений характер такого явища як неплатоспроможність комерційних банків (рис. № 4). І як це не дивно доведення комерційних банків до стану неплатоспроможності відбувалось через бездіяльність Національного банку України, який мав би здійснювати контрольно-наглядові повноваження як того вимагає чинне законодавство України. Вказане знайшло підтвердження в ухвалі Вищого адміністративного суду України від 21.10.2015 р. (у справі про ПАТ «Брокбізнесбанк») [10]. Вказане стає підставою для звернення суб'єктами господарювання–вкладниками як цього, такі і інших банків, які визнано неплатоспроможними, вимог до Національного банку України щодо відшкодування завданої шкоди. І, звісно, що таке відшкодування відбуватиметься за рахунок коштів державного бюджету, а, отже, коштів громадян України. Зокрема, у іншій спірній справі щодо ПАТ «Кредитпромбанк» за окремими вимогами іноземних суб'єктів господарювання–вкладників, держава Україна, у разі винесення рішення міжнародними арбітражними установами, повинна буде виплатити суму компенсації у розмірі близько 500 *млн грн*[11].

Не менш тривожною є ситуація відносно ПАТ КБ «ПриватБанк», який було визнано неплатоспроможним. Держава визнала за необхідне врятувати цю банківську установу, визнавши її системоутворюючою для фінансової системи країни. Реалізація відповідних заходів передбачена Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2016 р. № 961 [12]. Зокрема, серед таких заходів передбачається придбання акцій банку у повному обсязі за 1 *грн* із подальшою його капіталізацією у вигляді емісії облігацій внутрішньої державної позики в розмірі до 116,8 *млрд грн* із строком обігу до 15 років та відсотковою ставкою доходу на рівні не вище 10,5 відсотка річних.

Отже, для всього народу України «рятівна операція» ПАТ КБ «ПриватБанк» коштуватиме більш ніж 116 *млрд грн*.

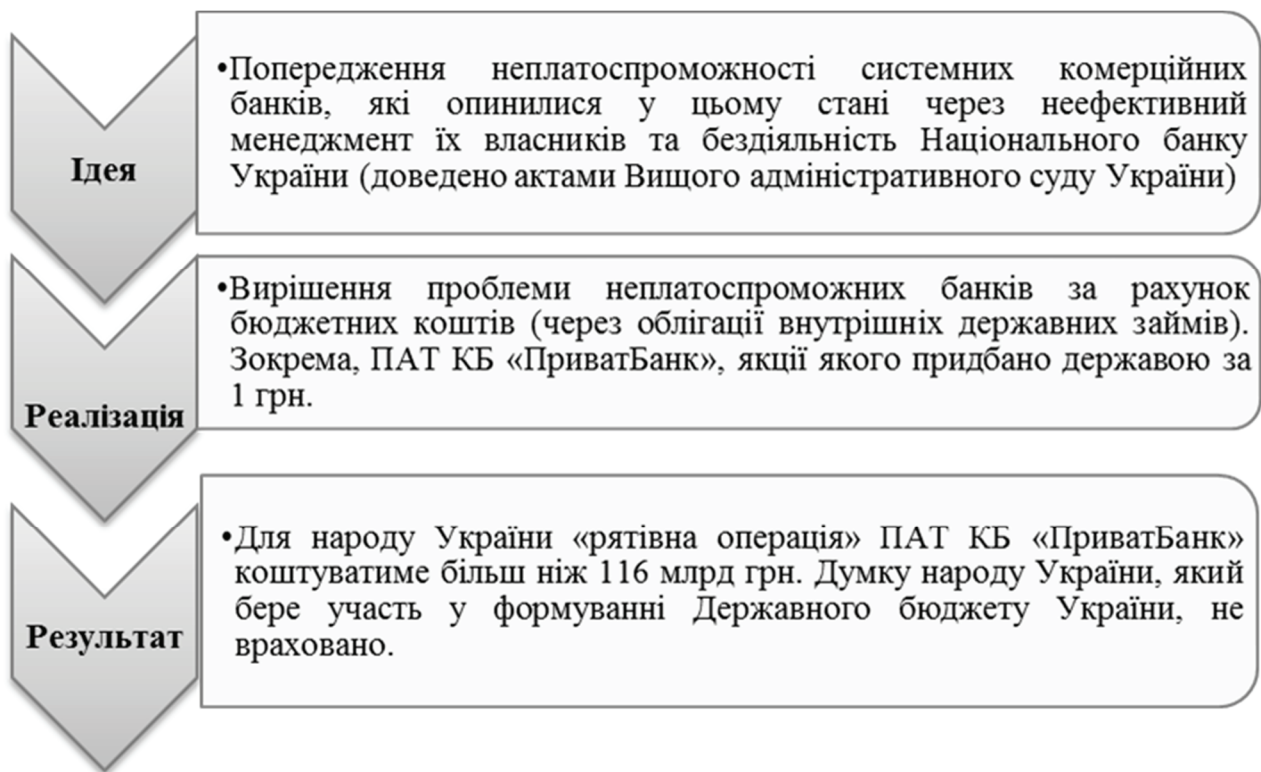

Рис. 4. Дефекти реалізації принципу справедливості у банківському секторі економіки

Вказане нашо вхує на думку про те чи є рішення держави в особі органів влади справедливим для всього народу України, який наразі має своїми коштами, якими формує державний бюджет України, підтримувати діяльність цього банку. Чи є справедливою відсутність сатисфакції з боку приватного власника, який усунувся від участі у подальшій долі цього банку?

Мабуть ні! І у зв'язку з цим актуалізується питання напрацювання тих елементів правового механізму, які мають сприяти утвердженню принципу справедливості з метою захисту інтересів народу України в економічних питаннях.

Адже у відносинах держава – народ, саме останній виступає найбільш вразливою стороною. І тому можна стверджувати про те, що повноваження, якими наділяються органи влади не є абсолютними. Особливо, коли заходить мова про прийняття рішень у економічній сфері. Механізм прийняття таких рішень має бути аналогічним тим, що використовуються у сфері приватних відносин, насамперед, у корпоративних відносинах. Адже останні є досить близькими за ступенем організації до відносин, що виникають за участю держави та народу.

І якщо уявити, що держава є акціонерним товариством, народ є єдиним акціонером товариства, а органи державної влади – органами управління такого товариства, то чи не впливає з цієї схеми взаємовідносин закономірного висновку про існування випадків, які зумовлюють необхідність отримання обов'язкового погодження з боку народу України прийняття певних рішень, які можуть збільшувати навантаження на витратну частину державного бюджету або, якщо казати іншими словами, покладають на народ України додаткові фінансові зобов'язання.

При цьому доцільно на етапі прийняття рішення вести мову про визначення величини таких додаткових фінансових зобов'язань у відповідній відсотковій пропорції до витрат державного бюджету України на поточний рік та найближчі три роки (мається на увазі середньострокове бюджетне планування). Якщо запланована сума сягатиме визначеної величини, то слід вдатися до механізму погодження такого рішення з народом України. Аналогічний підхід витримується у акціонерних та інших корпоративних товариствах.

І такі випадки мають бути передбачені у статутних документах акціонерного товариства, а щодо держави – у Конституції України. Зокрема, таке погодження дій органів державної влади можна забезпечити через інститут референдуму.

Втім, відповідно до Конституції України референдум призначається лише у випадках та за ініціативою тих суб'єктів, які відображені у тексті Основного Закону. І на даний час можливість такого погодження перебуває виключно у сфері добровільної ініціативи народу. Проте, беручи до уваги вельми істотний вплив піднятого питання на економічну безпеку країни та народу, слід стверджувати про необхідність внесення змін до Конституції України, передбачивши, що референдум обов'язково призначається Президентом України у випадку створення рішеннями органів державної влади додаткових фінансових зобов'язань, які складають певну відсоткову величину від витрат державного бюджету України на поточний рік та найближчі три роки.

Отже, підводячи підсумки, слід наголосити на тому, що однією з умов утвердження принципу справедливості у економіко-правовій системі

України слід визнати зміну підходів до правотворчої роботи та методології підготовки нормативно-правових актів. Насамперед, розробка закону чи підзаконного нормативно-правового акту має відбуватися через призму принципу справедливості з обов'язковим проведенням науково-правової експертизи проектів таких актів (як наприклад, проводиться антикорупційна експертиза) (рис. № 5).

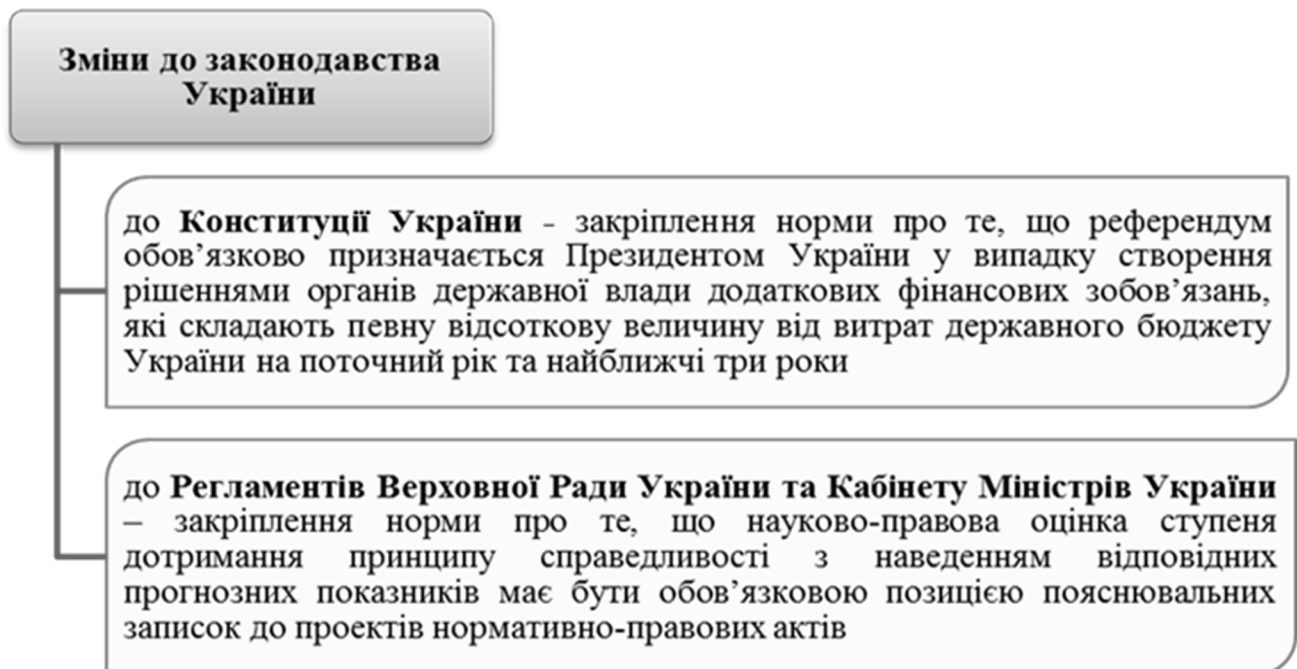

Рис. 5. *Можливі напрями правового забезпечення дотримання принципу справедливості у економіці держави*

Крім того, експертна оцінка ступеня дотримання принципу справедливості з наведенням відповідних прогнозних показників має бути обов'язковою позицією пояснювальних записок до проектів нормативно-правових актів із закріпленням цієї вимоги у Регламентах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Отже, сподіваємося, що висловлені пропозиції стануть основою для подальших наукових розробок та стануть методологічним підґрунтям для позитивних перетворень у економіко-правовій системі України.

\

Список використаних джерел:

1. Боннер А.Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. М.: Российское право, 1992. 320 с., с. 13
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. (Зі змін. та допов.)
3. Справедливість // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П – С. 736 с.
4. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 685 p., p. 231–233
5. Oishi S., Diener E., Schimmack U. Progressive Taxation and the Subjective Well-Being of Nations. Psychological Science. 2012. Vol. 23. P. 86–92
6. Думка експерта: «Прогресивний» податок на доходи не вирішить проблем оподаткування заробітних плат. URL: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/07/6/328684/>
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 462. (Зі змін. та допов.)
8. Лібанова Е.М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства. Вісник НАН України. 2017. № 5. С. 22–25, с. 24
9. Дутчак О., Гладун А. Прогресивне оподаткування робить людей щасливішими, але чи допоможе воно Україні? URL: <http://commons.com.ua/progresivne-opodatkuvannya-robit-lyudej-shhaslivishimi-ale-chi-dopomozhe-vono-ukrayini/>
10. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 21.10.2015 р. у справі № К/800/31676/15 за позовом ТОВ «Євротранском» до Національного банку України, треті особи – ПАТ «Брокбізнесбанк», ДП «Антонов» про визнання бездіяльності неправомірною. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52625632>
11. Алексєєв А. Дорогий Микола Іванович. Дзеркало тижня. 2014. 5–12 вересня (№ 31). URL: https://dt.ua/finances/dorogiy-mikola-ivanovich_.html
12. Деякі питання забезпечення стабільності фінансової системи: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2016 р. № 961. Офіційний вісник України. 2016. № 101. Ст. 3315

ЗАБЛОДСЬКА Інна Володимирівна,
доктор економічних наук, професор,
директор Луганської філії Інституту
економіко-правових досліджень НАН України

РЄПІНА Інна Миколаївна,
доктор економічних наук, професор,
заступник завідуючої кафедри
економіки та підприємництва Київського
національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

КУЗЬМЕНКО Олена Михайлівна,
кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри економіки та підприємництва
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Безперечно, що рівень економічного розвитку має величезне значення для реалізації прав людини, а повна реалізація прав людини позитивно впливає на економічне зростання. Економічний розвиток дозволяє створювати робочі місця, отримувати доходи, послуги, якісну інфраструктуру і технології, необхідні для реалізації прав людини. У той же час тільки завдяки реалізації усіх своїх прав людина спроможна забезпечити економічний розвиток. Проте не всі права людини безпосередньо пов'язані з економікою.

Економіка (від грец. *Οἶκος* «будинок, господарство; господарювання» + *νόμος* «ном, територія управління господарюванням; правило, закон»; буквально «правила ведення домашнього господарства») - господарська діяльність, а також сукупність відносин, що складаються в системі виробництва, розподілу, обміну та споживання [1].

За сферою реалізації прав людини В. Котюк виділяє такі групи прав [2]:

1. Фізичні (життєві, або вітальні) — права необхідні для нормального існування та розвитку людини. До них належать право на життя, свободу, фізичну недоторканність, на власність.

2. Особистісні — права, спрямовані на конкретизацію свободи і вільний розвиток особи: право на ім'я, честь, гідність, таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, свободу совісті.

3. Економічні — права, пов'язані з реалізацією особи у сфері виробничих відносин: право на' працю, професію, відпочинок, оплату праці, власність щодо засобів виробництва.

4. Політичні — права, пов'язані з участю громадян у політичному житті суспільства: право на громадянство, право обирати і бути обраним у представницькі органи державної влади і місцевого самоврядування, брати участь у діяльності політичних партій і громадських рухів.

5. Культурні — права, пов'язані з реалізацією їх у сфері духовних цінностей суспільства: право на освіту та інформацію, користування закладами культури тощо.

Тобто економічні права забезпечують людині вільне користування основними чинниками господарської діяльності. Ці права забезпечують незалежність людини, її економічну свободу. Надання цих прав характеризує державу як соціальну, тобто таку, що забезпечує досить високий рівень життя своїх громадян. У сучасній правовій доктрині така класифікація прав людини символічна, отже права людини можна поділити на: особисті + політичні; соціально - економічні; культурні + колективні.

Загальна декларація прав людини, яка була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у грудні 1948 року, містить тридцять статей і тільки дві присвячено економічним аспектам [3]. Стаття 22: кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Стаття 23: кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю; кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

У Конституції України (Розділ II) визначено права, свободи та обов'язки людини і громадянина [4]. У статті 36 зазначено, що громадяни

України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. У статті 42 визначено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. У статті 43 подано, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом. Стаття 44 передбачає, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону [4].

Отже, економічний аспект присутній не в усіх правах людини, проте він безпосередньо впливає на економічне зростання, і відповідно, на реалізацію інших прав та свобод (неекономічних) людини. На рис. 1 подано взаємозв'язок прав, свобод та обов'язків людини з економічним зростанням.

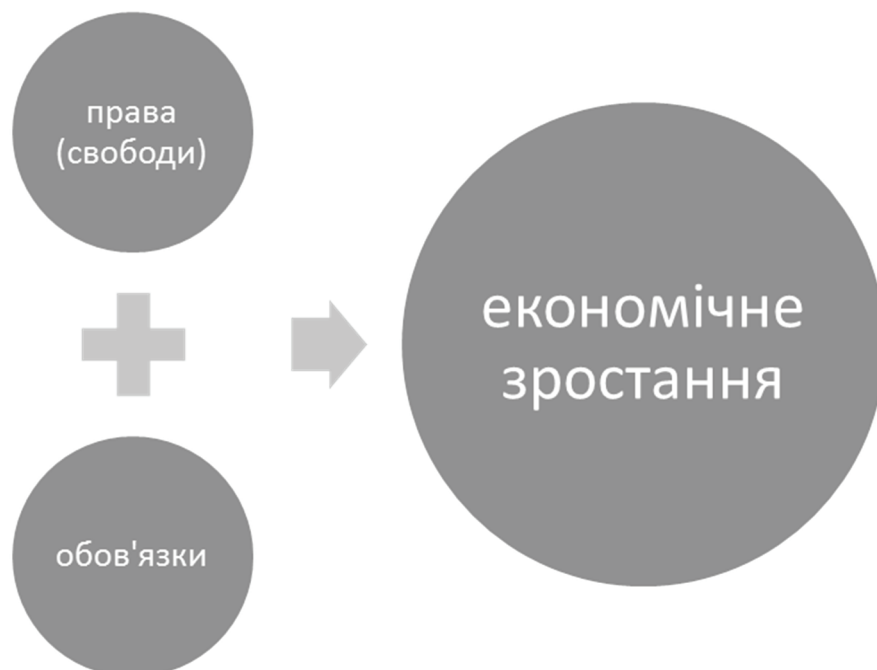

Рис. 1 – Візуалізація взаємозв'язку прав, свобод та обов'язків людини з економічним зростанням

Незважаючи на наявність контраверсійного зв'язку прав, свобод та обов'язків людини з економічним зростанням, повна реалізація прав та свобод може бути отримана тільки завдяки реалізації усіх обов'язків, які змінюються в залежності від рівня економічного зростання. Сьогодні, на жаль, питання порушення прав людини піднімаються частіше ніж проблеми невиконання обов'язків.

До домінуючих обов'язків людини в Україні належать: неухильно дотримуватися Конституції України та законів України (ст. 68 Конституції України). При виконанні цього обов'язку особа повинна дотримуватися і підзаконних актів, і актів органів місцевого самоврядування. Цей обов'язок конкретизується в низці конституційних заборон, передбачених статтями 13, 17, 19, 23, 24, 37, 41, 55, 126 Конституції України; не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68 Конституції України). Цей обов'язок деталізується у статтях 24, 27, 28, 32, 41, 43, 44, 47, 54, 64 Конституції України. Частина 2 ст. 68 Конституції України містить норму про те, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. На

думку дослідників цієї проблеми, зазначена норма не є обов'язком, а має логічне продовження в контексті положення ч. 1 ст. 57 Конституції про гарантування кожному знати свої права і обов'язки; 3) відповідно до ст. 51 Конституції України кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Зміст цих обов'язків деталізується в Сімейному кодексі України; 4) обов'язок отримати повну загальну середню освіту, який впливає з ч. 2 ст. 53 Конституції України. Ухилення батьків або осіб, що їх замінюють, від обов'язку забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей тягне адміністративну або кримінальну відповідальність, передбачену законодавством України; 5) обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (ст. 66 Конституції України); 6) обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67 Конституції України). Обов'язком громадян України (окрім зазначених вище обов'язків людини) є також захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (ст. 65 Конституції України) [5].

Таким чином, економічний аспект прав людини полягає у реалізації прав, які передбачають або стосуються економічного зростання, що зворотно впливає на зміну цих прав та свобод людини через виконання обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика>
2. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. — К.: Вентурі, 1996. — 208с.
3. Всеобщая декларация прав человека [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
4. Конституція України. Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
5. Конституційні обов'язки : людини і громадянина в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1842112046812/pravo/konstitutsiyini_obovyazki_lyudini_gromadyanina_ukrayini

ЛЕВЧЕНКО Катерина Борисівна,
доктор юридичних наук, кандидат
філософських наук, професор,
Урядова уповноважена з гендерної політики

ЖУКОВСЬКА Галина Григорівна,
кандидат наук державного управління

РОЛЬ БІЗНЕСУ В РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Державна політика забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є одним з пріоритетних напрямів діяльності Уряду України. Такі заходи були вперше включені в План пріоритетних дій Уряду на 2018 рік. Для забезпечення координації роботи і цій сфері до компетенції Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євро-атлантичної інтеграції України додані питання, пов'язані із координацією взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також координація взаємодії центральних органів виконавчої влади з питань ґендерної рівності та організації роботи, пов'язаної з формуванням та представленням позиції Української Сторони у відносинах між Україною НАТО [1].

Запровадження Урядом України в 2017 р. посади Урядового уповноваженого з питань ґендерної політики є також підтвердженням важливості для України ґендерної політики як складової євроінтеграційних процесів [2]. Одночасно це - відповідь на недостатність зусиль щодо включення ґендерної складової в реформи та координацію відповідних дій.

Проблеми, з якими зіштовхнулася Україна на шляху до забезпечення ґендерної рівності пов'язані з подіями глобального та регіонального значення серед яких обмежений доступ до якісного працевлаштування та фінансових ресурсів, відсутність соціальної та економічної інфраструктури для здійснення рівних прав чоловіків і жінок (наявність дитячих садків, достатньо оплачування відпустки з догляду за дитиною, батьківські виплати тощо). Останнім, але не менш важливим є скорочення бюджету та

жорсткі заходи, які застосовують до органів та установ, що займаються питаннями ґендерної рівності.

Імплементация законів та політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тісно пов'язана з фінансовими та людськими ресурсами, виділеними на ці завдання. Відтак зміцнення інституційних механізмів ґендерної рівності на національному та місцевому рівнях і наявність ресурсів на всіх рівнях є надзвичайно важливими, тому визначатимуть майбутній прогрес із метою поліпшення ґендерної рівності на місцях.

Вирішення цього кола питань нашло своє відображення у програмних документах Уряду України, прийнятих у 2018 році.

Серед пріоритетів державної ґендерної політики – впровадження реалізація прийнятих в 2018 році Урядом України важливих документів:

- Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [3] (постанова КМУ від 11.04.2018 №273);

- Національного плану дій, з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року [4];

- Оновленого Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року [5].

- Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [6]. Так, проведений Апаратом Урядового уповноваженого з питань ґендерної політики ґендерний аудит цього Плану показує, що він містить 16 завдань, спрямованих на впровадження ґендерної рівності, та біля 40, які потребують врахування ґендерної складової для їх ефективної реалізації.

Посилення економічних можливостей жінок, захист трудових прав, покращення умов праці і жінок і чоловіків, створення можливостей для оптимального поєднання сімейних обов'язків та кар'єрного зростання та інші завдання є складовою частиною названих вище документів.

Так, наприклад, серед заходів Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2021 року визначені ті, що стосуються безпосередньо наскрізного впровадження ґендерної рівності у всі сфери життя суспільства. Це стосується, перш за

все удосконалення нормативно-правової бази, зокрема запровадження нового підходу у проведення ґендерно-правової експертизи та запровадження статистичних показників досягненні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Приведення у відповідність нормативно-правових актів з європейськими стандартами та здійснення організаційних заходів щодо забезпечення належних умов праці, охорони здоров'я та безпеки, проведення перевірок умов праці в секторах, професії яких були заборонені для жінок дозволять підвищити роль жінок в процесі прийняття рішень; в політичній та економічній сферах; зменшити розрив в оплаті праці жінок і чоловіків, забезпечити гідні умови для реалізації кожної особистості.

Нові підходи у формуванні та реалізації державної ґендерної політики вимагають підвищення професійного рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Особливістю такої роботи є те, що ця підготовка має бути системною та проводитися відповідно до вимог та стандартів, закріплених на державному рівні.

Ще однією особливістю кадрового забезпечення є формування ґендерних компетентностей для різних категорій державних службовців та обов'язкового включення до Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців ґендерних показників.

У відповідь на рекомендацію щодо активізації зусиль та створення сприятливих умов для отримання жінками економічної незалежності Національним планом дій на виконання рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок передбачені наступні заходи:

- розроблення рекомендованих методичних матеріалів (інструкцій) для роботодавців про заборону дискримінації жінок у сфері зайнятості (зокрема жінок з інвалідністю) (п. 38.1)
- проведення інформаційних заходів за участю роботодавців, спрямованих на подолання ґендерних стереотипів під час профорієнтації та обрання ґендерно - "нетипових" професій (п. 38.2)
- проведення ознайомчих заходів для роботодавців з метою подолання негативних стереотипів щодо працівниць — жінок з вразливих груп, жінок, які належать до ромських національних меншин (п. 38.4)
- проведення моніторингу розриву в оплаті праці, враховуючи стать, вид економічної діяльності (п. 39.1).

- запровадження і регулярне здійснення моніторингу виконання законодавства про працю в частині забезпечення прав жінок та гендерної рівності (п. 39.3)
- запровадження механізму інформованої згоди між роботодавцем і найманим працівником щодо безпеки для здоров'я певних видів праці (п. 40.1)
- здійснення обов'язкового контролю за дотриманням екологічних стандартів охорони праці (п. 40.2) та інших.

Як видно з переліку запланованих заходів, їх реалізація залежить не лише від дій державних органів, але й бізнесу.

Є чимало позитивних прикладів роботи у цій сфері, які водночас потребують відповідального ставлення бізнесу до захисту трудових та соціальних прав працівників. Так, в грудні 2017 року скасовано наказ МОЗ «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» від 29.12.1993 №256 (Наказ МОЗ від 13.10.2017 №1254) [7, 8]. Цей наказ не стосувався глави щодо гірничих робіт, яка втратить чинність з дати, коли Україною буде здійснено процедуру денонсації Конвенції МОП №45 про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду.

Здійснення аналізу законодавства в сфері праці відповідно до Конвенцій Міжнародної організації праці та анти-дискримінаційних директив ЄС до Угоди про асоціацію України та ЄС про рівне винагородження чоловіків та жінок за працю рівної цінності, запровадження і регулярне здійснення моніторингу виконання законодавства про працю дозволить забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків в економічній сфері.

Також важливим завданням Уряду є здійснення роботи по ратифікації «гендерних» Конвенцій МОП: про нічну працю (171) про охорону материнства (183), про захист прав домашніх працівників (189).

Ми маємо розуміти, що ефективна державна гендерна політика обумовлюється не тільки дотриманням принципів прав людини, справедливості і гармонійного розвитку кожної особистості, але й тим, що формування соціальних й економічних умов для здійснення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків, зокрема залучаючи більше жінок до можливостей у сфері економіки й сприяючи розвитку їх економічної

незалежності є одночасно індикатором приєднання до сучасного суспільства демократії, та збалансованого соціально-економічного розвитку суспільства в цілому, з іншого.

Список використаних джерел:

1. «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики» Постанова Кабінету Міністрів України № 390 від 7 червня 2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/390-2017-%D0%BF>

2. «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» Постанова КМУ від 11.04.2018 р. №273. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>

3. Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року. Розпорядження КМУ від 05 вересня 2018 р. № 634-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovidi-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>.

4. «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». Розпорядження КМУ від 05.09.2018 № 637-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>

5. «Про затвердження Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС». Постанова Кабінету Міністрів України № 1106 від 25 жовтня 2017 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF>

6. «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок». Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 р. № 256. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>

7. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.10.2017 р. № 1254. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17>

ЯЦЕНКО Семен Сергійович,
провідний юрист відділу економіко-правових
проблем містознавства Інституту економіко-
правових досліджень НАН України, голова
Первинної профспілкової організації
ІЕПД НАН України

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розуміння прав людини за час від прийняття Загальної декларації прав людини [1] змінилося кардинально. Виникли «нові» покоління прав людини, які так само потребують захисту та охорони. Зважаючи на постійну нормотворчу роботу, яка ведеться як на глобальному рівні, так і на регіональному, необхідно враховувати також таке джерело права як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Зокрема, стаття 13 названої Конвенції визначає право людини на ефективний засіб юридичного захисту. Даній проблематиці присвячена й стаття 8 Загальної декларації прав людини. Саме питання захисту прав є ключовим у концепції суб'єктивних прав. Галузь господарського права утворена на принципі балансу приватних і публічних інтересів, однакового підпорядкування єдиному правовому господарському правопорядку. Саме про захист суб'єктивних прав у сфері підприємницької як окремої форми господарської діяльності ведеться мова у цій статті.

Питання захисту права виникає у тому разі, коли особи в порушення статті 1 Загальної декларації прав людини діють не в дусі братерства. Зокрема, стаття 4 даної Декларації забороняє людям знаходитися у рабстві або підневільному стані. Тільки вдуматися: заборона направлена на тих, хто може бути рабом, а не рабовласником!

На думку автора, це є неправильним підходом, який спотворює значення згаданої норми Загальної декларації. Проте у статті 4 ведеться мова не лише про рабство, але і про «підневільний стан». Якщо у статті 4 міститься негативне зобов'язання (утримуватися від впровадження рабства, підневільного стану), то у статтях 23 і 24 Загальної декларації прав людини міститься позитивне зобов'язання: забезпечується право кожної людини на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; на рівну оплату за рівну працю; на

справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення; створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Тобто, наприклад, працівники Інституту економіко-правових досліджень НАН України реалізували право людини, передбачене частиною 4 статті 23 Загальної декларації прав людини, створивши Первинну профспілкову організацію Інституту.

Стаття 24 Загальної декларації надає кожній людині право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку. Звісно, правила внутрішнього трудового розпорядку повинні відповідати вимогам трудового законодавства, положенням колективних договорів та угод. Як видно, «розумність» обмеження робочого дня відрізняється у різних країнах – в Україні встановлений, зокрема, 40-годинний робочий тиждень. Наскільки розумним є відповідне обмеження робочого дня (вісім годин на день) доволі важко оцінювати, оскільки інтелектуальна робота наукових працівників, юристів та економістів, які працюють в науково-дослідній установі, не обмежується цими «традиційними» 40 годинами. Це пов'язано із «типовим налаштуванням» мізків учених: процес наукового пізнання не зупиняється ні у вихідні, ні в ночі. Держава Україна пішла за формальною ознакою – встановила посадові оклади для наукових працівників, надбавки за наукові ступені та вчені звання, тривалість робочого дня. Звісно, такий «традиційний» підхід не враховує очевидних особливостей наукової роботи. Відтак оцінити, наскільки обмеження 40 годин на тиждень є розумним, неможливо, адже всі вчені працюють майже цілодобово.

Таким чином постає реальна дилема: якщо обмежувати тривалість робочого дня – то такий засіб є не розумним, оскільки процес пізнання не зупиняється. Якщо ставити питання про визнання режиму роботи науковців ненормованим – то такий засіб також є не розумним, оскільки де-юре позбавляє науковців державної гарантії, дискримінує їх по відношенню до інших представників інтелектуальної праці.

Це питання є одним із багатьох напрямків роботи профспілкових організацій, оскільки однією із функцій професійних спілок є захист прав громадян на працю. Погіршення умов праці може у певних умовах одержати ознаки підневільного стану.

Яким чином можна визначити, що реалізація права людини на працю переходить у «підневільний стан», передбачений статтею 4 Загальної декларації прав людини? Це дуже складне питання. Настільки складне, що довелося одержувати рішення Великої Палати Верховного Суду, наприклад, про те, що стажування по суті порушує чинне законодавство України, оскільки єдиною формою організації відносин між працівником і працедавцем є виключно трудовий договір. «Влаштування» особи на стажування є порушенням її права людини на оплату праці, яке втілене у статті 43 Конституції України [3]: «кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом». Фактичний допуск до роботи не може підмінюватися поняттям стажування – зазначено у постанові Верховного Суду [4].

І навпаки – як визначити, що право людини на працю не дотримується, наприклад, шляхом відсутності повного навантаження, в умовах, зокрема, вимушеного простою тощо – адже у даному випадку людина може бути зацікавленою навіть у частковому навантаженні!

Ці запитання не є простими. Без якісного правового регулювання ефективний захист прав не лише працівників, але і працедавців навряд чи можливий. Якщо реально важко встановити сам факт порушення, то вести мову про ефективний засіб юридичного захисту стає майже неможливо.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод полегшує це завдання, оскільки вона запроваджує функціонування Європейського суду з прав людини. Він правомочний надавати оцінку не лише діям чи бездіяльності держави, але і якості національного законодавства. Чинний Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії їх діяльності» [5] надає право профспілкам представляти інтереси своїх членів у судах. Тобто, професійна спілка стає стороною у справі, а тому має право звернутися навіть до Європейського суду з прав людини.

Наразі професійні спілки позбавлені можливості оперативно втручатися у ситуацію для негайного припинення порушення прав працівників. Наприклад, якщо згадати про право громадських інспекторів з питань охорони довкілля документувати факт правопорушення, то професійні спілки такого права не мають, а вимушені звертатися до контролюючих органів з питань праці. Єдиним інструментом впливу на порушника є вимога дотримуватися колективного договору та відповідальність за виникнення наслідків у зв'язку із порушенням колективного договору. Проте у такому випадку суть питання зводиться до

змісту цього колективного договору. Зрозуміло, що укладання колективного договору має стратегічний характер, і він покликаний вирішувати, перш за все, «глобальні» питання, пов'язані із представництвом трудового колективу. Здійснення ж захисту прав в окремо взятому випадку потребує, в першу чергу, інструментів правового захисту тактичного, «точкового» характеру, які повинні надавати можливість реагувати на порушення дуже оперативно.

До джерел «м`якого» права варто віднести рекомендації, у тому числі «Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини» [6]. Зокрема, в цих Керівних принципах акцентується увага на обов'язку держави захищати права людини, визначається корпоративна відповідальність за дотримання прав людини, забезпечується доступ до засобів правового захисту. Всі згадані «групи» принципів складаються з двох: принципи діяльності та базові принципи.

Звісно, захист прав людини (працівників) відноситься до останньої категорії. Цікаво, що у даних Керівних принципах, у тому числі, йдеться про те, що «...прогалини в забезпеченні засобів правового захисту в разі вчинення порушень прав людини у сфері бізнесу могли б, за необхідності, бути ліквідовані шляхом розширення мандатів існуючих позасудових механізмів і/або шляхом створення нових механізмів. Такі механізми могли б бути засновані на посередництві, мати форму третейського суду або бути реалізовані в рамках інших процесів, прийнятних із культурної точки зору і сумісних із правозахисними принципами, або в будь-якій формі поєднувати ці підходи...» [6].

Тобто, відповідно до Керівних принципів, рекомендується створювати більше механізмів для захисту прав людини у сфері підприємницької діяльності, і одним із таких механізмів дійсно може стати профспілковий контроль, який передбачений Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії їх діяльності».

Резюмуючи вищевикладене, варто зазначити, що профспілкові організації можуть бути ефективним захисником прав людини, у тому числі в сфері підприємницької діяльності. Проте чинне законодавство містить обмежений перелік повноважень профспілки, які здебільшого мають стратегічний, а ніж тактичний характер. Відтак правове забезпечення захисту прав людини у сфері підприємницької діяльності потребує вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Незаконним є притягнення до відповідальності фізичної особи-підприємця за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору одночасно за нормами КЗпП і КУпАП (ВС/КАС, справа №814/2156/16, 21.12.18 р.). URL: [https://protocol.ua/ua/vs_kas_nezakonnim_e_prityagnennya_do_vidpovidalnosti_fizichnoi_osobi_pidpriemtsy_a_za_faktichniy_dopusk_pratsivnika_do_roboti_bez_oformlennya_trudovogo_dogovoru_odnochasno_za_normami_kzpp_i_kupap_\(vs_kas_sprava_814_2156_16_21_12_18\)/](https://protocol.ua/ua/vs_kas_nezakonnim_e_prityagnennya_do_vidpovidalnosti_fizichnoi_osobi_pidpriemtsy_a_za_faktichniy_dopusk_pratsivnika_do_roboti_bez_oformlennya_trudovogo_dogovoru_odnochasno_za_normami_kzpp_i_kupap_(vs_kas_sprava_814_2156_16_21_12_18)/)
5. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України № 1045-XIV від 15.09.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14/conv>
6. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

ТОКУНОВА Анастасія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник відділу господарсько-правових
досліджень проблем економічної безпеки
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України

ЗАСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наш світ у XXI столітті характеризується суттєвим переосмисленням ролі підприємництва та його взаємозв'язків із іншими сферами суспільного життя. Неоспорюваним є той факт, що сучасне бачення та підходи до ведення бізнесу мають враховувати не лише питання отримання якнайбільшого прибутку, але й брати до уваги загальновизнані цінності та

фактори, важливі для виживання та розвитку людства в цілому. Суспільний інтерес набуває все більшого впливу на сферу економічної діяльності, що відображається у стратегічних і цільових джерелах права з цих питань, як на державному, так і на міжнаціональному рівнях.

Однією із найбільш універсальних, комплексних та визнаних платформ у цій сфері є «Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини: Впровадження рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби правового захисту й відшкодування» [1] (далі – Керівні принципи ООН), які були вперше оприлюднені в Доповіді Спеціального уповноваженого Генерального Секретаря з питань прав людини та транснаціональних корпорацій й інших суб'єктів підприємницької діяльності на 17-й сесії Ради ООН з прав людини та в подальшому схвалені Резолюцією цієї Ради A/HRC/RES/17/4 від 6 червня 2011 р. [2] Означений документ є результатом багаторічної роботи, проведеної на міжнародному рівні, та узагальнює широке коло питань, актуальних для бізнесу та прав людини.

Керівні принципи ООН ґрунтуються на трьох ключових основах: перший – це обов'язок держав захищати від порушень права людини з боку третіх сторін, у тому числі суб'єктів підприємництва, шляхом впровадження відповідних політик, регулювання та судового розгляду. Другий – це корпоративна відповідальність щодо забезпечення поваги до прав людини, що означає, що суб'єкти підприємництва повинні діяти з належною обачливістю, щоб уникати порушення прав інших та усунути негативні наслідки, до яких вони причетні. Третій – це потреба у посиленні доступу постраждалих внаслідок підприємницької діяльності до ефективних засобів правового захисту, як судового, так і позасудового, й відшкодування шкоди [1].

Відповідно до підходів міжнародного публічного права, держави є ключовими сторонами, які схвалюють певні правові акти в межах тієї чи іншої об'єднуючої структури чи організації, наприклад ООН. Але це не означає, що норми та положення відповідних документів будуть поширюватись виключно на парламенти чи уряди. На держави в цьому випадку багато в чому покладається відповідальність і за поведінку всіх

інших задіяних сторін, як то органи державної влади, інститути громадянського суспільства, приватний сектор тощо.

Цей загальний підхід діє також і по відношенню до сфери прав людини та бізнесу. Тому вкрай актуальними є положення Керівних принципів ООН, та особливо Принципу 3 «Загальні функції держав в сфері нормативного регулювання та політики» [1], який у контексті обов'язку держав захищати права людини акцентує увагу на чотирьох аспектах, а саме:

(а) застосовувати закони, які мають на меті або впливають на зобов'язання суб'єктів підприємницької діяльності поважати права людини, і періодично оцінювати адекватність таких законів та усувати будь-які прогалини;

(b) забезпечити, щоб інші закони та політики, що регулюють створення та поточну діяльність суб'єктів підприємництва, такі як корпоративне право, не обмежували, а навпаки сприяли повазі до прав людини з боку бізнесу;

(c) надавати ефективне керівництво на адресу суб'єктів підприємницької діяльності щодо забезпечення поваги до прав людини у процесі здійснення всієї їхньої діяльності;

(d) заохочувати і, за умов необхідності, вимагати від суб'єктів підприємницької діяльності надання інформації стосовно того, яким чином вони вирішують питання свого впливу на права людини.

Вказане бачення є цілком логічним, оскільки саме держава визначає «правила гри» і є чи не найбільш обізнаним та підготовленим учасником, коли йде мова про таку комплексну та багатосторонню галузь, як права людини. Тож діяльність держави в цій сфері має поєднувати як сторону регулювання та контролю, так і керівну й допоміжну сторону.

У цьому дослідженні більш докладно хотілося б зупинитись саме на другій частині, яка відображена у підпунктах (c) та (d) Принципу 3, тобто на питаннях забезпечення керівної підтримки з боку держави та відповідної співпраці із стороною бізнесу. Вбачається, що пріоритезація застосування

державних ресурсів у такому розрізі є необхідним допоміжним фактором для розвитку підприємництва у напрямі, який вже застосовується визначним числом дійсних та потенційних партнерів української економіки. Це дозволить більш ефективно спрямовувати зусилля на забезпечення поваги до прав людини і досягти системних результатів, що позитивно вплине на виконання комплексного завдання держави в обох сферах.

На сьогоднішній день вже є накопиченими суттєві напрацювання щодо можливих заходів із надання керівництва бізнесу з боку держав. Зокрема, значний внесок в даному напрямі здійснено Великою Британією, Данією, Грузією, Італією, Колумбією, Нідерландами, Німеччиною, Польщею, Швейцарією та багатьма іншими. Відповідна робота також широко представлена і в міждержавних утвореннях. Так, достатньо ґрунтовним є досвід Європейського Союзу, органами якого розробляються, впроваджуються та рекомендуються різноманітні заходи з цих питань.

У цілому, аналізуючи закордонний досвід, засоби здійснення державного керівництва щодо забезпечення поваги до прав людини у процесі здійснення підприємницької діяльності можливо згрупувати наступним чином.

По-перше, забезпечення розроблення посібників, керівництв та рекомендацій з прав людини та імплементації Керівних принципів ООН силами державних чи міждержавних органів управління. Так, нині окремими виданнями структур Європейської Комісії охоплені чотири галузі та сектори бізнесу: агенції зайнятості та рекрутингу [3]; інформаційних і комунікаційних технологій [4]; нафто-газова [5]; малого та середнього підприємництва [6]. Іншим показовим прикладом може бути видання «Демістифікація прав людини для підприємств малого та середнього розміру» [7].

Така діяльність підтверджує той факт, що дії управлінських структур не є суто формальними, натомість вони відображають спрямованість на вироблення індивідуального підходу до різних сфер бізнесу, що дає можливість більш ефективно передати керівне бачення на адресу підприємницької спільноти та поєднати універсальність і специфічність питань прав людини та бізнесу.

По-друге, фінансова підтримка проведення досліджень, підготовки звітів та узагальнень правового поля і кращих практик у сфері

підприємництва та прав людини для подальшого їх розповсюдження серед бізнес спільноти та інших зацікавлених сторін.

Якщо говорити про практику органів управління ЄС, можливо виділити «Дослідження правового поля у сфері прав людини та навколишнього середовища, які мають застосовуватися Європейськими підприємствами, що здійснюють діяльність за межами Європейського Союзу» [8], здійснене Університетом Единбургу на замовлення Європейської Комісії та за її фінансової підтримки. Інший приклад – дослідження «Відповідальний менеджмент ланцюгів поставок. Потенційні фактори успіху та виклики для реалізації існуючих положень у сфері прав людини та інших питань корпоративної соціальної відповідальності в межах ланцюгів поставок компаній, розташованих в ЄС» [9], яке було підготовлено групою недержавних партнерів в межах проекту Європейської Комісії. Не менш цікавим є приклад підтримки з боку державних органів влади Норвегії та Великої Британії дослідження та підготовки звіту «Шлях від принципів до практики: Виклики сьогодення для бізнесу стосовно поваги до прав людини» [10], що було здійснено у 2015 році. Слід відзначити, що вказане дослідження може бути корисним у процесі з'ясування актуальності питання поваги до прав людини в підприємницькій діяльності, існуючих потреб та побудови діалогу з цих питань, як для сторони держави, так і сторони бізнесу в будь-якій країні.

Ключовою додатковою цінністю зазначеного вище засобу є націленість його на задіяння ресурсів наукових установ і незалежних аналітичних центрів (*think-tanks*), які можуть мати більший досвід та спроможність до проведення глибинних досліджень щодо питань прав людини та підприємницької діяльності. У такий спосіб забезпечуються привнесення різностороннього сприйняття та трактовки проблеми у кінцевий продукт, який у подальшому адресується суб'єктам підприємництва.

По-третє, розбудова спроможності бізнесу стосовно врахування питань прав людини у підприємницькій діяльності шляхом підтримки навчальних заходів та інформаційних кампаній, націлених на суб'єктів підприємництва.

Можливо, одним із найпростіших, та тим не менш важливих й ефективних, заходів є поширення інформації, яка містить чітке бачення держави щодо ролі бізнесу у питанні поваги до прав людини. Показовим у цьому аспекті, наприклад, є досвід Великої Британії, яка забезпечила

переклад свого Національного плану дій у сфері бізнесу та прав людини на 7 мов [11], поряд із англійським оригіналом, та їх розташування на відповідному урядовому веб-порталі. Багато країн практикують використання заходів із розбудови спроможності бізнесу з питань прав людини через освітні заходи. Так, Польща у своєму Національному плані дій на 2017-2020 роки закріплює завдання щодо «просування інформації з прав людини у сферу бізнесу, включаючи питання побудови довіри і бренду підприємств, а також щодо поглиблення поінформованості відносно поваги до прав людини у підприємництві через публікації та тренінги» [12]. У Німеччині вже довгостроково державна участь у таких заходах забезпечується через підтримку Мережі Глобального договору ООН у цій країні (*German Global Compact Network*), при цьому держава ставить завдання щодо розширення консультативних і навчальних послуг більш конкретними та практичними аспектами у сфері прав людини і бізнесу, а також щодо застосування нових форм та інструментів навчання, наприклад, вебінари [13].

Окремо слід відзначити долучення Грузії до процесів імплементації Керівних принципів ООН. Наразі цією країною зроблені перші кроки, результатом яких стало відображення проблематики прав людини у підприємницькій діяльності в окремому розділі Національного плану дій з прав людини на 2018-2020 роки [14]. І достатньо показовим є факт включення окремого завдання, спрямованого на органи державної влади, відносно сприяння популяризації та розробці посібника щодо Керівних принципів ООН з прав людини та бізнесу. Зазначений приклад цілком може стати мотивуючим фактором для нашої держави, оскільки процеси Асоціації та інші партнерські платформи з ЄС реалізуються для України, Грузії та Молдови у тісному взаємозв'язку і багато в чому в межах схожих очікувань від цих країн.

По-четверте, підтримка функціонування та партнерство з ресурсними центрами та інформаційними платформами, спрямованими на просування проблематики прав людини у сферу бізнесу і надання суб'єктам підприємництва рекомендацій та інструментів для звітування і поширення інформації щодо того, яким чином вони забезпечують повагу до прав людини.

Однією із держав, яка спрямувала суттєві зусилля в цьому напрямі ще з 2013 року і продовжує цю роботу зараз, є Велика Британія. Так, у Національному плані дій «Належне ведення справ: Реалізація Керівних

принципів ООН щодо бізнесу та прав людини» [15], оновленому в 2016 році, серед вже реалізованих та запланованих заходів, закріплено надання підтримки, в тому числі фінансової, низці незалежних платформ. Серед них такі широко визнані інструменти, як: Глобальний договір ООН (*United Nations Global Compact*); «Корпоративний орієнтир з прав людини» (*Corporate Human Rights Benchmark*), який також набув підтримки також з боку Нідерландів та Швейцарії; «Рамкова платформа звітування щодо Керівних принципів ООН» (*UNGPs Reporting Framework*).

Визначною та багатосторонньою в контексті застосування такого засобу керівної підтримки, є практика Німеччини. Наразі Урядом Німеччини надається фінансова та організаційна підтримка таким платформам, як Мережа Глобального договору ООН в Німеччині (*German Global Compact Network*); Служба підтримки бізнесу щодо застосування міжнародних стандартів праці (*ILO Helpdesk for Business on International Labour Standards*), Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини (*Business and Human Rights Resource Centre*) [13], Рамкова платформа звітування щодо Керівних принципів ООН (*UNGPs Reporting Framework*) [16]. У такий спосіб держава розширює доступність інформації, освітніх, консультаційних послуг та спеціалізованих сервісів для національного бізнесу. Це яскраво відображається на прикладі двох останніх платформ, оскільки завдяки діям держави матеріали та інструменти доступні німецькою мовою. Безумовно це є суттєвою допомогою бізнесу, а також підтвердженням орієнтиру держави на співпрацю.

Висновки та рекомендації

Наведене вище надає можливість стверджувати, що в європейській та світовій практиці широко застосовуються засоби державного керівництва щодо забезпечення поваги до прав людини у процесі здійснення підприємницької діяльності, які засновуються на наданні підтримки бізнесу та співпраці різних зацікавлених сторін. Безумовно, системно та всеохоплююче розробити комплекс заходів державного керівництва, які б поєднували напрями регулювання та підтримки, можливо лише за умови запровадження процесу імплементації Керівних принципів ООН в Україні, розроблення та затвердження відповідного Національного плану дій. Проте, певні кроки вбачається за можливе розпочати вже зараз, базуючись на стратегічних нормативних документах, в яких вже передбачено підґрунтя для такої роботи.

Перш за все, на наш погляд, необхідно приділити увагу напряму державної комунікації щодо питання поваги бізнесу до прав людини у поєднанні зі сферою європейської інтеграції. Так, у Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки [17] передбачено комунікаційну ціль щодо підвищення рівня поінформованості широких верств населення про європейські цінності та стандарти щодо верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод, забезпечення гендерної рівності та подолання дискримінації в усіх її формах та проявах. Враховуючи те, що питання поваги до прав людини з боку бізнесу є важливою складовою політики та *acquis* ЄС та відповідного законодавства його країн-членів, можливо було б при розробці Плану заходів з реалізації зазначеної Стратегії на 2019 рік розширити (за рахунок суб'єктів підприємництва) цільову аудиторію, на яку спрямовується подання інформації, і додати окремий напрям інформування з питань бізнесу та прав людини, за яким би проводилось висвітлення досвіду ЄС з імплементації Керівних принципів ООН і застосування інших засобів у цьому напрямі. Для реалізації такого завдання Уряд має можливість звернутись до відповідальних органів управління ЄС та безпосередніх виконавців проекту «Асоціація для тебе» (*Association4U*) [18], із пропозицією додати відповідний тематичний напрям на веб-порталі «Україна-ЄС» [19], що підтримується Проектом. Вбачається, що такий підхід додасть суттєвий позитивний ефект для утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в ЄС.

Крім того, актуальним є впровадження підтримуючих засобів державного керівництва щодо забезпечення поваги до прав людини з боку бізнесу у сферу малого та середнього підприємництва. У Загальній частині Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року влучно зазначено: «Історично важливим кроком для України є підписання Угоди (авт. – Угода про асоціацію між Україною та ЄС), якою передбачається створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, що є європейським вибором України з урахуванням інституту демократії, верховенства права та прав людини. [...] Для малого і середнього підприємництва, чутливого до змін, важливим є пристосуватися до нових умов функціонування» [20]. Таким чином, розробники цього вкрай важливого для економіки України документу висловили загальне бачення викликів, які стоять перед вітчизняним бізнесом, у зв'язку із державним курсом розвитку. Проте цей підхід не був деталізований у подальшому, що цілком можливо зробити шляхом доопрацювання розділу

«Шляхи і способи розв'язання проблем». Наша пропозиція полягає у включенні відповідного завдання до Напрямку 4 «Популяризація підприємницької культури та розвиток навчання підприємницьким навичкам», наприклад, з таким формулюванням: «сприяння малому та середньому підприємництву у питанні поваги до прав людини».

Безпосередньо з розмаїття апробованих засобів державного керівництва, на першому етапі можливо зосередитись на підвищенні поінформованості суб'єктів підприємництва щодо актуальності забезпечення поваги до прав людини для підприємницької діяльності; забезпечити переклад і розповсюдження інформаційних матеріалів щодо цього питання, розроблених в ЄС.

Важливо відзначити, що запропоновані заходи є достатньо автономними, що є доцільним для уникнення дублювання зусиль держави на випадок проведення подальшої більш глибокої та системної роботи.

У той же час, повноцінна розробка дієвого комплексу засобів здійснення державного керівництва щодо забезпечення поваги до прав людини з боку бізнесу неможлива без побудови системних зв'язків із усіма існуючими стратегічними та програмними документами у сфері розвитку економіки України. Найбільш ефективно це можливо втілити шляхом розроблення та затвердження Національного плану дій щодо імплементації Керівних принципів ООН. При цьому для сторони держави рекомендується враховувати існуючий закордонний досвід застосування не тільки суто регуляторних та контролюючих засобів, але й тих, що засновані на наданні керівної підтримки на адресу бізнесу з питань формування політик щодо поваги до прав людини у підприємницькій діяльності та відносно забезпечення зворотної комунікації суб'єктів підприємництва щодо запроваджених практик. Також пропонується ґрунтуватися на всебічному залученні та партнерстві із науковими колами, громадськими організаціями та безпосередньо представниками приватного сектору, які мають експертну спроможність та досвід в означеній сфері.

Список використаних джерел:

1. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework: Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie on 21 March 2011 № A/HRC/17/31. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/17/31&Lang=E

2. Human rights and transnational corporations and other business enterprises: Resolution, adopted by the Human Rights Council on 6 June 2011 N° A/HRC/RES/17/4. URL: <http://undocs.org/A/HRC/RES/17/4>

3. Employment & recruitment agencies sector guide on implementing the UN guiding principles on business and human rights: Study; European Commission (Directorate-General for Enterprise and Industry), Shift, Institute for Human Rights and Business. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7fa3f4c2-9f0f-46df-b698-cdd627cabe31/language-en>.

4. ICT sector guide on implementing the UN guiding principles on business and human rights: Study; European Commission (Directorate-General for Enterprise and Industry), Shift, Institute for Human Rights and Business. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ab151420-d60a-40a7-b264-adce304e138b>

5. Oil and gas sector guide on implementing the UN guiding principles on business and human rights: Study; European Commission (Directorate-General for Enterprise and Industry), Shift, Institute for Human Rights and Business. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e05fc065-f35c-4c0d-91e9-7e500374ee0f>

6. My business and human rights: a guide to human rights for small and medium-sized enterprises; GLOBAL CSR, BBI International. – Ref. Ares(2015)2100861 – 20/05/2015. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10375/attachments/1/translations>

7. De-mystifying Human Rights for Small and Medium-sized Enterprises: Human rights – case studies/ – Ref. Ares(2015)2100958 – 20/05/2015. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10376/attachments/1/translations>.

8. Augenstein D. Study of the Legal Framework on Human Rights and the Environment Applicable to European Enterprises Operating Outside the European Union; University of Edinburgh – Ref. Ares(2015)3359801 – 12/08/2015. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/11865/attachments/1/translations>

9. Oldenziel J., van Opijnen M. Responsible supply chain management. Potential success factors and challenges for addressing prevailing human rights and other CSR issues in supply chains of EU-based companies: Executive Summary; Centre for Research on Multinational Corporations, CREM BV and others. URL: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6730&langId=en>

10. The road from principles to practice: Today's challenges for business in respecting human rights; The Economist, Intelligence Unit. URL: <https://www.universal-rights.org/urg-policy-reports/the-road-from-principles-to-practice-todays-challenges-for-business-in-respecting-human-rights/>

11. Good Business: Implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Guidance. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/bhr-action-plan>.

12. Polish National Action Plan for the Implementation of the United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (2017-2020),

adopted by the Council of Ministers on 29 May 2017. URL: <https://www.msz.gov.pl/resource/9bb70a0b-908c-451f-9690-5c58af0b6639:JCR>.

13. German National Action Plan for the Implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights (2016-2020), adopted by the Federal Cabinet on 16 December 2016. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/610714/fb740510e8c2fa83dc507afad0b2d7ad/nap-wirtschaft-menschenrechte-engl-data.pdf>.

14. Georgian Governmental Action Plan on Human Rights (2018-2020). URL: <http://myrights.gov.ge/en/plan/Human%20Rights%20Action%20Plan%20for%202018-2020>.

15. Good Business: Implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Great Britain's National Action Plan, presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty, updated on May 2016. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/522805/Good_Business_Implementing_the_UN_Guiding_Principles_on_Business_and_Human_Rights_updated_May_2016.pdf.

16. Веб-портал: UN Guiding Principles Reporting Framework // URL: <https://www.ungpreporting.org/resources/translations/>.

17. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 779-р від 25 жовтня 2017 р. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 88. – Ст. 2703.

18. Веб-сайт проекту «Асоціація для тебе» (Association4U) // URL: <http://www.association4u.com.ua/index.php/uk/about-us>.

19. Веб-портал «Україна-ЄС» // URL: <https://eu-ua.org/>.

20. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 504-р від 24 травня 2017 р.: // Офіційний вісник України. – 2017. – № 63. – Ст. 1913.

ПОЄДИНОК Валерія Вікторівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Існує дуже багато ситуацій, коли неналежне регулювання інвестиційної діяльності може призводити до порушення прав людини. Приватизовані або передані в концесію функції водо- або тепlopостачання, приватна медицина, забудова територій, розвідка надр, переробка або утилізація небезпечних відходів та інші види діяльності, пов'язані з ризиками для довкілля, є лише найбільш очевидними прикладами.

Регулювання інвестиційної діяльності та імплементація міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини зазвичай здійснюється різними державними органами або їх підрозділами. Перші, зосереджуючи свої зусилля суто на підвищенні рівнів інвестицій та торгівлі, можуть «не бути налаштованими» на врахування негативних впливів інвестицій на права людини, або й не знати про зобов'язання держави в сфері прав людини. Зі свого боку, другі можуть не прагнути активної взаємодії з першими, оскільки не вважають це необхідним, або ж питання інвестицій знаходиться поза межами їхньої професійної експертизи. Це призводить до неврахування міркувань прав людини в інвестиційній політиці.

Проблеми, пов'язані з зазначеною неузгодженістю державної політики, підкреслюються в Керівних принципах ООН з питань бізнесу і прав людини. Принципи 8, 9 і 10 закликають держави застосовувати широкий підхід до регулювання питань бізнесу та прав людини, який включає забезпечення узгодженості політики щодо інвестицій на внутрішньому та міжнародному рівнях. Вважаємо за необхідне наголосити на принципі 9, який прямо згадує окремі інструменти інвестиційного права: державам слід зберігати достатню внутрішню свободу для виконання своїх зобов'язань щодо прав людини при здійсненні цілей політики в сфері бізнесу у відносинах з іншими державами або підприємствами, наприклад,

через міжнародні інвестиційні угоди або інвестиційні договори (курсив наш. – В.П).

У коментарі до цього принципу зазначено: «Економічні угоди, які укладаються державами, чи то з іншими державами, чи то з суб'єктами господарювання, - як-от двосторонні інвестиційні угоди, угоди про вільну торгівлю або ж договори на реалізацію конкретних інвестиційних проектів, - створюють для держав економічні можливості. Однак вони також можуть впливати на внутрішню регуляторну свободу держав. Наприклад, умови міжнародних інвестиційних угод можуть обмежувати можливості держав з впровадження нового законодавства щодо прав людини, або ж, якщо вони роблять це, - створювати для них ризики позовів до міжнародного інвестиційного арбітражу. Відтак держави повинні забезпечити збереження адекватної політики та регуляторної спроможності захищати права людини, водночас надаючи необхідний захист інвестору» [1].

Фахівці проекту «Інвестиції та права людини», що здійснюється на базі Лабораторії з поглибленого вивчення світової економіки Лондонської школи економіки та політичних наук, виділяють три фокус-сфери у регулюванні інвестицій:

- *заходи політики, закони та підзаконні акти* – як прямо спрямовані на сприяння, забезпечення здійснення та захист інвестицій, так і в пов'язаних сферах (охорона довкілля, охорона праці, права власності, корпоративні права);
- *договори між державою та інвестором*, які становлять частину правового режиму інвестицій та впливають на реалізацію зобов'язань держави та інвесторів щодо прав людини;
- *міжнародні інвестиційні угоди* – як спеціально присвячені інвестиціям, як-от двосторонні угоди про взаємне сприяння та захист інвестицій, так ширші за покриттям угоди про економічне партнерство, як-от угоди про вільну торгівлю, що містять розділи (положення) щодо інвестицій [2].

Такий підхід уявляється обґрунтованим, оскільки враховує широке коло інструментів, за допомогою яких може здійснюватися вплив держави на реалізацію прав людини. Розглянемо кожен з фокус-сфер детальніше.

Заходи політики, закони та підзаконні акти. Держава зобов'язана не тільки поважати права людини на своїй території, а й забезпечувати, щоб приватні особи, включаючи іноземних інвесторів, не порушували ці права.

Це прямо передбачено ч. 1 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., згідно з якою кожна держава зобов'язується поважати і забезпечувати всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією права, визнані в цьому Пакті. Відтак права людини, строго кажучи, не мають прямого горизонтального ефекту в сенсі можливого застосування як міжнародного права у відносинах між громадянами та/або корпораціями. Оскільки первісне зобов'язання поважати та забезпечувати повагу до прав людини стосується держави, інвестори не можуть вважатися прямими носіями міжнародно-правових зобов'язань у галузі прав людини.

Водночас, як вказав Комітет ООН з прав людини, «...позитивні зобов'язання держав-учасниць забезпечувати права Пакту будуть повністю виконуватися лише в тому випадку, якщо особи захищатимуться державою не лише від порушень прав її агентами, а також і від дій, вчинюваних приватними особами чи організаціями, які можуть перешкоджати реалізації прав Пакту, оскільки підлягають застосуванню між приватними особами чи організаціями» [3].

Все більшого значення в контексті вищезазначених зобов'язань держави набуває концепція «*due diligence*», про що, зокрема, також зазначав Комітет ООН з прав людини. Зміст цієї концепції в галузі прав людини загалом полягає в тому, що держави повинні нести відповідальність за дії приватних осіб у разі, коли вони не здійснюють «*due diligence*» щодо запобігання або реагування на порушення. Концепція «*due diligence*» рідко визначається в деталях, однак вказує швидше на обов'язок дії, ніж на результат. Видається, що її можна визначити як вжиття державою усіх необхідних заходів щодо запобігання, покарання, розслідування або відшкодування зловживань з боку третіх осіб, включаючи корпорації [4, с.2].

Договори між інвестором і державою. Тимчасом як коло правових питань, які стосуються зазначених договорів і водночас прав людини, є широким, вважаємо за доцільне зупинитися на питанні стабілізаційних застережень як одному з найбільш суттєвих і проблемних у зазначеному контексті. У зарубіжній практиці під стабілізаційними застереженнями (*stabilization clauses*) розуміють положення договорів, які гарантують інвестору незмінність правових умов інвестиційної діяльності або виплату компенсації у разі несприятливих змін.

Останніми роками такі положення стали об'єктом занепокоєння з боку захисників прав людини, довкілля та сталого розвитку. Ці групи висловили побоювання того, що стабілізаційні застереження можуть порушувати міжнародно-правові зобов'язання держави щодо здійснення регулювання, яке забезпечувало б захист прав людини на тлі великих інвестиційних проектів. Зокрема, правозахисні групи звертали увагу на обов'язок приймаючої держави регулювати питання охорони здоров'я, безпеки, недискримінації, зайнятості та праці, захисту культурної спадщини тощо.

Захисники довкілля та сталого розвитку попереджають, що стабілізація може бути загрозою для здійснення інвестиційної діяльності в екологічно безпечний спосіб та у відповідності до цілей сталого розвитку. Вони стурбовані тим, що стабілізаційні застереження можуть спричинити надмірний перекис інвестиційних домовленостей на користь інвесторів та спотворення належної ділової практики, оскільки вони усуватимуть комерційні ризики, які нормальним чином повинні бути несені інвесторами [4, с.5].

Міжнародні інвестиційні угоди. На перший погляд, права людини та міжнародні інвестиції регулюються цілком різними галузями міжнародного права. Традиційно міжнародні інвестиційні угоди не містили жодних згадок про права людини. Втім, упродовж останніх десятиліть стало очевидним, що питання прав людини у різні способи взаємодіють з інвестиційним правом.

По-перше, існує подібність між засобами захисту, які надаються інвесторам згідно з міжнародним інвестиційним правом та засобами захисту згідно з міжнародними договорами про права людини: прикладом можуть бути, відповідно, положення про експропріацію інвестицій та положення про захист права власності на підставі ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини. Втім, тут не йдеться про застосування міжнародних договорів про права людини як таких при вирішенні спорів міжнародними інвестиційними арбітражами; зазначені арбітражі подекуди посилаються на практику, скажімо, Європейського суду з прав людини, але лише як на джерело натхнення.

По-друге, інвестори, що здійснюють діяльність в іноземній країні, можуть бути пов'язаними певними зобов'язаннями щодо прав людини, що існують у внутрішньому законодавстві приймаючої країни. Спостерігається тенденція до включення до міжнародних інвестиційних угод так званих «вимог законності» (*legality requirements*), які вимагають від іноземного

інвестора дотримуватися права приймаючої країни – включаючи зобов'язання в сфері прав людини. Так, наприклад, Модельна двостороння інвестиційна угода Франції включає до визначення інвестицій таке застереження: «...При цьому розуміється, що згадані інвестиції повинні вкладатись або були вкладені згідно з законодавством Договірної Сторони, на території або в морській зоні якої здійснена інвестиція, до або після набрання чинності цією Угодою».

Загальною ідеєю таких положень є заборона надання міжнародно-правового захисту інвестиціям, здійсненим з порушенням законодавства приймаючої держави і, отже, заборона арбітражу визнавати юрисдикцію щодо позову, який ґрунтується на «незаконному» капіталовкладенні. Останніми роками арбітражі вкладають таку вимогу в міжнародні інвестиційні договори навіть за відсутності в їх тексті прямих положень про це. Ця практика впливає із застосування загального принципу, згідно з яким інвестиції, здійснені з порушенням законів приймаючої держави, не можуть отримувати переваги від захисту згідно з міжнародною інвестиційною угодою.

На даний момент практика застосування прав людини в рамках «вимоги законності» відсутня, що, втім, не виключає ймовірної появи такої практики в майбутньому. Можна з упевненістю стверджувати, що у разі, коли права людини були інтегровані у внутрішнє законодавство приймаючої держави, і зобов'язання щодо прав людини, таким чином, становлять частину внутрішнього законодавства приймаючої держави, порушення таких зобов'язань іноземним інвестором призведе до відмови в застосуванні міжнародної інвестиційної угоди до інвестицій. Отже, арбітраж, який розглядає позов стосовно інвестицій, здійснених з порушенням прав людини, повинен відмовитись від юрисдикції [5, с.14-15].

У низці рішень міжнародних інвестиційних арбітражів висловлено позицію, згідно з якою лише нетривіальні порушення законодавства приймаючої держави можуть призводити до вищезазначених наслідків. Так, у справі *Kim and others v. Uzbekistan* арбітраж зазначив, що «вимога законності» застосовується тільки у разі «порушення законодавства, яке має своїм наслідком завдання шкоди відповідно суттєвому інтересу приймаючої держави (п.366) [6]. З очевидністю, порушення прав людини належатиме саме до таких серйозних порушень.

По-третє, права людини можуть «вступати у гру» як [міжнародне] право, що підлягає застосуванню міжнародним інвестиційним арбітражем.

Це слід пов'язати з обмеженою юрисдикцією арбітражів, що створюються на підставі міжнародних інвестиційних угод.

Оскільки прямий доступ іноземних інвесторів до інвестиційного арбітражу допускається лише тому, що він є частиною захисту, надаваного інвестору в зв'язку зі спорами, що впливають з інвестицій, юрисдикція арбітражу водночас обмежується такими спорами (так, ст. 25 Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами обмежує юрисдикцію Міжнародного центру з вирішення інвестиційних спорів (далі - МЦВІС) «будь-якими правовими спорами, що виникають безпосередньо з інвестицій»); однак обмежений обсяг юрисдикції не означає, що арбітраж не може в принципі розглядати питання прав людини, порушені однією із сторін як право, що підлягає застосуванню. Попри переважну відсутність будь-яких конкретних приписів щодо прав людини в самих міжнародних інвестиційних угодах, їхні компромісні положення зазвичай вказують на широке коло інструментів міжнародного права, які можуть бути застосовані при вирішенні спору. Наприклад, ст. 42 вищезгаданої Конвенції МЦВІС встановлює, що «арбітраж розглядає спір згідно норм права відповідно до згоди сторін. У випадку відсутності згоди сторін Арбітраж застосовує право Договірної держави, що виступає як сторона в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані». Або ж ч. 6 ст. 26 Договору до енергетичної хартії вказує, що «арбітраж розв'язує спірні питання відповідно до цього Договору та застосованих норм і принципів міжнародного права». Отже, не слід принципово виключати можливість звертання арбітражів до питань прав людини, швидше навпаки.

Зокрема, порушення інвестором прав людини може використовуватися приймаючою державою для захисту від позову інвестора. Приймаюча держава може стверджувати, що дотримання нею міжнародних зобов'язань щодо прав людини може виправдовувати порушення міжнародної інвестиційної угоди. У справі *Urbaser v. Argentina* [7] вперше інвестиційним арбітражем визнано юрисдикцію щодо зустрічного позову держави з прав людини.

Спір у справі *Urbaser v Argentina* виник в результаті фінансової кризи в Аргентині в 2001-2002 роках. Позивач був акціонером концесіонера, який надавав послуги з водопостачання та водовідведення в Буенос-Айресі. Надзвичайні заходи Аргентини викликали фінансові втрати концесіонера, внаслідок чого він став неплатоспроможним. Позивач розпочав арбітраж

МЦВІС проти Аргентини за порушення Угоди про сприяння та захист інвестицій між Іспанією та Аргентиною. Аргентина подала зустрічний позов на підставі ст.46 Конвенції МЦВІС, стверджуючи, що іноземний інвестор не здійснив необхідні інвестиції, що призвело до порушення прав людини на воду на території концесії.

Арбітраж відкинув позицію позивача про те, що як недержавний суб'єкт він не був зв'язаний зобов'язаннями з прав людини (п.1194 рішення). Арбітраж вважав, що, оскільки корпорації є одержувачами прав за двосторонніми інвестиційними угодами, вони є суб'єктами міжнародного права та можуть також нести обов'язки в міжнародному праві (п.1995). Арбітраж послався на Загальну декларацію прав людини (ЗДПЛ) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) для встановлення існування зобов'язань щодо прав людини, пов'язаних з правом на воду (п.1196-1197). Крім цього, він застосував статтю 30 ЗДПЛ та статтю 5 (1) МПЕСКП для встановлення того, що приватні сторони зобов'язані виконувати зобов'язання з прав людини. Арбітраж також спирався на Тристоронню декларацію принципів щодо багатосторонніх підприємств та соціальної політики Міжнародної організації праці для підтримки цієї позиції (п.1198). Використовуючи термінологію, викладену в цих положеннях, арбітраж дійшов висновку, що крім прав людини на воду, існує також «загальний обов'язок державних та приватних сторін не займатися діяльністю, спрямованою на знищення таких прав» (п. 1199).

Разом з тим, арбітраж встановив, що відповідач змішав обов'язок концесіонера щодо надання послуг водопостачання та водовідведення з зобов'язанням забезпечувати право людини на воду (п.1206). Арбітраж відзначив, що обов'язки концесіонера ґрунтуються на концесійному договорі або внутрішньому законодавстві (п. 1209-1210). У свою чергу, арбітраж не мав юрисдикції щодо питань, що стосуються внутрішнього законодавства Аргентини (рішення про юрисдикцію). Враховуючи те, що відповідач не визначив незалежного зобов'язання в міжнародному праві, яке було б обов'язковим для позивача, зустрічний позов не був успішним.

Рішення у справі *Urbaser v Argentina* створює прецедент для зустрічного позову приймаючої держави з прав людини. Втім поки що залишається відкритим питання про матеріальне право, яке може скласти основу такого зустрічного позову. Тому наступним етапом впровадження прав людини в інвестиційний арбітраж буде більш точне визначення того,

які права можуть сформуваати основу зустрічного позову приймаючої держави.

Список використаних джерел:

1. United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf
2. Regulating Investment. URL: <http://blogs.lse.ac.uk/investment-and-human-rights/connections/regulating-investment/>
3. Human Rights Committee, General Comment No. 31 [80] Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (26 May 2004)
4. Business & Human rights: The Role of States in Effectively Regulating and Adjudicating the Activities of Corporations with Respect to Human Rights: Background Note. URL: <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Copenhagen-8-9-Nov-2007-background.pdf>
5. Eric De Brabandere, Human Rights and International Investment Law. URL: <https://ssrn.com/abstract=3149387>
6. Vladislav Kim, Pavel Borissov, Aibar Burkitbayev, Almas Chukin, Lyazzat Daurenbekova, Adal Issabekov, Damir Karassayev, Aidan Karibzhanov, Aigul Nurmakhanova, Kairat Omarov, Nikolay Varenko and Gulzhamash Zaitbekova v Republic of Uzbekistan, ICSID Case No. ARB/13/6, Decision on Jurisdiction, 8 March 2017
7. Urbaser S.A. and Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia, Bilbao Biskaia Ur Partzuergoa v The Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/07/26, Award, 8 December 2016

МЕЛЬНИКОВА Марина Віталіївна,
доктор економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
Інституту економіко-правових
досліджень НАН України,

ГРАДОБОЄВА Єлизавета Сергіївна,
кандидат економічних наук, старший науковий
співробітник відділу економіко-правових
проблем містознавства Інституту економіко-
правових досліджень НАН України

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЯК СКЛADOVA РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА КОМФОРТНЕ ЖИТТЯ

Державною Стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року [1], середньостроковим планом пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затвердженим Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р [2], задекларовано завдання децентралізації влади у відповідності до виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [3]. Одним з найважливіших завдань децентралізації виступає забезпечення надання населенню високоякісних та доступних публічних послуг незалежно від місця проживання, а також задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території.

Визначальну роль у задоволенні першочергових потреб людини (в житлі, водопостачанні, опаленні тощо) має сфера житлово-комунальних послуг (далі - ЖКП). Переважна частина суб'єктів господарювання-виконавців ЖКП є природними локальними технологічними монополістами, що обумовлює особливу вразливість різних верств населення - споживачів послуг щодо створення перешкод реалізації їх економічних інтересів та порушення прав у сфері життєзабезпечення, захист яких повинен бути пріоритетом державного регулятора. Адже невирішеність зазначених питань перешкоджає реалізації громадянами гарантованих Конституцією України прав, що у свою чергу впливає на задоволення їх життєвих інтересів та може викликати соціальну напруженість та загрожувати безпеці як на локальному, так і національному рівні. Це підтверджується Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р.

№ 2469-VIII [4], в якому під національною безпекою розуміється захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (п. 9 ст. 1), а під національними інтересами України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п.10 ст. 1). Одним з основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, згідно п. 2 ст. 3 Закону, виступає дотримання норм міжнародного права, а одним з фундаментальних національних інтересів України п. 3 ст. 3 Закону визнано сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення.

Зазначені обставини передбачають вирішення низки питань у правовідносинах «держава (органи державної влади та місцевого самоврядування в залежності від компетенції щодо регулювання певних відносин та процесів) – виконавці ЖКП – споживачі», включаючи, в першу чергу, економіко-правові аспекти забезпечення реалізації і захисту прав людини на комфортне життя, в т.ч. споживача – на отримання якісних житлової та комунальних послуг із дотриманням і впровадженням Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини: реалізація Рамкової програми «Захист, повага і засоби захисту», схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 р. (далі - Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини).

Тому в контексті захисту прав людини на комфортне життя за рахунок надання та отримання ЖКП особливого значення набуває реалізація в Україні таких Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини:

1. Першого основоположного принципу щодо обов'язку держави захищати права людини: Держави в межах своєї території та / або юрисдикції повинні забезпечувати захист прав людини від порушень з боку третіх сторін, включаючи бізнес-структури;

4. Зв'язок між державою та бізнесом: Держави повинні вживати додаткових заходів з метою захисту прав людини від порушень з боку бізнес-структур, які знаходяться у власності держави або контролюються нею або користуються її суттєвою підтримкою. Тобто у тих випадках, коли

держави володіють бізнес-структурами або контролюють їх, вони мають у своєму розпорядженні більш широкі можливості для забезпечення здійснення відповідної політики, виконання законів та підзаконних актів, що стосуються дотримання прав людини;

14. Відповідальність бізнес-структур щодо дотримання прав людини стосується всіх бізнес-структур незалежно від їхнього розміру, галузі, умов діяльності, форм власності та структури;

25. У межах свого обов'язку захищати від пов'язаних із підприємницькою діяльністю порушень прав людини, держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих чи інших відповідних засобів повинні вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їх території та / або в межах їхньої юрисдикції, особи, права яких порушені, отримували доступ до ефективних засобів правового захисту. Забезпечення доступу до засобів правового захисту в разі порушень прав людини внаслідок підприємницької діяльності також обумовлює необхідність сприяння з боку держави у справі підвищення інформованості громадськості і розуміння нею цих механізмів, способів отримання доступу до них і надання будь-якої підтримки з цією метою (фінансової або експертної).

Дотримання зазначених принципів у сфері ЖКП міста залежить як від органів місцевого самоврядування (в частині запровадження локальних (регіональних, міських) програм з модернізації комунальних підприємств, сприяння термомодернізації житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури) та органів державної влади (в частині прийняття необхідної законодавчої бази для практичного впровадження реформи, зокрема, щодо сприяння створенню виконавцями комунальних послуг та управителями систем управління якістю відповідних послуг на базі національних або міжнародних стандартів; затвердження правил надання (постачання) комунальних послуг (крім послуг з постачання та розподілу природного газу і з постачання та розподілу електричної енергії) та послуг з управління багатоквартирним будинком; встановлення порядку перевірки відповідності якості надання комунальних послуг та послуг з управління багатоквартирним будинком параметрам, передбаченим договором про надання відповідних послуг), так і від суб'єктів господарювання-виконавців комунальних та житлової послуг (послуги з управління багатоквартирним будинком).

Слід наголосити, що в Україні правову базу реалізації зазначених Керівних принципів, спрямованих на захист інтересів жителів поселень і реалізацію їх права на комфортне життя та отримання якісних послуг житлово-комунальній сфері, в цілому сформовано. Вона включає, поряд з Конституцією України (ст. 42 гарантується державний захист прав споживачів на отримання якісних товарів та послуг) [6], такі Закони України:

- «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII (із змін. та доп.) [7], що регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів (ст. 6 якого визначено право споживача на належну якість продукції (товарів, робіт, послуг), а ст. 5 гарантовано його захист);

- «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII [8], яким регулюються відносини, що виникають у процесі надання та споживання ЖКП, в т.ч. містяться механізми та інструменти збереження конституційного права людей на розпорядження своїм майном, а також низка пов'язаних нормативно-правових актів, якими врегульовано галузеву специфіку, техніко-організаційні аспекти (правила), якісні характеристики надання житлової та комунальних послуг за видами (включаючи, зокрема: Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання послуги з управління багатоквартирним будинком та Типового договору про надання послуги з управління багатоквартирним будинком» від 5 вересня 2018 р. № 712, «Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення» від 21 липня 2005 р. № 630, «Про затвердження Правил надання послуг з вивезення побутових відходів» від 10 грудня 2008 р. № 1070 тощо). Отже, споживач має право звернутися до відповідних уповноважених державних органів за захистом порушених прав щодо якості надання комунальних послуг або послуг з управління багатоквартирним будинком.

Прийняттям базового Закону України «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 р. №2189-VIII (далі - Закон «Про ЖКП»), яким регламентовано низку важливих нововведень, що безпосередньо впливають на умови господарювання та визначають специфіку діяльності

підприємств-виконавців послуг, а також низки нормативно-правових актів, необхідних для його імплементації та практичної реалізації, започатковано процеси розвитку ринкових відносин у сфері ЖКП. Останні безпосередньо пов'язані з появою нових гравців на ринку, включаючи підприємства, організації та їх асоціації (в т.ч. іноземних інвесторів), підвищенням ролі споживачів у виборі виконавців послуг з точки зору забезпечення якісного обслуговування. Слід відмітити окремі положення Закону «Про ЖКП» щодо сприяння реалізації прав людини на комфортне життя, зокрема, права споживача на отримання якісних житлової і комунальних послуг на підставі стимулювання конкурентних засад та створення передумов прозорості функціонування сфери ЖКП міст України, шляхом впровадження договірних відносин при їх наданні та споживанні. Завдяки цьому споживач виступає повноцінним учасником відносин у сфері ЖКП, отримавши можливість самостійного вибору їх виконавців. Це, в свою чергу, сприяє поглибленню конкуренції між суб'єктами господарювання на ринку ЖКП, які для зацікавлення і залучення споживача шляхом поліпшення якості та розширення переліку послуг (їх диверсифікації) будуть вимушені інвестувати у власний інноваційний розвиток із метою оптимізації витрат, аби запропонувати споживачам найкраще конкурентоспроможне співвідношення «кількість – якість – надійність – доступність (споживча вартість) / ціна (тариф)» на послугу.

У той же час для підвищення потенціалу використання можливостей реалізації прав людини на комфортне життя та захисту прав споживача на отримання якісних житлових і комунальних послуг необхідним є подальше удосконалення законодавчого регулювання відносин щодо організаційного забезпечення їх надання та споживання, а також в частині тарифорегулювання і тарифоутворення. Для цього доцільно підвищення відкритості та прозорості дій влади і розширення участі громадян у процесах управління, що включає доступ до інформації, на підставі якої приймаються владні рішення, та проведення громадської експертизи рішень влади.

Необхідно зазначити, що в Україні правову базу реалізації цього принципу в сфері ЖКП в цілому сформовано. Зокрема, Закон України «Про особливості доступу до інформації у сферах постачання електричної енергії, природного газу, теплопостачання, центрального постачання гарячої води, централізованого питного водопостачання та водовідведення» від 10 грудня 2015 р. № 887-VIII, який визначає особливості доступу споживачів до інформації про встановлення

цін/тарифів, заходи з енергозбереження, формування та виконання інвестиційних програм у сферах постачання електричної енергії, природного газу, тепlopостачання, централізованого постачання гарячої води, централізованого питного водопостачання та водовідведення, Накази Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку доведення до споживачів інформації про перелік ЖКП, структуру цін/тарифів, зміну цін/тарифів з обґрунтуванням її необхідності та про врахування відповідної позиції територіальних громад» від 30 липня 2012 р. № 390 та «Про затвердження Змін до Порядку доведення до споживачів інформації про перелік ЖКП, структуру цін/тарифів, зміну цін/тарифів з обґрунтуванням її необхідності та про врахування відповідної позиції територіальних громад» від 8 вересня 2017 р. № 234.

Серед безперечних переваг зазначених законодавчих та нормативно-правових актів слід констатувати створення їх положеннями передумов забезпечення зрозумілості, підвищення гласності процесів тарифоутворення, тарифорегулювання і в цілому сприяння прозорості діяльності підприємств міського господарства, що надають ЖКП, а також поліпшенню їх якості завдяки цільовому використанню бюджетних коштів на реалізацію інвестиційних програм і проектів розвитку в усіх підгалузях сфери ЖКП.

Таким чином, реалізації Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні в сфері ЖКП в частині дотримання й захисту прав людини на комфортне життя, в т.ч. споживача – на отримання якісних житлових та комунальних послуг, сприятиме вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, що регулює правовідносини «держава – виконавці ЖКП – споживачі». Вдосконалена законодавча база повинна забезпечити:

- зрозумілість та прозорість як процесів ціно- / тарифоутворення на ЖКП, так і в цілому діяльності підприємств міського господарства - їх виконавців, гарантованість економічної обґрунтованості структури витрат на виробництво і надання послуг та недискримінаційності встановлених тарифів, запобігання і недопущення корупційності цих процесів, унеможливлення завищення тарифів, зокрема за рахунок своєчасної та якісної організації підготовки нормативно-правових актів (понад 40 підзаконних актів), необхідних для забезпечення реалізації Закону «Про ЖКП», із врахуванням зазначених пропозицій при його імплементації;

- можливість здійснення моніторингу якості ЖКП щодо їх відповідності умовам договору та компенсації (перерахунку вартості послуги) при її ненаданні, наданні не в повному обсязі або невідповідної якості. При цьому для забезпечення дотримання, захисту, реалізації прав людини на комфортне життя, споживача на отримання якісних житлової та комунальних послуг відповідно до умов договору, а також на виконання пп. 8, 9 ч. 1 ст. 4, а також п. 3 ст. 27 Закону України «Про ЖКП» в даний час якнайскорішої розробки та прийняття потребують проекти Постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення перерахунку вартості послуги з управління багатоквартирним будинком за період її ненадання, надання невідповідної якості», «Про затвердження Порядку здійснення перерахунку вартості комунальної послуги за період її ненадання, надання не в повному обсязі або невідповідної якості» (за видами послуг); «Положення про фінансовий механізм штрафів і премій по відношенню до підприємств-виконавців ЖКП при порушенні якості і стимулювання при наданні якісних житлової і комунальних послуг».

Органам місцевого самоврядування, що керують діяльністю підприємств міського господарства, які надають ЖКП, слід розглянути можливість збільшення видатків місцевих бюджетів в інноваційний розвиток і модернізацію комунальної інфраструктури, реалізацію ресурсозберігаючих та енергоефективних заходів. Це створить передумови скорочення понаднормативних витрат і втрат ресурсів, зменшення собівартості при підвищенні якості та надійності надання ЖКП, підвищення фінансово-економічної безпеки та сталого безперебійного функціонування господарюючих суб'єктів-виконавців ЖКП.

Створенню передумов реалізації Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини в Україні, захисту прав людини на комфортне життя в частині задоволення інтересів споживачів ЖКП також сприяє діяльність громадських організацій. Так, основними завданнями діючої в Україні Громадської організації «Асоціація споживачів енергетики та комунальних послуг», є, зокрема, такі: аналіз державної політики у сфері енергетики та ЖКП; моніторинг тарифних рішень у сфері електроенергетики, тепла, води, газу, поводження з побутовими відходами; юридичний аналіз рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, представлення інтересів споживачів у процесі ухвалення рішень органами державної влади та місцевого самоврядування та оскарження рішень у судах; моніторинг та аналіз, представлення пропозицій щодо законопроектів, актів Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актів органів

державної влади та місцевого самоврядування, що можуть мати прямий або опосередкований вплив на кінцевих споживачів енергетичних та комунальних послуг; сприяння захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, інших громадських об'єднань шляхом їх представництва в органах державної влади, місцевого самоврядування, судах всіх рівнів та спеціалізацій, громадських об'єднаннях України та інших держав, надання інформаційної, організаційної, методичної та юридичної допомоги тощо [9].

У Верховній Раді України 20 грудня 2017 р. також було створено міжфракційне депутатське об'єднання «За права споживачів енергетики», до якого увійшов 71 народний депутат із різних парламентських фракцій та груп. Серед його основних завдань заявлено вжиття заходів, спрямованих на ефективне та цільове використання тарифних коштів, що створюватиме передумови покращення якості послуг для кінцевих споживачів; демонополізацію та побудову ринків на базі реальної конкуренції, а також проведення реформ, результатами яких буде позитивний ефект для споживача, який своїми коштами оплачує функціонування, модернізацію та розвиток сфери енергетики та комунальних послуг.

Доцільним також є поєднання зусиль урядових і неурядових організацій, громадських об'єднань, органів державної влади та місцевого самоврядування з профільними науковими установами і організаціями НАН України з питань консультування та надання відповідної науково-методичної допомоги (включаючи, зокрема, економіко-правову експертизу відповідності прийнятих рішень, договорів про надання житлових і комунальних послуг вимогам чинного законодавства). Крім того, корисним є проведення спільних тематичних конференцій, семінарів, «круглих столів» із залученням представників органів влади всіх рівнів - профільних комітетів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Асоціації міст України, Антимонопольного комітету України, органів місцевого самоврядування, а також науковців, провідних як українських, так і міжнародних фахівців-експертів із питань захисту прав людини в житлово-комунальній сфері, керівництва та співробітників суб'єктів господарювання - виконавців ЖКП, та представників громадських організацій. Такі публічні заходи слугуватимуть в якості майданчиків для обговорення, акумулювання та відбору пропозицій стосовно напрямів оптимізації й удосконалення економіко-правового забезпечення процесів захисту законних прав та

інтересів споживачів щодо отримання якісних житлових і комунальних послуг.

Використання запропонованих рекомендацій створюватиме передумови для задоволення потреб населення міст України у якісних житлових і комунальних послугах як складової реалізації прав людини на комфортне життя, задекларованих у Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. Офіційний вісник України. 2014. № 70. Ст. 1966

2. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80>

3. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125

4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>

5. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: реалізація Рамкової програми «Захист, повага і засоби захисту», схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII (із змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>

8. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 9 листопада 2017 р. №2189-VIII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>

9. Громадська організація «Асоціація споживачів енергетики та комунальних послуг». Офіційний сайт. 2019. URL: <http://consumers.com.ua/rada/> (дата звернення 18.02.2019 р.)

ЛИГА Андрій Іванович,
провідний економіст відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
Інституту економіко-правових досліджень НАН
України, член правління Всеукраїнської
федерації споживачів «ПУЛЬС»

САМОРЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА УСПІХУ СПОЖИВЧОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА І ДЕРЖАВИ

Система житлово-комунальних послуг (далі - ЖКП) України створювалася в період радянської командно-адміністративної системи. Вона орієнтована, перш за все, на господарські інтереси підприємств системи ЖКП, при цьому задоволеність споживачів послугами цих підприємств було другорядним питанням. Перехід до ринкової економіки не приніс помітних змін у цю сферу. Адже за своєю специфікою підприємства ЖКП у взаємовідносинах зі споживачами переважно виступають як монополісти. Тобто при будь-якому рівні визначення цін на послуги та їхньої якості, їх споживачі не мають можливості змінити надавача послуг.

Зобов'язання, взяті Україною відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, певні зміни в законодавстві, зокрема ті, що сприяють створенню конкурентного середовища у сфері ЖКП через можливість використання існуючих мереж постачання комунальних послуг іншими суб'єктами господарювання (на договірній основі), обґрунтовують необхідність істотного переосмислення підприємствами сфери ЖКП їхньої споживчої політики. Переорієнтація на максимальне задоволення прав і потреб населення в ролі споживачів, підвищення якості послуг та обслуговування, можливість зниження собівартості продукції та цін для своїх споживачів - це абсолютно нова філософія для підприємств сфери ЖКП. Такий підхід вимагає впровадження механізмів саморегулювання, зорієнтованих на досягнення задоволеності споживачів, які б відповідали найкращим світовим практикам.

Необхідність розв'язання проблеми побудови комплексної моделі саморегулювання підприємств сфери ЖКП через комплексне використання міжнародних стандартів серії ISO 10001-10004, яке до того ж сприяє

зменшенню навантаження на бізнес обґрунтовує актуальність дослідження комплексу цих проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій в цій сфері дозволяє зробити висновок, що науковцями було охоплено низку проблемних питань, які лише опосередковано пов'язані із зазначеною проблематикою. Так, питанням захисту прав споживачів у сфері житлово-комунальних послуг присвячені праці О.М. Коршакової [1], Д.Я. Гайманова [2]. Питаннями покращення діяльності та ефективності комунальних підприємств - праці О.В. Тарасевич [3] та А.А. Долінського [4]. До цього процесу О.В. Тарасевич підійшла з боку вдосконалення структури управління персоналом, в свою чергу А.А. Долінський - з боку впровадження інновацій та модернізації. Важливими є також і праці Н.В. Притульської [5, 6], що стосуються системи захисту прав споживачів в Україні та дають комплексне бачення еталонної національної системи захисту прав споживачів, її основних рівнів, компонентів та елементів. Водночас, віддаючи належне дослідженням науковців, праці яких зберігають актуальність та наукову значущість, важливо зазначити, що охоплені ними аспекти мають завершений вигляд у контексті їхніх робіт, але не дозволяють комплексно вирішити окреслену нами проблему, хоча і є корисними для пояснення її окремих аспектів.

Зазначимо, що сучасна модель діяльності підприємств системи ЖКП виходить із впевненості в неможливості втратити свого споживача. Більш того, підприємство ЖКП може тиснути на споживача, позбавляючи його життєво-важливих послуг, нараховуючи штрафи та пені [1]. Навіть незаконне відключення споживача не є істотною загрозою для підприємства, адже можливі наслідки для нього після кількох місяців (років) боротьби споживача з таким відключенням мізерні. В той час, як для споживача створюється істотний побутовий та психологічний дискомфорт. Споживачі намагаються застосовувати механізми самозахисту в порядку досудового вирішення суперечок, але, як вірно зазначає Коршакова О.М., «самозахист не гарантує реальний захист порушених прав в більшості випадків споживачі все одно звертаються за захистом до суду» [1].

У свою чергу, звернення до суду також не надає достатніх гарантій захисту прав українського споживача. Особливості української судової системи, в рамках якої обов'язок доведення факту порушення своїх прав покладається на споживача, що є менш професійною, поінформованою та

економічно слабкою стороною взаємовідносин, суперечить європейській практиці, де саме «бізнес» має доказувати, що права споживача не були порушені. Ситуація поглиблюється недосконалістю, суперечливістю та можливістю двозначного тлумачення вітчизняного законодавства. За таких обставин довести споживачем факт порушення його прав підприємством - монополістом (певних ЖКП) є вкрай складною справою. При цьому навіть задоволення окремих позовів споживачів, жодним чином не впливає на зміну політики підприємства стосовно інших споживачів, а також підвищення якості послуг та обслуговування.

Наприклад, в судовому позові до Комунального підприємства «Жилсервіс», Вільногірської міської ради Дніпропетровської області суд задовольнив вимог споживача до підприємства на суму 2 тис. грн, а за зустрічним позовом підприємства до споживача стягнув із останнього на користь підприємства 1.8 тис. грн [7], при цьому не задовольнив жодної з вимог споживача щодо зміни тексту договору, недоліки якого фактично і призвели до позову споживача.

Не додає споживачу впевненості та довіри до ринку і фактичний «колапс системи захисту прав споживачів, який відбувся в Україні у 2015 році». На думку Н.В. Притульської, причини цього колапсу полягають як в так званій реформі законодавства, що «мало за мету врахування вимог європейських підходів і принципів». Однак в Україні наслідком «реформування» стала як недосконалість норм Закону України «Про захист прав споживачів» [5], так і шкідливі інституціональні зміни.

Перш за все, це ліквідація Державної інспекції з питань захисту прав споживачів та створення Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів (далі - Держпродспоживслужба), де провідну роль відіграє ветеринарна та фітосанітарна служба. На додачу до підпорядкування цієї служби Міністерству аграрної політики, яке не має навіть приблизного уявлення про систему захисту прав споживачів та необхідні в ній реформи, призвело до повного поглинання «реформою безпечності харчових продуктів, реформи у сфері захисту прав споживачів». У той час як Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» визначає їх як дві окремі, рівнозначні та самодостатні реформи.

Погоджуємося з думкою Н.В. Притульської та вважаємо, що наслідком такого поглинання стало навіть не відсутність реформ у сфері захисту прав споживачів, але й руйнація в Україні навіть незначної кількості недосконалих механізмів, які гарантували певний рівень споживчого

захисту. Зі 140 напрямів діяльності Держпродспоживслужби лише 4 стосуються безпосередньо питань захисту прав споживачів [8].

На законодавчому рівні, наприклад зміни в ст. 23 ЗУ «Про захист прав споживачів» призвели до того, що відповідальність за порушення фундаментального права споживача на інформацію можлива лише у випадках передбачених ЗУ «Про електронну комерцію». Отже, в інших випадках відповідальності не має. Але і у сфері електронної торгівлі ситуація не краще, оскільки попри посилення, у вищевказаному законі таких випадків не передбачено.

Ситуація з руйнацією системи захисту прав споживачів поглиблюється низкою суміжних реформ. Так реформа прокуратури виключила з функцій прокуратури прокурорський нагляд за додержанням законодавства (у тому числі за зверненнями громадян) [9]. Судова реформа в ЗУ «Про судовий збір» позбавила споживачів права не сплачувати судовий збір [10]. І хоча в постановках Верховного Суду України від 06.09.2017 р. у справі № 6-185цс17 та від 11.10.2017 р. у справі № 6-916цс17, а також у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 р. справа № 761/24881/16-ц споживачам ніби повернули право, якого вони були позбавлені майже 2 роки, врахувавши, що в цих питаннях слід керуватись п.3 ст.22 ЗУ «Про захист прав споживачів», але остаточна крапка в цьому питанні так і не поставлена. Адже в Верховній Раді України готується до другого читання законопроект № 5548, який має остаточно позбавити споживачів цього права, шляхом вилучення цієї норми вже з ЗУ «Про захист прав споживачів»[11]. Реформа місцевого самоврядування вилучила з Кодексу про адміністративні правопорушення (далі – КупАП) повноваження органів місцевого самоврядування складати адміністративні протоколи за порушення прав споживачів, чим остаточно ліквідувало і до того недостатньо поширений механізм захисту прав споживачів на рівні місцевих органів влади.

Практична відсутність системи захисту прав споживачів призводить до нездатності гарантувати беззаперечне відновлення споживчих прав та притягнення винних до відповідальності. У свою чергу незначні економічні втрати внаслідок поодиноких задоволених судами позовів споживачів, так саме і штрафів, які іноді можуть бути накладені державними органами за ст. 23 ЗУ «Про захист прав споживачів» та ст. 156-1 КУпАП, повністю нівелюються економічними доходами отриманими підприємствами ЖКП від порушень споживчих прав, що мають масовий характер в цій сфері.

Відсутність взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування (а іноді пряма підтримка позицій підприємств сфери ЖКП в їх взаємовідносинах із споживачами) сприяє виникненню впевненості в безкарності порушень прав споживачів у сфері ЖКП та провокує розвиток недобросовісних комерційних практик.

Це зокрема підтверджується зростанням кількості скарг споживачів на ЖКП у відсотках до загальної кількості звернень до центральних органів виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів (далі - ЦОВВ у сфері ЗПС). Так, наприклад, у 2008-2010 рр. кількість скарг споживачів у цій сфері до Держспоживстандарту України не перевищувала 12% [12], у 2012 р. за часів Держспоживінспекції зростає до 13.5 % [13], а в 2017 р. при діючій Держпродспоживслужбі - до 24 % [14].

Схематичне зростання кількості скарг споживачів у сфері ЖКП продемонстровано в нижченаведеній Таблиці 1.

Роки	2008	2009	1 півріччя 2010	2012	2017
відношення до загальної кількості скарг споживачів до ЦОВВ у сфері ЗПС	12.00%	8.30%	12.00%	13.50%	24.00%

Таблиця 1. *Динаміка зростання кількості скарг споживачів на ЖКП у відсотках до загальної кількості звернень до ЦОВВ у сфері ЗПС.*

Джерело: побудовано автором

Вищевказані фактори обумовлюють недосконалість споживчої політики, спрямованої на підвищення рівня задоволення своїх споживачів, на підприємствах сфери ЖКП.

Під претензійно роботою підприємств сфери ЖКП, здебільшого розуміється не робота з задоволення претензій споживачів, а навпаки робота з підготовки претензій до споживачів, з метою отримання додаткової плати за надані послуги через нарахування пені та штрафів на споживачів. У свою чергу, робота зі зверненнями, претензіями, скаргами споживачів проводиться несистемно та обмежена необхідністю реєстрації звернення споживача та підготовки відповіді на нього до кінця визначеного проміжку часу. При цьому відповідь часто будується не з позиції

необхідності задовольнити законні претензії споживачів, усунути недоліків в роботі чи у послугі, що перешкоджає задоволеності споживача, а з позиції підприємства-монополіста, де споживачу за найменшої можливості (наприклад, внаслідок подвійності тлумачення законодавства) відмовляють у задоволенні його вимог.

Такий стан справ є неприпустимим, по-перше, з огляду на соціально-економічні інтереси держави (адже він значно послаблює конкурентоспроможність підприємств, створює підґрунтя для недобросовісної конкуренції, знижує надходження до бюджету та підвищує соціальну напругу у суспільстві), а по-друге, вступає в дисонанс із міжнародними зобов'язаннями України.

Особливу увагу потрібно приділити зобов'язанню визначеному у ст. 415 гл. 20 Розділу 5 Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС щодо «забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності систем»[15]. Отже, для розуміння того, якою має бути споживча політика держави та підприємств сфери ЖКП, в чому полягає сумісність та високий рівень споживачів, маємо звернутися до європейського досвіду.

Питання забезпечення високого рівня захисту прав споживачів є наріжним каменем сучасної європейської політики. Це зокрема підтверджується ст.12 Договору про функціонування ЄС, відповідно до якого «Вимоги щодо захисту прав споживачів повинні враховуватися при визначенні та реалізації інших політик та заходів ЄС». Розділ XV вищевказаного договору визначає, що «ЄС сприяє інтересам споживачів та забезпечує високий рівень захисту споживачів».

У листі Президента Європейської комісії Ж.-М. Баррозу Президентові Європейського парламенту Є. Бузеку, в розділі «Єдиний ринок для зростання» визначено, що «Впевнені споживачі створюють процвітаючі ринки» [16]. Фактично споживача визначено центральною фігурою європейської політики. Це зокрема підкреслюється Європейським порядком денним споживачів, ухваленою Європейською комісією у 2012 році [17], що є стратегічним баченням споживчої політики ЄС. Відповідно до абзацу 4 ст. 1 цей Порядок денний «визначає ключові заходи, необхідні для розширення прав споживачів та підвищення їх довіри до ринку». Він встановлює заходи, спрямовані на те, щоб споживачі були в центрі всіх політик ЄС як засоби досягнення цілей Європи - 2020. В розділі 5 вищевказаної програми ЄС зроблено наступний висновок «Тільки розумний і стійкий попит з боку споживачів, що відповідає справедливому

постачанню, зробіть внесок у повернення ЄС на шлях зростання». Метою споживчої політики ЄС до 2020 року є розширення можливостей для споживачів та їхньої довіри до ринку [6]. Таким чином, ЄС вбачає шлях для свого економічного зростання у задоволенні споживачів від купівлі товарів та послуг, у високому рівні споживчого захисту та розширенні можливостей впливу споживача на ринок та його довіри до споживчого ринку, в підтримці добросовісного бізнесу та ліквідації економічного підґрунтя та конкурентних переваг недобросовісного бізнесу.

Значна увага ЄС приділяється тому, щоб заохотити суб'єкти господарювання «вийти за межі простого дотримання законодавства, розробити заходи саморегулювання, а також ініціативи з корпоративної соціальної відповідальності, підвищуючи таким чином свою увагу на обслуговуванні клієнтів як ключовому факторі конкурентоспроможності»[17]. При цьому ЄС значну увагу приділяє цифровізації всіх процесів, пов'язаних із обслуговуванням споживачів та захистом їхніх прав, розглядом претензій споживачів як на державному рівні так і на рівні суб'єктів господарювання.

Тож євроінтеграційні прагнення України побудовані на зобов'язаннях, визначених Угодою про асоціацію з ЄС, вимагають від нашої держави зробити українського споживача (зокрема у сфері ЖКП) «центральною фігурою на ринку товарів та послуг». При такому підході економічні інтереси підприємства можуть бути розглянуті як другорядні. Тобто має відбутись трансформація сучасного підходу - «економічна доцільність виправдовує нехтування правами та потребами споживачів» у новий підхід «отримання прибутку можливе тільки як наслідок найкращого задоволення потреб та прав споживачів». Саме навколо потреб споживача має бути зосереджена економічна діяльність підприємств (зокрема у сфері ЖКП), а питання забезпечення та відновлення прав споживачів стає пріоритетом діяльності органів влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань споживачів та бізнесу.

Якщо конкретизувати наші зобов'язання то згідно з Угодою про асоціацію, то у сфері захисту прав споживачів наші зобов'язання визначені гл. 20 Розділу 5, що відповідно до додатка XXXIX передбачає імплементацію 18-ти нормативно-правових актів ЄС, 15 з яких мають бути імplementовані до вересня 2020 року. І хоча сфери ЖКП стосується менше половини вищевказаних документів, проте слід звернути увагу, що сфери ЖКП стосується ціла низка інших розділів вищевказаної Угоди, які

опосередковано впливатимуть на зміни в цій сфері і відповідно на права споживачів.

Оскільки питання впливу Угоди про асоціацію на підприємства сфери ЖКП може бути темою окремого дослідження, вважаємо за потрібне лише перелічити основні глави та розділи, що мають найбільший вплив на зазначену сферу. У Розділі 4 це: глава 3 «Технічні бар'єри у торгівлі»; глава 6 «Заснування підприємницької діяльності, торгівля послугами та електронна торгівля», глава 11 «Питання, пов'язані з торгівлею енергоносіями». У Розділі 5 це: глава 1 «Співробітництво у сфері енергетики, включаючи ядерну енергетику», глава 6 «Навколишнє середовище». Всі ці зобов'язання зумовлюють низку системних перетворень, які наша країна поступово впроваджує через запровадження законодавчих та інституційних змін. Таким чином, можна зробити висновок, що для імплементації вищевказаних документів та «забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності систем» Україна по більшості питань має півтора року часу.

Дослідження системи захисту прав споживачів з врахуванням досвіду ЄС продемонструє національну систему споживчої політики з її розподілом на підсистеми, компоненти та елементи. Найнижчим та найближчим до споживача компонентом підсистеми «Інститути національної споживчої політики» є компонент «саморегулювання бізнесу»[6]. Важко не погодитись з цим висновком, адже це базовий рівень, на якому відбуваються економічні взаємовідносини передачі товару та послуги від продавця (виробника, виконавця) до споживача. Недоліки або відхилення у товарі чи послугі (реальні або штучні) можуть стати причиною, незадоволення споживача, тому завдання суб'єкта господарювання не чекати претензій споживачів або скарг, а «грати на випередження», проаналізувавши слабкі місця в діяльності підприємства, що можуть викликати незадоволення споживачів, розробити кодекс своєї поведінки у взаємовідносинах зі споживачами.

При цьому важливо розуміти, що далеко не завжди незадоволення споживачів викликане грубими порушеннями норм законодавства. Часто проблема, на думку Д.А. Гайнанова, може виникати «внаслідок знаходження очікувань споживачів на більш високому рівні у порівнянні з якістю наданих послуг, що приводить до низького задоволення населення фактично отриманими послугами» [2]. З цим важко не погодитись, адже, наприклад, п. 43 Постанови КМУ від 21 липня 2005 р. № 630 визначає, що

«середня розрахункова температура внутрішнього повітря у приміщеннях квартири (будинку садибного типу) - 18 °С», але для значної кількості споживачів такий рівень якості послуг тепlopостачання є неприйнятним.

Професор Д.А. Гайнанов виділяє 3 рівні очікування споживачів та якості наданих послуг:

1. незадовільний — нижче рівня встановленого законодавством,
2. нормативний — на рівні норм та стандартів,
3. фірмовий — коли через розробку правил та стандартів організація в змозі запропонувати споживачу додатковий рівень послуг [2].

До речі, законодавство ЄС передбачає у директивах так званої «мінімальної гармонізації» подібний підхід. Наприклад, часто прямо в тексті директив міститься норма, що «Держави-члени можуть ухвалити або утримувати в силі більш суворі положення, сумісні з Договором у сфері, що охоплюється цією Директивою, для забезпечення більш високого рівня захисту споживачів»[18]. З цього витікає завдання для споживчої політики нашої держави у сфері ЖКП, а саме: заохочення українських суб'єктів господарювання у сфері ЖКП «вийти за межі простого дотримання законодавства, розробити заходи саморегулювання, а також ініціативи з корпоративної соціальної відповідальності, підвищуючи таким чином свою увагу на обслуговуванні споживачів».

Спираючись на наведену професором Д.А. Гайнановим класифікацію очікувань споживачів, а також завдань споживчої політики пропонуємо визначити як «забезпечення високого рівня задоволення споживачів та додержання їх прав через забезпечення додаткового рівня послуг у сфері ЖКП, що виходять за межі простого дотримання законодавства, шляхом застосування ефективних та об'єктивних механізмів саморегулювання, здатних досягнути визначеного високого рівня без втручання держави» як мету «комплексної моделі саморегулювання на підприємствах ЖКП». Головним механізмом запровадження подібного саморегулювання, на нашу думку, має стати комплексне застосування настанов міжнародних стандартів ISO 10001-10004. У нашій країні вони гармонізовані відповідними ДСТУ. При цьому варто враховувати, що у 2018 році всі стандарти ISO 10001-10004 пройшли оновлення. Але вітчизняні ДСТУ, прийняті здебільшого до 2013 року, дещо відрізняються. При цьому, оскільки слід очікувати, що в найближчі роки відбудеться їх повна гармонізація, то при розробці конкретних моделей для запровадження

відповідних стандартів маємо враховувати ще негармонізовані міжнародні інновації.

Водночас, хоча вищевказані стандарти передбачають можливість їх застосування не тільки для споживачів, а й для інших покупців комунальних послуг, ми розглядаємо досягнення задоволеності споживачів в контексті саморегулювання суб'єктів господарювання у сфері житлово-комунальних послуг як базовий компонент системи захисту прав споживачів в цій сфері. Пропонуємо окреслити межі комплексної моделі саморегулювання у сфері ЖКП, звернувшись до ст. 5 Закону України «Про житлово-комунальні послуги», яка визначає житлово-комунальні послуги як сукупність житлових та комунальних послуг. Відповідно до цього Закону «комунальна послуга це - (1) послуга з постачання та розподілу природного газу, (2) постачання та розподілу електричної енергії (3) постачання теплової енергії (4) постачання гарячої води (5) централізоване водопостачання (6) централізованого водовідведення (7) поводження з побутовими відходами; житлова послуга це - послуга з управління багатоквартирним будинком».

Під певним кутом зору до ЖКП можна було б також віднести й частину телекомунікаційних послуг, мережі яких знаходяться в приміщеннях будинку. Адже вони підходять під визначення житлово-комунальних послуг як «результату господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та/або перебування осіб у житлових і нежитлових приміщеннях» [19]. Але оскільки чинний Закон їх не враховує, ми також не беремо їх до уваги у рамках даної статті.

Окреслив основні 8 напрямів сфери ЖКП, пропонуємо визначити наступні 13 основних інститутів компоненту саморегулювання системи споживчої політики у вищевказаній сфері:

1. виконавці послуг з постачання та розподілу природного газу;
2. виконавці послуг з постачання та розподілу електричної енергії;
3. виконавці послуг з постачання теплової енергії;
4. виконавці послуг з постачання гарячої води;
5. виконавці послуг з централізоване водопостачання;
6. виконавці послуг з централізованого водовідведення;
7. виконавці послуг з поводження з побутовими відходами;
8. виконавці послуг (управителі) з утримання спільного майна багатоквартирного будинку, зокрема прибирання внутрішньобудинкових приміщень та прибудинкової території,

виконання санітарно-технічних робіт, обслуговування внутрішньобудинкових систем, утримання ліфтів тощо;

9. громадські об'єднання суб'єктів господарювання, професійні об'єднання в відповідній сфері або напряму діяльності;
10. торгово-промислова палата;
11. об'єднання співвласників багатоквартирних будинків;
12. громадські об'єднання споживачів;
13. наукові установи, центри проведення експертиз, лабораторії.

Отже процес саморегулювання суб'єктів господарювання в певній сфері діяльності (галузі) передбачає, що вони без втручання держави, спираючись на національне (міжнародне) законодавство, добровільно розробляють власні Кодекси добропорядної господарської практики (далі - Кодекси), стандарти, норми та правила, які здатні врегулювати всі проблемні питання, що можуть виникнути в процесі господарської діяльності та забезпечити їх ефективне функціонування без державного втручання. Важливо зазначити, що під цим розуміється не те, що держава не матиме права втручатись в проблемні питання, а те, що бізнес сам, діючи в межах державних вимог, робить все для того, щоб питання вирішувались самостійно, швидко, задовольняючи всі сторони так, щоб державі не було потреби втручатися.

Таким чином втручання органів виконавчої влади або судових органів - це «форс-мажор» для компонента саморегулювання. Він свідчить про те, що створена система не відповідає її меті, іншими словами, вона не здатна забезпечити самостійне врегулювання проблемних питань і таким чином нездатна захистити бізнес від зайвого втручання держави. Для забезпечення функціонування комплексної моделі саморегулювання на підприємствах ЖКП необхідно створити механізми, здатні вирішити низку завдань комплексного саморегулювання у сфері ЖКП.

Завданнями комплексного саморегулювання у сфері ЖКП є наступні:

- 1) виявлення та аналіз вихідних даних, слабких місць на всіх етапах господарської діяльності, що впливають на рівень задоволеності споживачів, наявності основних та ймовірних небезпек та ризиків;
- 2) створення механізмів оцінки ймовірності прояву небезпеки та ризику та їх наслідків;
- 3) розробка споживчої політики підприємства (галузі) ЖКП, та планування діяльності спрямованої на підвищення рівня задоволеності споживачів ЖКП;

4) розробка моделей, що дозволяють долати ризики та небезпеки, а також забезпечити високий рівень задоволеності споживачів та забезпечення їх прав;

5) проектування механізмів та процедур, що забезпечать ефективність функціонування моделі на всіх етапах її «життєвого циклу» (кодекси, стандарти, норми та правила);

6) запровадження розроблених моделей, механізмів та процедур в процес господарської діяльності відповідного підприємства (галузі) ЖКП;

7) управління процесом функціонування та практичного застосування механізмів та процедур в діяльності відповідного підприємства (галузі) ЖКП, спрямованого на забезпечення високого рівня задоволеності споживачів та додержання їх прав;

8) організація контролю, моніторингу та збору даних, необхідних для їх об'єктивного аналізу та оцінки вищевказаного процесу;

9) вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб чи організацій, винних в недотриманні кодексів, стандартів, норм та правил, особливо якщо їх недотримання призвело до реального падіння рівня задоволеності споживачів ЖКП, порушення їх прав;

10) організація процесу об'єктивного аналізу та оцінки отриманих даних;

11) вжиття корегувальних заходів, спрямованих на виправлення недоліків, на покращення розроблених моделей, механізмів та процедур, а також механізмів контролю, моніторингу та притягнення до відповідальності.

З вищенаведеного зрозуміло, чому органи виконавчої та судової влади не включено до інститутів (елементів) компоненту саморегулювання системи споживчої політики у вищевказаній сфері, й чому включено громадські об'єднання суб'єктів господарювання, професійні об'єднання в відповідній сфері або напрямі діяльності та торгово-промислової палати. Але це не пояснює присутність останніх 3-х елементів компоненту саморегулювання. Це пояснення витікає, по-перше, з необхідності ефективного та об'єктивного функціонування перелічених вище механізмів аналізу, оцінки та покращення діяльності, а також механізмів контролю. Без залучення сторонніх організацій і, перш за все, тих, які представляють споживачів, або тих, що володіють незалежними науковими та технічними знаннями та ресурсами, цей процес втрачає значну частину ефективності

та об'єктивності. По-друге, це питання стосується довіри споживача. Оскільки мова йде про підвищення задоволеності споживача, уникнення або усунення конфліктних ситуацій, то не можливо забезпечити довіру споживача до процедур саморегулювання, якщо до них не залучені сторонні, незалежні та авторитетні для споживача організації.

Якщо говорити про правову базу компоненту саморегулювання системи споживчої політики у сфері ЖКП, то під нею слід розуміти, законодавство, яке використовують у своїй діяльності визначені вище 13 інститутів цього компоненту. Ґрунтовний аналіз інститутів та правової бази в цій сфері заслуговує на окреме дослідження.

На завершення обґрунтуємо необхідність побудови комплексної моделі саморегулювання підприємств житлово-комунальних послуг через комплексне використання стандартів ISO 10001-10004. В Україні на базі цих стандартів прийнято національні стандарти України: ДСТУ ISO 10001:2013 «Управління якістю. Задоволеність замовників. Настанови щодо кодексів поведінки для організацій»; ДСТУ ISO 10002:2007 «Управління якістю. Задоволеність замовників. Настанови щодо розглядання скарг в організаціях»; ДСТУ ISO 10003:2013 «Управління якістю. Задоволеність замовників. Настанови щодо розв'язання спорів поза межами організацій»; ДСТУ ISO 10004:2013 «Управління якістю. Задоволеність замовників. Настанови щодо моніторингу та оцінювання».

Зміст перших трьох стандартів містить посилання на те, що вони є сумісними один із одним. Їх можна застосовувати незалежно та поєднуючи один з одним. При цьому вважаємо, що з позиції необхідності побудови комплексної моделі саморегулювання на підприємствах ЖКП доцільне комплексне використання всіх трьох взаємопов'язаних стандартів на додачу з ДСТУ ISO 10004:2013. Таке переконання обґрунтовується метою «комплексної моделі саморегулювання на підприємствах ЖКП» та завданнями комплексного саморегулювання. Адже і процес розробки і функціонування кодексів поведінки для організацій і розгляд та вирішення скарг споживачів і вирішення спорів поза межами організації, застосування процедур моніторингу та оцінки задоволеності споживачів, а також забезпечення високого рівня додержання їх прав є «ланками одного ланцюга комплексного саморегулювання».

Отже, кодекси визначають споживчу політику, стандарти, норми та правила, що встановлюють правову основу функціонування. Розгляд та вирішення скарг споживачів - це базовий, повсякденний рівень організації

процесу саморегулювання, спрямованого на високий рівень задоволеності споживачів ЖКП та додержання їх прав. Якщо цей рівень не здатний самостійно досягти мети «комплексної моделі саморегулювання на підприємствах ЖКП», то останньою можливістю для саморегулювання (перед втручанням держави) є залучення незалежних і авторитетних для споживача та суб'єкта господарювання посередників, здатних допомогти врегулювати настільки складне питання, що його не змогли вирішити на попередньому рівні. І нарешті без застосування процедур моніторингу та оцінки неможливе забезпечити ефективність саморегулювання.

Список використаних джерел:

1. Коршакова О.М. Самозахист як спосіб здійснення захисту прав споживачів житлово-комунальних послуг. Харків: Форум права. 2014. вип. № 4. - С. 181-184
2. Гайнанов Д.Я., Спирина Л.І. Організаційно-економічний механізм підвищення якості надання житлово-комунальних послуг. Кисловодськ: Управління економічними системами: електронний науковий журнал. 2014. вип. №6. - С. 6
3. Тарасевич О. В., Градобоева Є. С. Особливості впровадження стимулюючого тарифоутворення на житлово-комунальні послуги підприємств міського господарства . Запоріжжя: Держава та регіони. 2018. - вип № 2. - С. 66-74
4. Долінський А.А. Регіональні програми модернізації комунальної теплоенергетики – інноваційна основа технологічного оновлення систем теплозабезпечення населених пунктів України. Київ: Промислова теплотехніка. 2012. Т. 34, вип. № 3. - С. 52-61
5. Притульська Н.В. Система захисту прав споживачів в Україні: проблеми реформування. Київ: Товари і ринки. 2015. вип. № 2. - С. 5-16
6. Притульська Н.В., Лига А.І. Система захисту прав споживачів: досвід ЄС. Київ: Вісник КНТЕУ. 2018. вип. № 3. – С. 22 - 37
7. Про захист прав споживача комунальних послуг з холодного водопостачання та водовідведення. Рішення Вільногірського міського суду Дніпропетровської області. Справа № 2-160/11 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25394151>
8. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» від 2 вересня 2015 р. № 667 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF>
9. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/ed20141014>

10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 22.05.2015 р. № 484-VIII
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/484-19>

11. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів» (реєстр. № 5548 від 16.12.2016 р.) URL :
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60742

12. Лісун Я.В. Захист прав споживачів у сфері побуту та послуг на державному та місцевому рівнях. Одеса : Економіка харчової промисловості. 2011. вип. № 1. - С. 67.

13. Орехова С. Участие Председателя Госинспекции по вопросам защиты прав потребителей (в программе «Правительство на связи»). URL:
http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=246322596

14. Звіт роботи Держпродспоживслужби за 2017 рік. URL:
http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Zviti_Pro_Robotu_Derzhprodspozhivsluzhbi/170/

15. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

16. Letter by President Barroso to the President of the European Parliament, Jerzy Buzek URL: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-645_en.htm

17. European consumer agenda. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>

18. Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31999L0044>

19. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 09.11.2017 р. № 2189 VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>

МАЛОЛІТНЕВА Веста Костянтинівна,
кандидат юридичних наук, учений секретар
Інституту економіко-правових
досліджень НАН України

ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Держава є відповідальною за багато ключових функцій у суспільстві: від освіти до охорони навколишнього середовища та від зайнятості до охорони здоров'я. Значна частина цих функцій реалізуються за допомогою публічних закупівель, які спрямовані на забезпечення прозорого та конкурентного процесу придбання товарів, робіт та послуг. Метою закупівель, як правило, є отримання товару на найкращих умовах. В Україні ці умови передбачають придбання товару найвищої якості за найменшу ціну. Тобто закупівлі переважно використовуються в якості процедурного механізму для придбання необхідних товарів, робіт та послуг для держави. Публічні закупівлі відповідають на питання «як купувати?», і держава в особі замовників самостійно вирішує, які товари закуповувати. Втім, все частіше у світі закупівлям надають більш стратегічний характер, коли у процес закупівель вже інтегрується питання «що купувати?». І закупівлі починають розглядати в якості потенційного засобу державного регулювання економіки, коли паралельно із придбанням необхідних товарів, робіт і послуг можна реалізовувати цілі різних державних політик.

Навіть регулювання публічних закупівель в Європейському Союзі (далі – ЄС), яке має за основну мету забезпечити вільну торгівлю та функціонування спільного ринку, тим самим встановлюючи лише правила щодо порядку закупівель для запобігання проявів дискримінації, поступово змінює свій підхід і часто вже регламентує, що купувати для реалізації відповідних цілей політик, серед яких значну популярність набуває соціальний захист та захист прав людини. Такі закупівлі у міжнародній практиці отримали назву соціально відповідальних [1] і на сьогодні розглядаються багатьма країнами світу у якості одного із засобів досягнення відповідних Глобальних Цілей сталого розвитку, що були затверджені у 2015 р. на саміті ООН.

Обсяги публічних закупівель є значними. Згідно з даними Світового банку приблизно 50-70% національних бюджетів становлять витрати на публічні закупівлі. У середньому, загальний обсяг публічних закупівель досягає близько 20% ВВП у країнах-учасницях Організації економічного співробітництва та розвитку і 15% у країнах, які не є беруть участь в діяльності даної організації [2]. За окремими оцінками, публічні закупівлі становлять одну п'яту світового ВВП [3]. Обсяги закупівель в Україні також є суттєвими і складають майже 12% ВВП. Це створює значні можливості для держав стимулювати і сприяти переходу до сталого розвитку та споживання. Адже, як і інші споживачі, держави закуповують товари, роботи та послуги через ланцюги поставок, в яких на сьогодні поширені серйозні порушення прав людини [4].

Можливості реалізації соціальних цілей та захисту прав людини у публічних закупівлях залишаються мало досліджуваними в Україні, оскільки на даний момент закупівлі не розглядаються у якості потенційного засобу для досягнення цілей державних політик паралельно з функціональною метою публічних закупівель. Втім, на виконання вимог Угоди про асоціацію з ЄС, Україна розробила «дорожню карту» реформування системи публічних закупівель, відповідно до якої наша держава взяла на себе відповідні зобов'язання, що стосуються соціальних аспектів у публічних закупівлях. Вони, наприклад, стосуються забезпечення спеціальних умов для підвищення рівня соціальної інтеграції вразливих груп населення. Таким чином, метою даної роботи виступає дослідження досвіду зарубіжних країн у реалізації цілей державної політики соціального захисту та захисту прав людини за допомогою публічних закупівель і обґрунтування доцільності їх стратегічного використання.

Все більше країн світу здійснюють публічні закупівлі для досягнення цілей соціальної державної політики. Аналіз практики здійснення соціально відповідальних закупівель дозволив виділити найбільш поширені вимоги, які встановлюються замовниками під час їх здійснення. Так, багато зарубіжних країн висувають вимоги щодо дотримання рівня мінімальної заробітної плати або оплати, яка забезпечує гідний рівень життя (living wage). Наприклад, у Шотландії додатково до мінімальної заробітної плати існує плата, яка забезпечує гідні стандарти життя. Розмір такої оплати не носить обов'язкового характеру і вираховується відповідними організаціями, а також відрізняється від розміру встановленої законами мінімальної заробітної плати. Так, загальнонаціональний розмір мінімальної оплати за годину роботи станом на 2019 р. встановлений на рівні 8,21 фунт

для працівників віком 25 років і більше [5]. У Шотландії розмір заробітної плати, яка забезпечує гідний рівень життя, становить 9 фунтів за годину.

Цікавим фактом є існування програми акредитації підприємств, які виплачують своїм працівникам таку заробітну плату. Їм надається відповідна оцінка, що має роль своєрідної реклами для такого суб'єкта господарювання як соціально відповідального [6]. У Шотландії ведеться спеціальний відкритий реєстр таких підприємств. Згідно з рекомендаціями, які розроблені для замовників з метою правильної оцінки чесних умов праці під час вибору учасників-переможців у закупівлях, якщо її вартість буде дорівнюватиме або перевищуватиме суму 5 млн фунтів, замовник повинен розробити стратегію закупівлі. Така стратегія має містити положення щодо загальної політики замовника з оплати праці, що забезпечує гідні стандарти життя особам, які залучені до виконання договору про закупівлю. У контексті застосування вимог щодо такої оплати в межах зобов'язань перед ЄС Уряд Шотландії отримав роз'яснення від Європейської Комісії, де зазначається, що замовник у процесі закупівлі не може встановлювати обов'язкові вимоги до застосування такої оплати, якщо вона перевищує розмір мінімальної плати, передбаченої законами. Однак замовникам все ж дозволяється і рекомендується під час закупівель брати до уваги підхід учасника до чесних умов праці, у т.ч. виплати заробітної плати, яка забезпечує гідні стандарти життя [7].

У США у 2018 р. було прийнято Закон «Чесна оплата та безпечні умови праці» щодо здійснення закупівель на федеральному рівні, які перевищують суму 500 тис. дол. США. Його метою є забезпечення, щоб закупівельна сила Федерального уряду була використана для підвищення трудових стандартів, покращення умов праці. Згідно із цим Законом замовник має передбачити у договорі про закупівлю обов'язок учасника у кожний період оплати праці надавати документи з інформацією щодо суми оплати за відпрацьовані години, понаднормову роботу та будь-які вирахування з оплати праці його працівників, що залучені до виконання договору про закупівлю. Закріплено вимоги щодо підтримки рівня заробітної плати відповідно до встановлених у США трудових стандартів [8]. Як правило, такі вимоги спрямовані як на підвищення стандартів життя населення, так і усунення соціального демпінгу, коли країна під час міжнародної торгівлі має перевагу завдяки низькій ціні товару, що досягнута внаслідок недотримання певних трудових та соціальних стандартів. Наприклад, учасник, який виробляв камуфляжний одяг для

США, регулярно не платив заробітну плату за понаднормову працю на своїй фабриці у Домініканській республіці [4].

Другим видом вимог у соціально відповідальних закупівлях є дотримання під час здійснення закупівель стандартів основних трудових прав Міжнародної організації праці. Наприклад, у Німеччині землі Берлін, Бремен та Гамбург визначили групи товарів, які мають бути обов'язкового виготовлені відповідно до таких стандартів. Підтвердження відповідності стандартам у Берліні вимагається у випадку закупівлі товарів, які є уразливими до їх порушення, зокрема товари з натуральної шкіри, натуральне каміння, кава, чай, тропічні фрукти, фруктові соки, мед, рис, цукор, солодощі, рибні продукти та ін. [9]. Згідно з Законом про закупівлі Берліну до таких правил Міжнародної організації праці відносяться Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, Конвенція про скасування примусової праці, Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу та ряд інших конвенцій.

Взагалі, стандартам Міжнародної організації праці відведено значну роль у Директивах ЄС про публічні закупівлі. Наприклад, Директиви ЄС у сфері закупівель встановлюють правила, згідно з якими замовники повинні дослідити і мають право відхилити аномальну низьку тендерну пропозицію. Для цього вони мають отримати пояснення від учасника, тобто таке відхилення не є автоматичним, і є правом замовника. При цьому, Директива про публічні закупівлі закріплює саме обов'язок відхилити конкурсну пропозицію, якщо замовник встановив, що пропозиція є аномально низькою через порушення зобов'язань у галузі соціального та трудового права, встановленого законодавством ЄС, національним законодавством, колективними договорами або положеннями міжнародного соціального і трудового права, вказаними у Додатку до Директиви, до яких відносяться відповідні конвенції Міжнародної організації праці.

Важливість дотримання базових трудових стандартів у публічних закупівлях підтверджується прикладом умов праці на китайських фабриках, які виробляли товари для багатьох країн. Умови праці були настільки важкими, що 17 робітників намагалися вчинити самогубство протягом періоду 8 місяців. Один з них працював 286 годин на місяць, перед тим як помер, що значно перевищує встановлену законом межу - 36 годин понаднормової роботи. Іншим негативним прикладом є факт, що на одній з фабрик у Народній Республіці Бангладеш, яка виробляла одяг для військових магазинів США, третю частину робочої сили становили діти [4].

Третій вид вимог полягає у забезпеченні здійснення чесної торгівлі, яку згідно з Всесвітньою організацією справедливої торгівлі розглядають як відповідь на нездатність звичайної торгівлі забезпечити сталі засоби існування та можливості розвитку для людей у найбільш бідніших країнах світу. Шляхом впливу на стратегії замовників щодо споживання товарів у межах чесної торгівлі, значна частина ринку може переорієнтуватись на чесне споживання. Таким чином, деякі країни закріпили критерій чесної торгівлі у своєму законодавстві про публічні закупівлі. Наприклад, це зробила земля Німеччини Північний Рейн-Вестфалія [10].

Четвертий вид – вимоги щодо соціальної інтеграції людей з особливими потребами та соціально вразливих верств населення. Наприклад, ст. 42 Директиви ЄС 2014/24 про публічні закупівлі [11] визначає, що для всіх закупівель, призначених для використання фізичними особами, незалежно від того, чи це широка громадськість або співробітники замовника, технічні специфікації повинні, за винятком належним чином обґрунтованих випадків, бути складені таким чином, щоб враховувати критерії доступності для осіб з обмеженими можливостями або проектування для всіх категорій користувачів. Багато країн передбачають можливість резервування договорів про закупівлю для участі у тендері тільки тих учасників, які мають відповідний відсоток працівників-людей із обмеженими можливостями. Наприклад, це передбачено законами про публічні закупівлі Чехії (розділ 38) [12], Литви (ст. 13) [13], Латвії (розділ 14) [14], Швеції (Глава 4, розділ 18) [15] та ряду інших країн. Взагалі, таке право передбачено у ст. 20 Директиви ЄС 2014/24 про публічні закупівлі.

У Південно-Африканській Республіці публічні закупівлі стали потужними засобом подолання негативних наслідків політики апартеїду [16]. Наразі у розділі 217 Конституції Південно-Африканської Республіки зазначено, що державні органи або установи мають право реалізовувати за допомогою закупівель відповідні політики переважно для виправлення нерівностей та допомоги вразливим групам населення [17].

Існує багато інших вимог у соціально відповідальних закупівлях. При цьому постає питання щодо наявності аргументів для стратегічного використання публічних закупівель з метою соціального захисту та прав людини, адже така ціль не є за сутністю притаманною для них.

Одним із аргументів на підтримку реалізації таких цілей через публічні закупівлі є роль замовників на ринку. Державні замовники не просто звичайні економічні гравці на ринку, і укладання договору про

закупівлю може передбачати більш широкі наслідки, спрямовані на отримання економічного та соціального благополуччя населення. Такі замовники як на державному, так і місцевому рівнях, діють на ринку в інтересах населення, яке вони представляють шляхом укладання договорів про закупівлю. Таким чином, досить раціональним є очікування від замовників, що вони не порушуватимуть основні соціальні норми під час здійснення закупівель для забезпечення виконання своїх функцій.

Публічні закупівлі мають більш широку сферу впливу, ніж приватні закупівлі, і мають бути орієнтовані на відображення публічних інтересів. У цьому контексті було б неприйнятним для держави дозволяти практики у закупівлях, які порушують основні соціальні політики та правила у сфері охорони праці, що існують у відповідному суспільстві, зокрема порушення прав людини. Публічні закупівлі саме у якості засобу державного регулювання можуть бути більш ефективним та прозорим у порівнянні з іншими засобами, які сприяють досягненню соціальних цілей. Закупівлі можуть посилювати також і добровільні практики суб'єктів господарювання у сфері соціального захисту, наприклад, сприяти розробці стратегій щодо корпоративної соціальної відповідальності.

Також деякі автори розглядають публічні закупівлі в якості засобу для виправлення деяких провалів ринку, які зокрема проявляються в управлінні негативними зовнішніми факторами. Так, публічні закупівлі можуть сприяти інтернаціоналізації витрат таких негативних зовнішніх факторів. Включення соціальних критеріїв у процес закупівель представляє метод перенесення витрат внаслідок проявів недискримінації та трудових нерівностей з держави на учасників [18].

Крім того, слід вказати на Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, відповідно до яких держави мають заохочувати дотримання прав людини підприємствами, з якими вони здійснюють комерційні операції. У Керівних принципах чітко зазначено про публічні закупівлі, які надають державам унікальні можливості підвищувати поінформованість про права людини та сприяти їх дотриманню підприємствами, у тому числі шляхом встановлення умов договорів із належним врахуванням відповідних зобов'язань держав у рамках національного та міжнародного права [19]. Таким чином, Керівні принципи полягають у тому, що держава сприяє захисту прав людини через свою економічну діяльність, у даному випадку - через здійснення публічних закупівель.

Втім, у межах міжнародної торгівлі відношення до реалізації соціальних політик через публічні закупівлі є досить обережним. Іноді важко схвалити рішення замовника щодо надання переваги виробнику меблів, який сплачує працівникам плату, що забезпечує гідне життя, ніж учаснику-виробнику меблів, який сплачує лише мінімальну заробітну плату. Це відбувається через те, що оплата працівникам, як і багато інших соціальних вимог, не завжди впливає на характеристики товару, що закуповується. Однак питання реалізації соціально відповідальних закупівель у межах міжнародних зобов'язань не охоплюється даною статтею і виступатиме предметом окремого дослідження.

Таким чином, на основі аналізу зарубіжного досвіду можна зробити висновок, що публічні закупівлі вже не розглядаються лише у контексті досягнення економії державних коштів. Роль соціальної відповідальності у публічних закупівлях зростає, що передбачає можливість використання закупівель для досягнення цілей соціальної політики держави та захисту прав людини. Це, у свою чергу, потребує наукової розробки питання організації та здійснення соціально відповідальних закупівель в Україні.

Список використаних джерел:

1. Buying Social. A Guide to Taking Account of Social Considerations in Public Procurement. European Commission. 2010. URL: <https://europadecentraal.nl/wp-content/uploads/2013/01/Handbook-Buying-Social.pdf>
2. Public procurement as a tool for promoting more sustainable consumption and production patterns: Sustainable development. United Nations Department of Economic and Social Affairs. 2008. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/no5.pdf>
3. The role of public procurement policy in driving industrial development. United Nations Industrial Organization. 2017. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/WP_8_FINAL_0.pdf
4. Public Procurement and Human Rights: a Survey of Twenty Jurisdictions. 2016. URL: <https://www.hrprocurementlab.org/wp-content/uploads/2016/06/Public-Procurement-and-Human-Rights-A-Survey-of-Twenty-Jurisdictions-Final.pdf>
5. National Minimum Wage Rates. URL: <https://www.gov.uk/national-minimum-wage-rates>
6. Living Wage Scotland. URL: <https://scottishlivingwage.org>
7. Statutory Guidance on the Selection of Tenderers and Award of Contract. Addressing Fair Work Practices, including the Living Wage, in Procurement. The Scottish Government. 2015. URL:

<https://www.gov.scot/publications/statutory-guidance-selection-tenderers-award-contracts-addressing-fair-work-practices/pages/6/>

8. Fair Pay and Safe Workplaces Act of 2018. 115th Congress. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/3077/text>

9. Laws and Regulations in the Federal State of Berlin. URL: <https://www.berlin-klimaschutz.de/en/climate-protection-berlin/laws-and-regulations-federal-state-Berlin>; Sarter E.K., Sack D., Fuchs S. Public Procurement as Social Policy? An introduction to social criteria in public procurement in Germany. Working Paper № 1. 2014

10. Gesetz über die Sicherung von Tariftreue und Sozialstandards sowie fairen Wettbewerb bei der Vergabe öffentlicher Aufträge. URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_vbl_detail_text?anw_nr=6&vd_id=16170&vd_back=N273&sg=0&menu=1

11. On public procurement and repealing Directive 2004/18/EC: Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014. OJ. 2014. L 94. P. 65 – 242

12. Act on Public Procurement of 19 April 2016. URL: http://www.portal-vz.cz/getmedia/ac061a0a-d8c1-4ff1-b8d2-691aa89269b1/Zakon-c-134_2016-Sb-o-zadavani-verejnych-zakazek.pdf.

13. Law on Public Procurement. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=-9dzqnu9t0&documentId=TAIS.406821&category=TAD>.

14. Law on procurement for the needs of public service providers. URL: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Procurement_for_the_Needs_of_Public_Service_Providers.doc

15. Swedish Public Procurement Act. URL: <http://www.konkurrensverket.se/globalassets/english/publications-and-decisions/swedish-public-procurement-act.pdf>.

16. Ambe I.M., Badenhorst-Weiss J.A. Procurement challenges in the South African Public Sector. URL: <https://jtscm.co.za/index.php/jtscm/article/download/63/59>

17. The Constitution of the Republic of South Africa of 8 May 1996. Department of Justice and Constitutional development. URL: <http://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>

18. Corvaglia M.A. Public procurement and Labour Rights. Towards coherence in international instruments of procurement regulation. Hart Publishing. 2017

19. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту». URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

ГРЕЧАНА Світлана Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Європейський вектор розвитку України фокусує розбудову національної економіки не тільки на макроекономічну стабільність, а й на широке застосування інклюзивного підходу до генерації економічного зростання. За визначенням ОЕСР, це економічний розвиток, в рамках якого виникають можливості для всіх верств населення та справедливо розподіляються матеріальні й нематеріальні блага у суспільстві для підвищення його добробуту й здійснення його прав [1]. У переважній більшості випадків порушення прав людини, як і запобігання таким порушенням, можливо забезпечити на місцевому рівні, тобто обмежуючись повноваженнями органів місцевого самоврядування. В цьому контексті стає ще більш зрозумілим актуальність вибору країною курсу на реформування адміністративно-територіального устрою та децентралізацію влади, реалізація якого в умовах протистояння зовнішній військовій агресії та долання наслідків загальнонаціональної кризи є нагальним, але достатньо складним завданням.

Децентралізація – це передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування з метою збільшення участі громади в розвитку, покращення якості надання публічних послуг і наближення їх до людей. Основними суб'єктами реформи та її кінцевими вигодонабувачами є спроможні об'єднані територіальні громади, які створюються на добровільній основі у відповідності до затверджених перспективних планів територій. Об'єднання громад покликане концентрувати людські, інфраструктурні, земельні ресурси, економити фінансові ресурси за рахунок скорочення видатків на апарати управління, щоби мешканці об'єднаних територіальних громад (далі - ОТГ) могли отримати більш комфортні умови проживання, якісну освіту та медичні послуги, доступ до адміністративних та побутових послуг, можливість користування сучасним транспортом тощо.

Чотирирічний рух у напрямі децентралізації поляризував оцінки її результативності та ефективності, особливо в царині дотримання прав людини на рівні місцевих громад. Уряд, як головний драйвер даної реформи, звітує про успішність змін: зростання дохідної бази місцевих бюджетів та спроможності громад створювати своїм мешканцям комфортне середовище для життя (за період 2014-2018 рр. власні доходи загального фонду місцевих бюджетів зросли майже у 2,5 рази, власні доходи на одного мешканця сягнули у 2018 р. 6032,9 грн, збільшившись у порівнянні з 2016 р. майже вдвічі, видатки бюджету розвитку на одного мешканця зросли за три роки майже в чотири рази, склавши 2441,1 грн), про збільшення державної підтримки розбудови в об'єднаних громадах соціальної та транспортної інфраструктури, розвитку освіти, охорони здоров'я, спорту (у 2018 році державна підтримка місцевого та регіонального розвитку склала 19,37 млрд грн, збільшившись у порівнянні з 2014 роком у 38,7 разів) [2], про отримання широкого доступу ОТГ до міжнародної допомоги територіального розвитку за рахунок грантів та участі в цільових програмах.

Натомість, більшість українців, як стверджують експерти Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, не відчуває змін від використання додаткових коштів, які місцеві бюджети отримали протягом останніх років, хоча й схвалюють реформу децентралізації взагалі. Так, за результатами останнього опитування, яке фонд проводить щорічно, 43% респондентів підтримують кроки влади щодо децентралізації, але тільки 18% опитаних відчули зміни на краще. Серед тих, хто помітив позитивні зміни, найчастіше згадувалося покращення ситуації з благоустроєм, санітарним станом біля будинків (46%), покращенням роботи ЖКХ (22%) та міського транспорту (21%). Найбільша частка тих, хто відчув зміни на гірше, вказали на зниження якості медичного обслуговування – 43%, погіршення турботи про соціально вразливі групи (35%) та забезпечення громадян робочими місцями (28%). Негативні очікування від децентралізації серед опитаних громадян пов'язані з побоюваннями появи місцевих «князьків» (23%) та спустошення сіл і селищ (22%), тоді як позитивні надії покладаються на нові можливості впливу на владу (23%) та покращення якості послуг (12%) [4].

Наведені полярні думки та судження не можуть розглядатися як безапеляційне позитивне чи негативне оцінювання результатів започаткованої реформи, оскільки різняться як за підходами їх отримання, так і за критеріями визначення. В першому випадку (урядові звіти)

інформація подається на основі обробки статистичних даних, які є відокремленими від людини та є узагальненими і усередненими. У другому випадку (опитування громадян) окрім статистичної похибки на викривлення результату можуть впливати вибір респондентів та їх суб'єктивні оцінки, якість та об'єктивність роботи інтерв'юерів, методика обробки, а також інші чинники.

Так само, якщо зважувати успішність децентралізації загалом, розглядаючи досягнення її мети, організаційні процеси та основне нормативне забезпечення реформування, то в цьому контексті в науковому середовищі переважають позитивні тези, оскільки, децентралізація визначається як універсальний рецепт для країн, які бажають демократизуватися та модернізуватися: децентралізація є засобом підвищення ефективності організації публічної влади в демократичній державі, надає людині більше влади у механізмах прийняття публічно важливих рішень, надає нового сенсу інституту громадського контролю, перетворюючись на фактор політичної безпеки, децентралізована влада у порівнянні з національним урядом може бути більш доступною, викликати більшу прихильність людей та швидше реагувати на місцеві потреби [6].

Уніфікуючи наведені оцінки, можна сказати, що перебудова для об'єднаних територіальних громад у результаті децентралізації процесів бюджетотворення та фінансування, ухвалення рішень щодо життєдіяльності ОТГ та відповідальності за їх успішну реалізацію призвели до підвищення ролі органів місцевого самоврядування у дотриманні прав людини. Відповідно, цільовим орієнтиром на виході реформування стала громада, яка має бути не тільки спроможною у фінансово-бюджетній площині, але й будуватиме свої взаємовідносини на ціннісній основі забезпечення прав своїх мешканців.

Слід зазначити, що за часів високої централізації державної влади в Україні суспільство достатньо часто сприймало дотримання прав людини як завдання, вирішення якого залежить виключно від «центру», натомість органам місцевого самоврядування відводилась роль формального виконання вказівок згори. Через чотири роки реформи децентралізації знання українців щодо адресності забезпечення своїх прав змінились несуттєво. Як наслідок, люди не вимагають від виборних місцевих лідерів впливу на процеси реалізації прав людини, а місцеві ради, виконкоми і мерії не сприймають ці питання як власні, відсторонюються від забезпечення прав людини [7].

Системи органів місцевого самоврядування кожної країни різняться як за організацією, так і функціоналом та повноваженнями. Місцева влада несе відповідальність за широке коло питань, пов'язаних із правами людини, зазвичай до сфери її опікування належить вирішення питань освіти, житла, здоров'я, навколишнього середовища, інколи безпеки та правопорядку, врахування інтересів вразливих груп (біженців, національних та етнічних меншин, осіб з інвалідністю інше) тощо. Однак, суспільство дуже рідко сприймає цю рутинну роботу місцевих чиновників як реалізацію прав людини, хоча саме тут відбувається їх реальне забезпечення чи порушення.

Враховуючи особливості організації системи місцевого самоврядування в умовах децентралізації та їх повноваження, експерти Української Гельсінської спілки з прав людини визначили перелік прав і свобод людини, які мають реалізуватись на місцевому рівні (рис. 1). Як видно з представленої класифікації, місцева влада має максимально сприяти забезпеченню базових потреб населення щодо безпеки, рівня життя, охорони здоров'я та навколишнього середовища з метою захисту основоположних прав мешканців своєї території.

Рис. 1. Умовна Піраміда прав людини на місцевому рівні [8]

Забезпечення дотримання права людини, як нормативно-правової концепції, повинно відбуватися незалежно від економічних можливостей держави, але здатність країн дотримуватися цього принципу обмежується обсягом доступних для них ресурсів [9]. Так само, спроможність органу місцевого самоврядування забезпечити права своїх мешканців знаходиться в межах його бюджетних, інфраструктурних, природних та інших можливостей, які обумовлюють рівнем розвитку відповідної громади.

Нажаль, економіка України як на загальнонаціональному так і мезорівні не може похизуватися достатніми ресурсами для забезпечення відповідного базовим потребам рівня життя. Показовим в цьому напрямі є 49 місце, яке посіла Україна у світовому рейтингу The Inclusive Development Index (IDI) 2018 року серед 74 країн [10]. Така низька позиція свідчить про те, що в національній соціально-економічній системі і далі присутні кризові явища затяжного та загальносистемного характеру, що вказує на недосконалість традиційних методів господарювання та регіонального управління. Саме тому в умовах невизначеного майбутнього на шляху виправлення ситуації актуалізується необхідність використання системи заходів, що висувають на передній край антикризовий аспект. Одним із таких дієвих антикризових інструментів інклюзивного економічного зростання і стала започаткована в Україні реформа децентралізації. Саме вона дала поштовх до нового регіонального розвитку, активувавши структурні зміни та глибокі соціально-економічні перетворення на рівні громад,

Останніми роками ключовими пріоритетами державної регіональної політики в Україні є «розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення, що сприяє створенню умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища» [11]. Для їх реалізації було створено ефективну систему планування регіонального розвитку та забезпечення стабільного фінансування його програм і проектів. Однак, через постійну присутність кризових явищ в економіці та інтенсифікацію трансформаційних перетворень, не всі території змогли скористатися наданими новими можливостями.

Проведене дослідження результатів Моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів [12] за 2015-2017 роки показало наявність в декількох із них ознак перманентного кризового стану, а саме: стійкого

невиконання протягом певного часу завдань регіональної Стратегії та відчутного погіршення показників рівня життя населення чи збереження їх стабільно низького рівня. Так, останні три роки Донецька та Луганська області ділять між собою 24 та 25 місця у загальнонаціональному рейтингу. Стабільно низький рейтинг мають також Миколаївська (22 місце у 2015 році, 19 у 2016 та 23 у 2017 році) та Чернігівська (23,22 та 22) області. Значно погіршили свої показники у 2017 році Запорізька та Одеська області, які посіли 20 та 21 місця відповідно. Потрапляння до аутсайдерів східних областей є достатньо зрозумілим, оскільки їхні території безпосередньо постраждали від військової агресії. Чернігівська область, разом з Донецькою, Луганською та ще майже десятком інших відноситься до слаборозвинутих територій, оскільки має рівень ВРП на одну особу нижчий за 75% від загальнонаціонального. Але поява в цьому переліку достатньо високорозвинених Миколаївської, Запорізької та Одеської областей може свідчити про помилки у діях обласних органів влади чи відсутності антикризової складової в управлінні їхнім розвитком.

Антикризова складова є органічним елементом загального управління розвитком території, являючи собою комплекс управлінських заходів, спрямованих або на запобігання чи локалізацію розвитку негативних тенденцій у розвитку регіону, або на виведення його з кризового стану [13]. Більшість дослідників сходяться на думці, що його реалізація на рівні області чи громади не потребує використання специфічного інструментарію. Таке управління має ґрунтуватися на засадах стратегічного регіонального менеджменту з чітким маркуванням цілей збереження життєздатності території та подолання кризових явищ. З цієї позиції характеризувати сутність антикризового управління можна як «переосмислення можливостей використання місцевого ресурсу для конкурентного позиціонування території, стимулювання нового бізнесу та підтримки вже існуючого, максимальне залучення інвестицій для створення додаткових робочих місць, генерування інновацій для стимулювання місцевого економічного розвитку» [14].

Нажаль не існує універсальної моделі подолання кризових явищ. Зазвичай використовується комплекс механізмів державного регулювання, що покликані протидіяти кризовим явищам соціально-економічного характеру. Серед найбільш вживаних виділяють: забезпечення сталого розвитку територій; поліпшення рівня та якості життя населення; реалізацію заходів соціального забезпечення населення; унеможливлення та нейтралізацію надзвичайних ситуацій соціального характеру;

децентралізацію та деконцентрацію влади; демократизацію суспільства тощо [15].

Відповідна технологія антикризового управління обирається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, у залежності від особливостей розвитку тієї чи іншої громади (території), ознак кризи та фінансових можливостей органів влади. Механізм її реалізації передбачає проєкцію антикризового управління на стратегію соціально-економічного розвитку відповідної громади чи регіону, а успішність забезпечується наявністю відповідних ресурсів, повноважень та відповідальності органів місцевого самоврядування. Ці критерії можуть бути забезпечені тільки в умовах децентралізації державного управління.

Головною метою децентралізації влади в Україні є забезпечення високого рівня життя населення через побудову ефективної системи місцевого самоврядування з відповідними повноваженнями та ресурсами. Її кореляція з цілями антикризового управління розвитком регіону підтверджує доцільність її використання як для забезпечення життєздатності громади та регіону, а отже і забезпечення основних прав їх мешканців. Основними інструментами в цьому напрямі є створення в умовах децентралізації дієвого механізму стимулювання економічної активності громад і територій та розробки ефективних стратегій регіонального та місцевого розвитку на основі виявлення сфер виникнення можливих критичних ризиків.

Отже, децентралізація відкриває значні перспективи для забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання своєї життєдіяльності, підвищуючи їхню роль у дотриманні прав людини. Чотирирічний перебіг реформи показав, що влада в добровільно створених об'єднаних територіальних громадах отримала відповідні повноваження і теоретично достатні фінансові можливості для того, аби мешканці мали можливість реалізувати свої базові права. Створено підґрунтя для того, щоби відповідальність місцевої влади перед громадами підвищилась та запрацював громадський контроль її діяльності з позицій дотримання прав людини. Однак, доступність до базових потреб (наприклад, медичних послуг, зайнятості, необхідного навчання, якісної питної води чи повітря) для деяких громад обмежується внаслідок недостатнього рівня соціально-економічного розвитку відповідних територій, наслідків затяжної системної загальнонаціональної кризи,

військової агресії Росії та тимчасової окупації частини територій, що потребує застосування найактивніших антикризових заходів.

Визначено, що антикризова діяльність щодо управління розвитком громади та регіону має ґрунтуватись не стільки на здатності знаходити той чи інший вихід із кризової ситуації, але на виявленні викликів чи індикаторів кризових змін. Провідна роль у цій роботі належить місцевим органам влади, які мають бути наділені відповідними повноваженнями та компетенціями, що забезпечується в умовах децентралізації. Започаткована реформа націлена на створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для громадян і розширення економічних можливостей конкретних територій. І хоча ще зарано говорити про позитивний вплив реформи децентралізації на антикризовий розвиток регіонів чи покращення у сфері забезпечення прав людини, вже можна констатувати, що реформа стала адекватним інструментом регіональної політики, який поєднав інтереси держави, регіонів та територіальних громад, сформувавши відповідний вектор інклюзивного зростання економіки.

Список використаних джерел:

1. Darvas Zsolt & Guntram B. Wolf (2016), An anatomy of inclusive growth in Europe, Bruegel, P. 106. URL: http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf
2. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10.02.19. // Офіційний сайт «Національний проект «Децентралізація влади». URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/378/10.02.2019_ukr.pdf.
3. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. Прес-реліз опитування. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Київ, 2018. - 11 с. URL: <https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-dosyagnennya-i-problemi-otsinki-gromadyan>
4. Агафонова Н.В., Данилюк Ю.В., Приходько Х.В. Актуальні проблеми децентралізації в Україні: від європейських стандартів до національного плану дій /Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання. Київ. Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. С. 10-63; Хоббі Ю.С. Вплив процесів децентралізації на забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 1. С. 105-109; Кресіна І.О. Вплив децентралізації на ефективність публічної влади. Віче. 2015. № 12. URL: <http://www.viche.info/journal/4776/>; Василенко Л., Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого

самоврядування. Підприємництво, господарство і право. 2017. №3. - С.123-126.

5. Галай А., Кондратюк Б., Мартиненко О., Мойса Б. Місцевий індекс прав людини (загальна методологія моніторингового інструменту). За ред. Галай А. К.: УГСПЛ, 2018. - С. 2.

6. Місцевий індекс прав людини у Львівській та Рівненській областях: узагальнені висновки та рекомендації за результатами моніторингу. Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <http://hro.org.ua/index.php?id=1536732955>

7. Kristoffer Marslev and Hans-Otto Sano. The Economy of Human Rights. Exploring Potential Linkages between Human Rights and Economic Development (2016). №2. Matters of Concern Human Rights Research Papers. URL: https://menneskeret.dk/sites/menneskeret.dk/files/media/dokumenter/nyheder/the_economics_of_human_rights_2016.pdf. С.11.

8. World Economic Forum (2018), The Inclusive Development Index 2018. Summary and Data Highlights. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf. - С.3

9. Звіт за результатами проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики в Україні у 2017 році. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України . URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/Zvit-za-rezultatami-realizatsiyi-derzhavnoyi-regionalnoyi-politiki-v-Ukrayini-u-2017-rotsi1.pdf>

10. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/rejtingova-otsinka-regioniv/>

11. Голяд Н.Ю. Аналіз категоріального апарату процесу антикризового управління регіоном. Проблеми економіки. 2014. Вип. 4. - С. 232

12. Желюк Т. Регіональний розвиток: нові підходи до антикризового управління. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. Вип. 2. - С. 26

13. Вербицький О. В. , Вавренюк С. А. Характеристика соціальної напруженості та децентралізації як об'єктів державного управління. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. 2017. Вип. 2(7). - С. 11

ДОДАТОК

**КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ООН
З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ:
Реалізація Рамкової програми ООН
«Захист, повага і засоби захисту»
(Схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини
№ 17/4 від 16 червня 2011 року)**

ЗМІСТ

Загальні принципи	
I. Обов'язок держави захищати права людини	
A. Основоположні принципи	
B. Принципи діяльності	
II. Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини.....	
A. Основоположні принципи.....	
B. Принципи діяльності.....	
III. Доступ до засобів правового захисту.....	
A. Основоположний принцип.....	
B. Принципи діяльності.....	

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

Ці Керівні принципи ґрунтуються на визнанні:

a) прийнятих державами зобов'язань дотримуватись, захищати і забезпечувати реалізацію прав людини і основоположних свобод;

b) ролі підприємств, що виконують спеціалізовані функції в якості спеціалізованих органів суспільства, від яких вимагається дотримання всіх чинних законів і повага права людини;

з) необхідність забезпечувати дотримання прав і обов'язків - у разі їх порушення - за допомогою відповідних ефективних засобів правового захисту.

Ці Керівні принципи застосовуються до всіх держав і до всіх транснаціональних і інших підприємств незалежно від їх розмірів, сфери діяльності, місця знаходження, форми власності та структури.

Ці Керівні принципи слід розуміти як єдине ціле і тлумачити їх індивідуально і колективно, виходячи з їхньої мети, яка полягає в посиленні стандартів і практики у сфері бізнесу і прав людини, аби окремі особи і спільноти, чиї інтереси зачіпаються, могли домагатися відчутних результатів, і в зв'язку з цим також тлумачити їх як внесок у забезпечення соціально стійкої глобалізації.

Ніщо у цих Керівних принципах не слід сприймати як таке, що створює нові міжнародно-правові зобов'язання чи обмеження або підриває які-небудь юридичні зобов'язання в сфері прав людини, які держави, можливо, вже взяли на себе або візьмуть відповідно до міжнародного права.

Ці Керівні принципи мають реалізуватися у недискримінаційний спосіб із особливою увагою до прав і потреб, а також до проблем окремих осіб, що належать до груп населення або спільнот, які, можливо, піддаються підвищеному ризику опинитися у вразливому або маргіналізованому становищі, а також із наданням належної уваги до різних ризиків, які можуть постати перед жінками та чоловіками.

I. ОBOB'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ

A. Основоположні принципи

1. Держави в межах своєї території та / або юрисдикції повинні забезпечувати захист прав людини від порушень з боку третіх сторін, включаючи бізнес-структури. Це вимагає прийняття необхідних заходів, спрямованих на попередження та розслідування таких порушень, покарання за них і відшкодування завданої шкоди за допомогою ефективних політик, законодавства, нормативного регулювання та судочинства.

Коментар

Зобов'язання держав в рамках міжнародного права прав людини вимагають, аби вони поважали, захищали і забезпечували реалізацію кожним прав людини в межах своєї території та / або юрисдикції. Це

включає обов'язок забезпечувати захист від порушень прав людини з боку третіх сторін, включаючи бізнес-структури.

Обов'язок держав забезпечувати захист є нормою їхньої поведінки. Тому держави як такі не несуть відповідальності за порушення прав людини, спричинених приватними суб'єктами. Разом з тим держави можуть порушувати свої зобов'язання за міжнародним правом прав людини в разі, коли порушення може бути віднесено на їх рахунок або коли вони не вживають належних заходів для попередження і розслідування порушень, вчинених приватними суб'єктами, а також для покарання за них і відшкодування шкоди. Хоча, як правило, держави мають дискреційні повноваження щодо прийняття рішень стосовно цих заходів, вони зобов'язані розглянути питання про застосування всього спектру допустимих попереджувальних заходів і заходів щодо виправлення становища, які включатимуть політики, законодавство, нормативне регулювання та судочинство. На держави також покладено обов'язок захищати і заохочувати дотримання принципу верховенства права, в тому числі шляхом вжиття заходів для забезпечення рівності перед законом, справедливості в застосуванні права, а також шляхом забезпечення належної підзвітності, юридичної визначеності та процесуальної і правової прозорості.

Основна увага в цьому розділі приділяється попереджувальним заходам, тоді як в розділі III окреслені заходи правового захисту.

2. Держави повинні чітко заявити про свої очікування щодо дотримання прав людини з боку всіх бізнес-структур, що доміцільовані на їхній території та / або знаходяться під їхньої юрисдикцією, в процесі їхньої діяльності.

Коментар

На даний час, згідно з міжнародним правом прав людини, від держав, як правило, не вимагається регулювати екстериторіальну діяльність бізнес-структур, що доміцільовані на їхній території та / або перебувають під їхньої юрисдикцією. Однак, їм, як правило, не забороняється робити це в разі наявності визнаної юрисдикційної основи. За цих умов окремі договірні органи з прав людини рекомендують державам походження вживати заходів щодо попередження порушень прав людини за кордоном з боку бізнес-структур, що знаходяться під їхньою юрисдикцією.

У держав походження є вагомі політичні причини з усією визначеністю заявити про те, що вони очікують від бізнес-структур дотримання прав людини за кордоном, особливо в тому випадку, якщо сама держава бере участь у цих бізнес-структурах або надає їм підтримку.

До числа таких причин належить необхідність створення для бізнес-структур передбачуваного середовища шляхом доведення до їх відомих і послідовних повідомлень про свою позицію, а також збереження власної репутації держави.

Позиції держав з цього приводу характеризуються різними підходами. Деякі з них передбачають прийняття національних заходів, що мають екстериторіальні наслідки. Прикладами таких заходів можуть бути вимоги до «материнських» компаній звітувати про глобальну виробничу діяльність усієї компанії; багатосторонні документи «м'якого права», зокрема Керівні настанови для багатонаціональних підприємств, прийняті Організацією економічного співробітництва і розвитку; і норми виробничої ефективності, встановлені установами, що підтримують закордонні інвестиції. Інші підходи полягають у прийнятті законодавства, що має пряму екстериторіальну дію і застосування. Вони включають режими кримінального переслідування, що дозволяють притягати правопорушника до кримінальної відповідальності за ознакою його громадянства незалежно від місця вчинення правопорушення. Передбачуваність і фактичну виправданість дій держави можуть обумовлювати різні фактори, наприклад, такі, що передбачені багатосторонньою угодою.

В. Принципи діяльності

Загальні функції держав у сфері нормативного регулювання та політики

3. При виконанні свого обов'язку щодо забезпечення захисту державам слід:

a) забезпечувати дотримання законів, мета або наслідки яких полягають у тому, щоб вимагати від бізнес-структур поважати права людини, періодично оцінювати адекватність таких законів і усувати в них будь-які прогалини;

b) забезпечувати, аби інші закони і політики, що регулюють створення та поточну діяльність бізнес-структур, такі як норми корпоративного права, не стримували, але навпаки сприяли повазі прав людини цими структурами;

c) надавати бізнес-структурам ефективні керівні вказівки щодо того, яким чином забезпечувати повагу прав людини в процесі всієї їхньої діяльності;

d) заохочувати і, за умов необхідності, вимагати від бізнес-структур подання інформації про те, як вони опрацьовують питання впливу їхньої діяльності на права людини.

Коментар

Державам не слід виходити з того, що бізнес-структури за будь-яких обставин віддають перевагу бездіяльності з боку держави або отримують користь з цього; їм слід розглянути можливість прийняття раціонального комплексу заходів - національних і міжнародних, обов'язкових та добровільних, аби сприяти повазі прав людини з боку бізнес-структур.

Нездатність забезпечити виконання чинних законів, що напряду або опосередковано регулюють питання поваги прав людини бізнес-структурами, нерідко є наслідком суттєвих правових прогалин в практиці держави. Відповідні закони можуть варіюватися від законів про недопущення дискримінації і трудового законодавства до екологічного законодавства і законодавства щодо права власності, недоторканність приватного життя і боротьби з корупцією. Тому важливо, аби держави аналізували наскільки ефективно у поточний період забезпечується виконання таких законів, та, якщо це не так, встановлювали, чому це відбувається і які заходи можуть бути прийнятними для виправлення становища.

Не менш важливо, щоб держави аналізували, чи забезпечують ці закони достатнє охоплення в світлі обставин, що змінюються, і чи створюють вони, поряд з відповідною політикою, середовище, яке сприятиме повазі до прав людини з боку бізнес-структур. Наприклад, для захисту прав власників і бізнес-структур часто необхідно внести більшу ясність в деякі галузі права та політики, що стосуються, зокрема, регулювання доступу до землі, включно з наданням прав на землеволодіння або землекористування.

Закони та політики, що регулюють створення, поточну діяльність бізнес-структур, наприклад, корпоративне право і законодавство про обіг цінних паперів, безпосередньо визначають поведінку бізнесу. Разом з тим, і досі бізнес-структури досить слабо усвідомлюють наслідки їх діяльності для прав людини. Наприклад, у положеннях корпоративного права та нормах законів про обіг цінних паперів бракує ясності щодо того, що саме дозволяється бізнес-компаніям і їх службовцям в аспекті поваги до прав людини, не кажучи вже про те, що від них вимагається робити у цій сфері. Закони та політики в цій галузі повинні передбачати достатні керівні вказівки, що дозволять бізнес-структурам забезпечувати повагу до прав людини; при цьому належна увага повинна приділятися ролі таких існуючих управлінських структур, як ради директорів корпорацій.

У настановах бізнес-структурам щодо поваги прав людини мають бути вказані очікувані результати, і вони повинні заохочувати обмін найкращим досвідом. Вони повинні містити рекомендації щодо належних методів,

включаючи принцип належної обачності щодо прав людини (*human rights due diligence*), а також щодо ефективних підходів до ґендерних питань, питань уразливості і / або маргіналізації з урахуванням специфічних проблем, з якими можуть стикатися корінні народи, жінки, національні або етнічні меншини, релігійні та мовні меншини, діти, люди з інвалідністю, а також працівники-мігранти та їхні родини.

Національні установи із захисту прав людини, що відповідають Паризьким принципам, повинні відігравати важливу роль у наданні державам сприяння у встановленні того, чи узгоджуються відповідні закони з їхніми зобов'язаннями у сфері захисту прав людини та ефективно вони виконуються, а також у наданні керівних вказівок бізнес-структурам і іншим недержавним суб'єктам щодо прав людини.

Надання бізнес-структурами інформації про те, яким чином вони усувають наслідки завданого ними впливу на права людини, може здійснюватися як в рамках неофіційних зустрічей із зацікавленими сторонами, що відчули такий вплив, так і в формі офіційних публічних звітів. Заохочення, а за необхідності, й вимога держави стосовно подання такої інформації має важливе значення для сприяння повазі прав людини з боку бізнес-структур. Стимулами, які можуть спонукати до надання належної інформації, можуть бути положення, які надають значення такої звітності в разі судових або адміністративних процесів. Вимога щодо надання інформації може бути особливо актуальною в тих випадках, коли характер діяльності бізнес-структури або умови її діяльності створюють суттєвий ризик для прав людини. Політики і законодавство в цій сфері можуть внести необхідну ясність у питання про те, що і яким чином бізнес-структури мають повідомляти, допомагаючи забезпечувати як доступність, так і точність таких повідомлень.

Будь-яке положення, яке визначає, що саме є належною інформацією, має враховувати ті ризики, які така інформація може створювати для безпеки і захищеності окремих осіб і об'єктів; законні вимоги щодо збереження комерційної таємниці; а також відмінності в розмірах і структурі бізнес-компаній.

Вимоги щодо фінансової звітності повинні чітко вказувати на те, що в деяких випадках вплив на права людини може бути «матеріальним» або «суттєвим» для економічних показників діяльності бізнес-структури.

Зв'язок між державою та бізнесом

4. Держави повинні вживати додаткових заходів з метою захисту прав людини від порушень з боку бізнес-структур, які знаходяться у власності держави або контролюються нею або користуються її суттєвою

підтримкою і послугами державних установ, наприклад таких, які уповноважені кредитувати експорт та забезпечувати державне страхування або гарантування інвестицій, в тому числі, за необхідності, шляхом встановлення вимоги щодо належної обачності у сфері прав людини.

Коментар

Відповідно до міжнародного права прав людини кожна держава окремо є основним носієм зобов'язань, а все держави в сукупності є гарантами міжнародного режиму дотримання прав людини. У тому випадку, коли бізнес-структура контролюється державою або коли її дії можна іншим чином асоціювати з діяльністю держави, порушення прав людини з боку такої бізнес-структури може спричинити порушення міжнародно-правових зобов'язань самої держави. Більш того, чим тіснішим є зв'язок між бізнес-структурою та державою або чим сильніше вона спирається на органи влади або підтримку платників податків, тим більш обґрунтованою має бути політика держави щодо забезпечення поваги прав людини з боку такої бізнес-структури.

У тих випадках, коли держави володіють бізнес-структурами або контролюють їх, вони мають у своєму розпорядженні більш широкі можливості для забезпечення здійснення відповідної політики, виконання законів та підзаконних актів, що стосуються дотримання прав людини. Як правило, керівники вищої ланки звітують перед державними органами, і відповідні державні департаменти мають широкі повноваження для здійснення контролю та нагляду, в тому числі в аспекті ефективного дотримання принципу належної обачності щодо прав людини. (Ці бізнес-структури також є суб'єктами корпоративної відповідальності за дотримання прав людини, про що йдеться в розділі II.)

Підтримку і послуги бізнес-структурам може надавати широке коло установ, які офіційно або неофіційно пов'язані з державою. До їх числа відносяться установи з кредитування експорту, державного страхування або гарантування інвестицій, агентства з питань розвитку та установи з фінансування розвитку. У випадках, коли такі установи безпосередньо не враховують фактичний або потенційно несприятливий вплив бізнес-структур бенефіціарів на права людини, вони ставлять себе в ризиковане становище з точки зору репутаційних, фінансових, політичних і потенційних юридичних загроз, адже фактично прикривають будь-який негативний вплив, і таким чином вони можуть посилювати проблеми у сфері захисту прав людини, з якими стикається держава.

З урахуванням цих ризиків держави повинні заохочувати, а за необхідності вимагати забезпечення належної обачності щодо прав людини як самими установами, так і бізнес-структурами або проектами, які

отримують їхню підтримку. Вимога стосовно забезпечення належної обачності щодо прав людини є найбільш доречною в тих випадках, коли характер діяльності бізнес-структури або умови її діяльності пов'язані з суттєвим ризиком для прав людини.

5. Держави повинні здійснювати належний контроль з метою виконання своїх міжнародних зобов'язань в сфері прав людини при укладанні контрактів із бізнес-структурами або прийнятті законодавчих актів стосовно надання ними послуг, які можуть вплинути на здійснення прав людини.

Коментар

Держави не звільняються від своїх зобов'язань за міжнародним правом прав людини в разі, коли вони приватизують сферу надання послуг, які можуть вплинути на здійснення прав людини. Нездатність держав забезпечити, щоб бізнес-структури, які надають такі послуги, діяли відповідно до зобов'язань держави у сфері прав людини, може призвести до репутаційних і юридичних наслідків для самої держави. Необхідно, аби у відповідних контрактах щодо надання послуг або у законодавчих актах було чітко вказано, що держава очікує від цих бізнес-структур поваги прав людини. Держави повинні забезпечити можливість ефективного контролю за діяльністю бізнес-структур, у тому числі за рахунок застосування механізмів належного незалежного моніторингу і підзвітності.

6. Держави повинні заохочувати повагу прав людини з боку бізнес-структур, з якими вони здійснюють комерційні операції.

Коментар

Держави здійснюють велику кількість комерційних операцій із бізнес-структурами, не в останню чергу в рамках державних закупівель. Це надає державам - на індивідуальній і колективній основі - унікальні можливості підвищувати інформованість про права людини і заохочувати їх дотримання цими бізнес-структурами, в тому числі через умови контрактів, з належним урахуванням відповідних зобов'язань держав у рамках національного і міжнародного права.

Забезпечення поваги прав людини з боку бізнесу на території, зачеплених конфліктами

7. Через підвищений ризик здійснення грубих порушень прав людини в регіонах, зачеплених конфліктами, державам слід сприяти забезпеченню того, аби працюючи там бізнес-структури не були залучені у вчинення таких порушень, зокрема шляхом:

а) налагодження на якомога більш ранніх етапах контактів із бізнес-структурами, з тим щоб допомогти їм виявляти, запобігати і пом'якшувати пов'язані з правами людини ризики, що обумовлені їхньою діяльністю і діловими стосунками;

б) надання належної допомоги бізнес-структурам для оцінки та усунення підвищених ризиків порушення прав людини, приділяючи особливу увагу ґендерно зумовленому і сексуальному насильству;

в) відмови у доступі до державної підтримки та послуг бізнес-структурам, які причетні до грубих порушень прав людини і відмовляються співпрацювати з метою виправлення ситуації;

г) забезпечення ефективності поточної державної політики, законодавства, підзаконних актів і правозастосовних заходів, спрямованих на усунення ризику участі бізнес-структур у вчинення грубих порушень прав людини.

Коментар

Деякі грубі порушення прав людини, у вчиненні яких задіяні бізнес-структури, відбуваються в період конфлікту, коли ведеться боротьба за контроль над територією, ресурсами або над самим урядом і коли неможливо очікувати, щоб режим прав людини функціонував належним чином. Відповідальні бізнес-структури все частіше звертаються до держав за рекомендаціями про те, яким чином уникати причетності до нанесення шкоди правам людини у цих складних умовах. Необхідні інноваційні та реалістичні підходи. Зокрема, важливо звертати увагу на ризик сексуального та ґендерного насильства, яке найчастіше відбувається в період конфліктів.

Важливо, щоб усі держави прогнозували можливість виникнення таких проблем задовго до погіршення ситуації на місцях. У регіонах, зачеплених конфліктом, держава, якій вони належать, може втратити здатність забезпечувати належний захист прав людини внаслідок втрати ефективного контролю над цими регіонами. Якщо справа стосується транснаціональних корпорацій, держави їхнього «походження» повинні зіграти свою роль в наданні сприяння як цим корпораціям, так і приймаючим їх країнам, забезпечивши, щоб їхні підприємства не виявилися причетними до порушення прав людини; при цьому суттєву додаткову допомогу також можуть надати й сусідні держави.

З метою досягнення більшої узгодженості в політиці і надання належної допомоги бізнес-структурам у таких ситуаціях, державам «походження» слід сприяти зміцненню співпраці між своїми агентствами з надання допомоги в цілях розвитку, міністерствами закордонних справ і

торгівлі та установами з фінансування експорту, які знаходяться в їхніх столицях і представлені в їхніх посольствах, а також між цими установами та урядовими органами «приймаючої» держави; розробити індикатори раннього попередження, з тим щоб застерегти державні установи та бізнес-структури щодо ризику виникнення таких проблем; і передбачити належну відповідальність бізнес-структур за небажання співпрацювати в цих умовах, в тому числі у формі анулювання або відмови їм у державній підтримці або послугах або, коли це неможливо, в формі заборони для них доступу до такої підтримки в майбутньому.

Держави повинні попереджати бізнес-структури про підвищену небезпеку опинитися причетними до грубих порушень прав людини в регіонах, зачеплених конфліктом. Їм слід проаналізувати питання про те, наскільки ефективно їхні політика, закони, підзаконні регулятивні акти та правозастосовні заходи дозволяють уникнути такого підвищеного ризику, в тому числі шляхом прийняття положень, що стосуються належної обачності щодо прав людини з боку бізнес-структур. У разі виявлення прогалин державам слід вжити належних заходів щодо їх усунення. Це може передбачати вивчення питань щодо цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності доміцільованих бізнес-структур або бізнес-структур, які діють на їхній території та / або під їхньою юрисдикцією та здійснюють грубі порушення прав людини або сприяють їх здійсненню. Крім того, державам слід розглянути можливість застосування багатосторонніх підходів для запобігання та недопущення таких дій, а також надавати підтримку ефективним колективним ініціативам.

Усі ці заходи доповнюють зобов'язання держав за міжнародним гуманітарним правом в ситуаціях збройного конфлікту, а також за міжнародним кримінальним правом.

Забезпечення узгодженості політики

8. Держави повинні забезпечити, аби державні відомства, агенції та інші державні установи, які формують практику підприємницької діяльності, були обізнані про зобов'язання держави у сфері прав людини і дотримувалися їх при виконанні своїх відповідних повноважень, у тому числі шляхом надання їм відповідної інформації, підготовки і підтримки.

Коментар

Між зобов'язаннями держав у сфері прав людини та законами і політикою, що визначають практику підприємницької діяльності, неминучих протиріч не існує. Разом із тим іноді державам доводиться приймати складні рішення для узгодження різноманітних потреб суспільства. З метою досягнення необхідної рівноваги державам потрібно застосовувати

широкий підхід для суміщення порядку денного в галузі підприємництва і прав людини, спрямований на забезпечення вертикальної та горизонтальної узгодженості національної політики.

Вертикальна узгодженість політики дозволяє державам, які володіють необхідною політикою, законодавством і процедурами, виконувати їхні зобов'язання за міжнародним правом прав людини. Горизонтальна узгодженість політики означає підтримку і забезпечення відомств і установ на національному та регіональному рівнях, які визначають практику підприємницької діяльності, включаючи відомства та установи, що займаються питаннями корпоративного права та регулюванням обігу цінних паперів, інвестиціями, кредитуванням і страхуванням експорту, питаннями торгівлі та трудових відносин, з тим щоб вони були обізнані про зобов'язання уряду у сфері прав людини і діяли відповідно до цих зобов'язань.

9. Держави повинні зберігати необхідний простір внутрішньої політики для дотримання своїх зобов'язань у сфері прав людини, коли вони прагнуть досягнення пов'язаних з підприємництвом політичних цілей з іншими державами або бізнес-структурами, наприклад у рамках інвестиційних угод або контрактів.

Коментар

Економічні угоди, укладені державами як з іншими державами, так і з бізнес-структурами, наприклад, двосторонні інвестиційні угоди, угоди про вільну торгівлю або контракти, що стосуються інвестиційних проектів, відкривають для держав нові економічні можливості. Але разом з тим вони можуть впливати на свободу дій урядів у сфері внутрішньої політики. Наприклад, умови міжнародних інвестиційних угод можуть обмежувати можливості держави повною мірою виконувати нове законодавство у сфері прав людини або, в разі його виконання, створювати для них ризик прийняття міжнародним арбітражем рішення, обов'язкового для виконання. Тому державам слід забезпечувати збереження належної політики і регуляторних можливостей для захисту прав людини відповідно до умов таких угод, забезпечуючи при цьому необхідний захист інвесторів.

10. Державам, коли вони виступають у ролі членів багатосторонніх інституцій, що займаються питаннями, пов'язаними з підприємництвом, слід:

а) домагатися забезпечення того, щоб ці інституції не обмежували можливості їхніх держав-членів в справі виконання ними обов'язків щодо захисту прав людини і не перешкождали бізнес-структурам поважати права людини;

b) заохочувати ці інституції в рамках своїх відповідних мандатів і можливостей сприяти повазі прав людини з боку бізнес-структур і, у разі вимоги, допомагати державам виконувати свої обов'язки щодо захисту прав людини від порушень з боку бізнес-структур, в тому числі через технічну допомогу, зміцнення потенціалу та підвищення обізнаності;

c) спиратися на ці Керівні принципи в справі сприяння спільному порозумінню і розвивати міжнародне співробітництво у вирішенні проблем, що стосуються бізнесу та прав людини.

Коментар

Більша узгодженість в політиці також необхідна й на міжнародному рівні, в тому числі у випадках, коли держави беруть участь у діяльності багатосторонніх інституцій, які опікуються питаннями, пов'язаними з підприємництвом, зокрема в міжнародних торгових і фінансових інституціях. За державою зберігаються зобов'язання за міжнародним правом прав людини під час її участі у роботі таких інституцій.

Зміцнення потенціалу та підвищення обізнаності через такі інституції можуть відігравати важливу роль у справі надання допомоги всім державам у виконанні ними своїх зобов'язань захищати права людини, в тому числі шляхом створення умов для обміну інформацією про проблеми і найкращу практику, у такий спосіб сприяючи застосуванню більш узгоджених підходів.

Коллективні дії, що реалізуються через міжнародні інституції, можуть допомогти державам зрівняти правила гри в питанні поваги прав людини з боку бізнес-структур, але домагатися цього слід за рахунок «підтягування відстаючих». Важливу роль може відігравати також і співпраця між державами, багатосторонніми інституціями та іншими зацікавленими сторонами.

Ці Керівні принципи забезпечують загальні орієнтири у цьому відношенні та можуть слугувати ефективною основою для створення кумулятивного позитивного ефекту, що враховує відповідні ролі та відповідальність всіх зацікавлених сторін.

II. КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

A. Основоположні принципи

11. Бізнес-структури повинні поважати права людини. Це означає, що їм слід уникати порушення прав людини інших осіб і усувати несприятливий вплив на права людини, що виник з їхньою участю.

Коментар

Відповідальність щодо дотримання прав людини є загальною нормою очікуваної поведінки всіх бізнес-структур, де б вони не здійснювали свою діяльність. Вона не залежить від можливостей і / або готовності держав виконувати свої зобов'язання у сфері захисту прав людини і не зменшує цих зобов'язань. Ця відповідальність існує окремо від обов'язку дотримуватися національних законів і підзаконних актів, що захищають права людини.

Усунення несприятливого впливу на права людини вимагає прийняття належних заходів для його запобігання, пом'якшення його наслідків та, за необхідності, відшкодування завданої шкоди.

Бізнес-структури можуть брати на себе інші зобов'язання або займатися іншою діяльністю з метою підтримки і заохочення прав людини, які можуть сприяти їх здійсненню. Однак це не компенсуватиме недотримання прав людини в рамках їхньої діяльності.

Бізнес-структури не повинні послаблювати здатність держав виконувати зобов'язання у сфері захисту прав людини, в тому числі шляхом застосування заходів, які можуть підірвати авторитет судових механізмів.

12. Відповідальність бізнес-структур щодо дотримання прав людини поширюється на міжнародно визнані права людини, у розумінні, як мінімум, тих прав, що закріплені в Міжнародному біллі прав людини, а також принципів, що стосуються основоположних прав, які викладені в Декларації Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці.

Коментар

Оскільки бізнес-структури можуть впливати практично на весь спектр міжнародно визнаних прав людини, їх відповідальність за дотримання цих прав поширюється на всі ці права. На практиці в окремих галузях підприємництва або за деяких обставин певні права людини можуть піддаватися більшому ризику в порівнянні з іншими, і з цієї причини їм буде приділятися підвищена увага. Разом з тим ситуації можуть змінюватися, і тому все права людини повинні бути предметом періодичного контролю.

Авторитетний перелік основних міжнародно визнаних прав людини міститься в Міжнародному біллі права людини (що складається з Загальної декларації прав людини, а також основних договорів, в рамках яких вона була кодифікована: Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права); його доповнюють принципи, що стосуються основних прав, закріплених в восьми базових конвенціях МОП, які викладені в Декларації основних

принципів та прав у світі праці. Йдеться про критерії, за якими інші соціальні суб'єкти оцінюють вплив бізнес-структур на права людини. Відповідальність бізнес-структур щодо дотримання прав людини відрізняється від питань юридичної відповідальності та реалізації права, які як і раніше в основному регулюються положеннями національного законодавства, що діє у відповідних юрисдикціях.

У бізнес-структур, в залежності від обставин, може виникнути необхідність враховувати й інші норми та стандарти. Наприклад, вони повинні поважати права людини осіб, що належать до певних груп або спільнот, які потребують особливої уваги, в тих випадках, коли ці бізнес-структури могли справляти вплив на їх права людини. У зв'язку з цим в рамках Організації Об'єднаних Націй прийняті додаткові договори про права корінних народів, жінок, національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, дітей, людей з інвалідністю, а також трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей. Крім того, в умовах збройного конфлікту бізнес-структури повинні дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права.

13. Відповідальність щодо дотримання прав людини вимагає від бізнес-структур:

a) уникати заподіяння або сприяння заподіяння несприятливого впливу на права людини в процесі своєї діяльності та усунювати наслідки такого впливу в разі, коли він стався;

b) прагнути запобігати або пом'якшувати негативний вплив на права людини, що безпосередньо пов'язаний з їхньою діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок їх ділової активності, навіть якщо вони безпосередньо не сприяли заподіяння такого впливу.

Коментар

Бізнес-структури можуть бути причетними до заподіяння несприятливого впливу на права людини або в рамках своєї власної діяльності, або внаслідок їхніх ділових відносин із іншими сторонами. У Керівному принципі 19 більш докладно наведено, яким чином бізнес-структури повинні діяти в таких ситуаціях. Для цілей цих Керівних принципів «діяльність» бізнес-структури означає як дію, так і бездіяльність, а її «ділові відносини» розуміються як відносини з партнерами по підприємницькій діяльності, суб'єктами в його ланцюгу поставок та з іншими недержавними або державними суб'єктами, що безпосередньо пов'язані з діяльністю бізнес-структури, її продукцією або послугами.

14. Відповідальність бізнес-структур щодо дотримання прав людини стосується всіх бізнес-структур незалежно від їхнього розміру, галузі, умов діяльності, форм власності та структури. Проте масштаби і ступінь

складності засобів, за допомогою яких бізнес-структури виконують обов'язки у сфері прав людини, можуть відрізнятися в залежності від цих факторів і тяжкості наслідків несприятливого впливу діяльності бізнес-структури на права людини.

Коментар

Засоби, за допомогою яких бізнес-структури виконують свої зобов'язання щодо дотримання прав людини мають бути відповідно пропорційними їхнім розмірам та іншим факторам. У порівнянні з великими бізнес-компаніями малі та середні підприємства можуть мати менший потенціал, але більш неформальні процедури і структури управління, внаслідок чого їх відповідна політика і процедури будуть мати інші форми. Разом з тим деякі малі та середні підприємства можуть чинити серйозний негативний вплив на права людини, що викликає необхідність застосування відповідних заходів незалежно від їх розміру. Ступінь серйозності наслідків негативного впливу буде оцінюватися з урахуванням їх масштабів, обсягу і непоправності. Засоби, за допомогою яких бізнес-структура виконує свої зобов'язання щодо дотримання прав людини, також можуть відрізнятися в залежності від масштабів підприємницької діяльності та від того, чи здійснюється вона в рамках корпоративної групи або індивідуально. Однак відповідальність щодо дотримання прав людини застосовується в повному обсязі і в рівній мірі до всіх бізнес-структур.

15. Бізнес-структури повинні запровадити свою політику і процедури, з урахуванням своїх розмірів і умов діяльності, для забезпечення виконання своїх зобов'язань щодо дотримання прав людини, включаючи:

a) політику відданості зобов'язанням щодо поваги та дотримання прав людини;

b) процедуру забезпечення належної обачності щодо прав людини з метою виявлення, запобігання, пом'якшення наслідків негативного впливу і подання звітності про те, яким чином вони опрацьовують питання впливу їхньої діяльності на права людини;

c) процедури, що дозволяють компенсувати шкоду, заподіяну внаслідок будь-яких видів несприятливого впливу на права людини, завданого ними самими, або такими, що виникли за їхнього сприяння.

Коментар

Бізнес-структури повинні усвідомлювати і демонструвати, що вони поважають права людини, це. Це можливо лише за умов запровадження відповідної політики і реалізації певних процедур. Ця теза докладно розкривається в принципах 16-24.

В. Принципи діяльності

Політика відданості

16. Перш за все, для підтвердження своєї відповідальності щодо поваги та дотримання прав людини бізнес-структури повинні закріпити свою відданість зобов'язанням у сфері прав людини в заяві програмного характеру, яка:

- a) затверджується на найвищому керівному рівні бізнес-структури;
- b) підготовлена на основі висновків внутрішніх і / або зовнішніх експертів;
- c) визначає очікуване бізнес-структурою ставлення до прав людини з боку її персоналу, партнерів із підприємницької діяльності та інших сторін, які безпосередньо пов'язані з її діяльністю, продукцією чи послугами;
- d) є публічно доступною і поширюється всередині бізнес-структури для усього персоналу і на ззовні серед її партнерів із підприємницької діяльності та інших відповідних сторін;
- e) відображена в політиці та процедурах оперативної діяльності, що необхідне для впровадження заяви в практику всієї роботи бізнес-структури.

Коментар

Термін «заява» використовується в загальному значенні для позначення будь-яких способів, що використовуються бізнес-структурою для публічного оголошення про свої зобов'язання поважати права людини, відданість ним та очікування.

Рівень експертних знань, необхідний для належної підготовки заяви, залежить від складності ділових операцій бізнес-структури. Експертні знання можуть бути отримані з різних джерел, починаючи з авторитетних он-лайн або письмових ресурсів і до консультацій з визнаними експертами.

Заява про відданість зобов'язанням поважати права людини повинна бути загальнодоступною. Її слід активно поширювати серед суб'єктів, з якими бізнес-структура має договірні відносини, а також інших сторін, які безпосередньо пов'язані з її діяльністю; до їх числа можна віднести сили державної безпеки, інвесторів; і в разі діяльності, що створює суттєві ризики для прав людини, - серед зацікавлених сторін, яких ці ризики потенційно можуть торкнутися.

У процесі поширення заяви і обумовлених нею політики та процедур всередині бізнес-структури слід чітко визначити напрями і системи

звітності, реалізація яких має підтримуватися проведенням заходів із навчальної підготовки персоналу, що виконуватиме відповідні бізнес-функції.

Так само, як і держави, що повинні працювати над узгодженням своєї політики, бізнес-структури повинні прагнути до узгодження своїх обов'язків щодо поваги та дотримання прав людини з політиками і процедурами, що регулюють їхню підприємницьку діяльність і ділові відносини в більш широкому контексті. Це повинно включати, наприклад, політики та процедури, що визначають фінансові та інші стимули роботи для персоналу, регулюють практику закупівель, а також лобістську діяльність у випадках, коли виникає загроза для дотримання прав людини.

Завдяки цим та будь-яким іншим відповідним заходам програмна заява про відданість повазі прав людини має бути органічно засвоєна і впроваджена в роботу всіх, починаючи з найвищого керівництва бізнес-структури і завершуючи всіма його функціональними підрозділами, які в протилежному випадку можуть діяти не будучи обізнаними про права людини або без їх урахування.

Належна обачність (due diligence) щодо прав людини

17. З метою виявлення, запобігання, пом'якшення наслідків негативного впливу на права людини і подання звітності про те, як бізнес-структури усувають його, їм слід проявляти належну обачність щодо прав людини. Цей процес повинен включати оцінювання фактичного і потенційного впливу на права людини, урахування висновків про результати оцінювання та вжиття заходів на їх основі, відстеження відповідних змін і поширення інформації про те, яким чином усувається вплив. Прояв належної обачності щодо прав людини характеризується наступним:

а) вона має стосуватися несприятливого впливу на права людини, який може завдавати бізнес-структура або якому воно може сприяти в рамках своєї діяльності, або який може бути безпосередньо пов'язаний з його діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок його ділових відносин;

б) вона залежатиме від розмірів бізнес-структури, наявності ризику значного впливу на права людини, а також характеру та умов його діяльності;

с) вона повинна мати постійний характер із урахуванням того, що з часом ризику для прав людини можуть змінюватися в зв'язку із зміною форми діяльності бізнес-структури та умов її ведення.

Коментар

Цей принцип визначає параметри належної обачності щодо прав людини, а у принципах 18-21 докладно розкриті її основні компоненти.

Під ризиками для прав людини розуміється потенційно несприятливий вплив діяльності бізнес-структури на права людини. Потенційний вплив має усуватися шляхом його запобігання або пом'якшення його наслідків, тоді як фактичні наслідки впливу, що вже завданий, повинні бути підставою для відшкодування заподіяної шкоди (принцип 22).

Обачність щодо прав людини може бути інтегрована в більш широкі системи управління ризиками бізнес-структури. якщо даний принцип виходить за рамки простого виявлення і усунення матеріальних ризиків для самої бізнес-компанії, але буде враховувати і ризики для носіїв прав.

Належна обачність щодо прав людини повинна бути ініційована бізнес-структурами якомога раніше на етапі підготовки до ведення нового виду діяльності або налагодження ділових відносин з урахуванням того, що ризики для прав людини можуть посилюватися або пом'якшуватися вже на стадії підготовки контрактів або інших угод і можуть бути успадковані в процесі злиття або придбання бізнес-структур.

У разі, коли бізнес-структури підтримують відносини з великою кількістю суб'єктів господарювання, задіяних в їхніх ланцюгах поставок, застосування принципу належної обачності щодо прав людини з метою недопущення несприятливого впливу на права людини у рамках відносин із усіма такими суб'єктами може виявитися завданням, яке важко виконати. У цьому випадку бізнес-структурам слід визначити загальні сфери, де ризики несприятливого впливу на права людини є найбільш значними, незалежно від того, чи створюються вони внаслідок умов діяльності деяких постачальників або клієнтів, чи окремими виробничими операціями, продукцією або послугами або іншими відповідними умовами, і визначити пріоритетність цих ризиків з точки зору прояву належної обачності щодо прав людини.

У випадках, коли бізнес-структура сприяє або вважається такою, що сприяє несприятливому впливу на права людини, який здійснюється іншими сторонами, може постати питання про їхню співучасть. Співучасть може розглядатися у цьому випадку як із позаправової точки зору, так і з юридичної. З позаправової точки зору бізнес-структури можуть розцінюватися як «співучасники» дії іншої сторони, коли, наприклад, вони, як видається, отримують вигоду від порушення прав людини, вчиненого цією стороною.

З юридичної точки зору більшість національних юрисдикцій забороняють співучасть у вчиненні злочину, а деякі з них у таких випадках передбачають кримінальну відповідальність бізнес-структур. Як правило, цивільні позови також можуть ґрунтуватися на підозрі щодо участі бізнес-структури в заподіянні шкоди, хоча такі позови не можуть розглянуті в контексті прав людини.

Уся судова практика у сфері міжнародного кримінального права свідчить про те, що суть відповідної норми щодо надання допомоги або спонукання полягає в свідомому наданні практичної допомоги або спонуканні, які мали суттєве значення для вчинення злочину.

Прояв належної обачності щодо прав людини має допомогти бізнес-структурам знизити ризик порушення судових позовів проти них шляхом демонстрації того, що вони вжили всіх раціональних заходів, щоб уникнути своєї причетності до передбачуваного порушення прав людини. Разом з тим бізнес-структурам, які проявляють таку належну обачність, не слід вважати, що вона може сама по собі автоматично і в повному обсязі звільнити їх від відповідальності за вчинення або сприяння вчиненню порушень прав людини.

18. Бізнес-структури повинні, з метою оцінки ризиків щодо прав людини, виявляти й оцінювати будь-який фактичний або потенційний несприятливий вплив на права людини, до якого вони можуть бути причетні в результаті своєї діяльності або в результаті своїх ділових відносин. Цей процес повинен:

a) спиратися на наявні у бізнес-структури експертні знання та / або знання незалежних зовнішніх експертів у сфері прав людини;

b) включати проведення конструктивних консультацій із потенційно уразливими групами осіб та іншими відповідними зацікавленими сторонами, враховуючи розмір бізнес-структури, характер і умови її діяльності.

Коментар

Першим етапом у реалізації прояву належної обачності щодо прав людини має стати виявлення та оцінка характеру фактичного і потенційного несприятливого впливу на права людини, до якого бізнес-структура може бути причетна. Мета цього етапу полягає у необхідності зрозуміти конкретний характер впливу на конкретних осіб із урахуванням конкретних умов діяльності. Як правило, це передбачає оцінку становища у сфері прав людини, по можливості, ще до початку ведення обраного виду діяльності; виявлення категорій осіб, які можуть опинитися під його несприятливим впливом; підготовку переліку відповідних норм і стандартів у сфері прав людини; і прогнозування того, яким чином планований вид

діяльності та пов'язані з ним підприємницькі відносини можуть мати несприятливий вплив на права людини виявленого кола осіб. У цьому процесі бізнес-структури повинні приділяти особливу увагу будь-яким конкретним видам впливу на права людини окремих осіб, які належать до певних груп або спільнот, що можуть опинитися у ситуації підвищеного ризику вразливості або маргіналізації, а також враховувати різні ризики, з якими можуть стикатися жінки та чоловіки.

Хоча процеси оцінки впливу на права людини можуть бути включені в інші процеси, такі як оцінки ризиків або оцінки впливу бізнесу на навколишнє середовище і суспільство, орієнтиром для них повинні служити всі міжнародно визнані права людини, оскільки підприємства можуть потенційно впливати на реалізацію практично будь-яких із цих прав.

З урахуванням динамічності змін ситуації у сфері прав людини, оцінки впливу на права людини слід проводити через регулярні проміжки часу: до початку реалізації нового виду діяльності або налагодження нових бізнес-відносин; до прийняття визначальних рішень або здійснення серйозних змін у своїй діяльності (наприклад, вихід на ринок, початок збуту продукції, зміна стратегії або ще більш широкі зміни у бізнес-діяльності); у відповідь на зміну умов діяльності або в їх очікуванні (наприклад, у зв'язку з посиленням соціальної напруженості); а також періодично протягом циклу певного виду діяльності або ділових відносин.

Для того, аби бізнес-структури могли точно оцінювати свій вплив на права людини, їм слід прагнути зрозуміти заклопотаність потенційно вразливих сторін шляхом проведення з ними прямих консультацій в формі, що враховує мовні та інші можливі бар'єри, що можуть перешкоджати налагодженню ефективної взаємодії. У разі неможливості проведення таких консультацій бізнес-структури повинні розглянути розумні альтернативні підходи, такі, як звернення до авторитетних, незалежних експертних ресурсів, включаючи правозахисні організації та інших представників громадянського суспільства.

Оцінка впливу на права людини дозволяє бізнес-структурам обґрунтувати наступні заходи в процесі реалізації належної обачності щодо права людини.

19. З метою запобігання і пом'якшення несприятливого впливу на права людини бізнес-структурам слід інтегрувати результати проведених ними оцінок впливу в усі відповідні внутрішні бізнес-функції та процеси і вжити належні заходи.

а) Для ефективної інтеграції потрібно, щоб:

i) відповідальність за усунення такого впливу покладалася на відповідний функціональний підрозділ і рівень бізнес-структури;

ii) внутрішні процеси прийняття рішень, видатки з бюджетних коштів і система контролю дозволяли забезпечувати застосування ефективних заходів для реагування на такий вплив.

b) Відповідні заходи будуть залежати від:

i) того, чи бізнес-структура здійснює несприятливий вплив безпосередньо або сприяє його вчиненню; або того, чи обумовлена його участь лише тим, що вплив безпосередньо пов'язаний з його діяльністю, продукцією чи послугами в межах ділових відносин;

ii) ефективності наявних механізмів для усунення несприятливого впливу.

Коментар

Горизонтальна інтеграція конкретних результатів оцінки впливу на права людини в рамках всієї діяльності бізнес-структури може бути ефективною лише в тому випадку, якщо його політика відданості повазі та дотриманню прав людини органічно втілена в усі відповідні бізнес-функції. Для цього потрібно забезпечити вірне розуміння результатів оцінки, надання їм належного значення, розробку і впровадження заходів на їхній основі.

Оцінюючи вплив на права людини, бізнес-структури повинні брати до уваги як фактичний, так і потенційний несприятливий вплив. Потенційному впливу слід запобігати або пом'якшувати його наслідки шляхом горизонтальної інтеграції результатів оцінки в рамках всієї діяльності бізнес-структури, в той час як фактичний вплив, - тобто вже наявні негативні наслідки, - повинні стати підставою для відшкодування заподіяної шкоди (принцип 22).

У разі, якщо бізнес-структура спричиняє або може спричинити несприятливий вплив на права людини, вона повинна вжити необхідні заходи з метою припинення або запобігання такого впливу.

У разі, коли бізнес-структура сприяє або може сприяти здійсненню несприятливого впливу на права людини, їй слід ужити необхідні заходи для припинення або запобігання своїй співучасті у здійсненні такого впливу, а також максимально використовувати свої важелі впливу для пом'якшення будь-якого наявного впливу. Вважається, що у бізнес-структури існують важелі впливу у випадках, коли вона має можливість змінити протиправну практику суб'єкта господарювання, який заподіює шкоду.

Якщо бізнес-структура не сприяла здійсненню негативного впливу на права людини, але такий вплив все ж безпосередньо пов'язаний з її діяльністю, продукцією чи послугами через її ділові відносини з іншим суб'єктом господарювання, ситуація є більш складною. До числа факторів, які будуть враховуватися при вирішенні питання про належні заходи в таких ситуаціях, відносяться наявність у бізнес-структури важелів впливу на відповідний суб'єкт господарювання; питання про те, наскільки важливе значення ці відносини мають для бізнес-структури; серйозність порушення прав людини, а також питання про те, чи буде припинення цих відносин із даним суб'єктом господарювання мати несприятливі наслідки для прав людини.

Чим складніша ситуація та її наслідки для прав людини, тим більш вагомим є аргумент для звернення бізнес-структури за незалежною експертною консультацією в процесі прийняття рішення про вжиття відповідних заходів.

Якщо бізнес-структура має в своєму розпорядженні важелі впливу для запобігання або пом'якшення негативного впливу, вона повинна скористатися ними. Якщо ж такі важелі недостатні, можуть існувати способи їх нарощування, наприклад за рахунок зміцнення потенціалу або застосування інших стимулів по відношенню до відповідного суб'єкта господарювання або в рамках співпраці з іншими сторонами.

Бувають ситуації, коли бізнес-структура не має достатніх важелів для запобігання або пом'якшення несприятливого впливу, і вона не може їх створити і примножити. У цьому випадку бізнес-структурі слід розглянути питання про припинення ділових відносин, взявши до уваги авторитетні оцінки потенційного несприятливого впливу такого рішення на права людини.

У разі, коли такі відносини є «життєво важливими» для бізнес-структури, їх припинення створює додаткові проблеми. Відносини можуть розцінюватися як життєво важливі, якщо вони дозволяють отримувати продукцію або послугу, вкрай необхідну для діяльності бізнес-структури і для отримання якої немає розумного альтернативного джерела. У зв'язку з цим необхідно враховувати також і тяжкість наслідків несприятливого впливу на права людини: чим більш грубими є порушення, тим оперативніше бізнес-структура повинна домагатися змін, не чекаючи прийняття рішення про доцільність припинення своїх ділових відносин. У будь-якому випадку упродовж усього часу, коли порушення відбувається, а бізнес-структура зберігає ділові відносини, вона повинна докладати власні зусилля з метою пом'якшення впливу і бути готовою до будь-яких

наслідків, - репутаційних, фінансових або юридичних, - обумовлених продовженням цих ділових відносин.

20. Для того, щоб перевірити, чи відбувається усунення наслідків несприятливого впливу на права людини, бізнес-структурам слід відстежувати ефективність вжитих ними заходів. Відстеження має:

а) ґрунтуватися на відповідних якісних і кількісних показниках;

б) спиратися на інформацію, відгуки з внутрішніх та зовнішніх джерел, включаючи думки зацікавлених сторін.

Коментар

Відстеження необхідно для бізнес-структури, адже вона має знати, наскільки оптимально реалізується її політика поваги до прав людини, чи ефективно вона реагує на виявлений вплив на права людини, а також для забезпечення безперервного покращення ситуації.

Бізнес-структурам слід докладати особливі зусилля для відстеження ефективності їхніх заходів реагування на вплив, завданий окремим особам, які відносяться до груп або категорій населення, які можуть піддаватися підвищеному ризику уразливості або маргіналізації.

Відстеження слід інтегрувати у відповідні внутрішні процеси звітності. Бізнес-структури можуть використовувати інструменти, які застосовуються ними для досягнення іншими цілей. В якості таких інструментів можуть використовуватися умови виконання контрактів та аналіз їх текстів, а також дослідження та аудити, в ході яких за необхідності використовуються дані у ґендерному аспекті. Механізми оперативного розгляду скарг також могли б стати важливими джерелами інформації від безпосередньо зацікавлених сторін щодо ефективності процедур забезпечення належної обачності щодо прав людини в ході підприємницької діяльності (див. Принцип 29).

21. Звітування бізнес-структур щодо того, яким чином вони усунули свій негативний вплив на права людини, передбачає їх готовність поширювати таку інформацію за межами бізнес-структур, особливо в тих випадках, коли сторони, інтереси яких зачеплено, або особи, які діють від їхнього імені, висловлюють занепокоєння з цих причин. Бізнес-структури, діяльність або умови діяльності яких створюють ризики значного негативного впливу на права людини, повинні офіційно звітувати про те, яким чином вони усувають його наслідки. В будь-якому випадку їхні повідомлення повинні:

а) мати таку форму та подаватися з такою періодичністю, які відповідають впливу підприємства на права людини, і повинні бути доступними для цільових аудиторій;

б) містити інформацію, що є достатньою для оцінки адекватності заходів реагування бізнес-структури у відповідь на конкретний вплив на права людини;

в) не створювати додаткових ризиків для зацікавлених сторін, персоналу або щодо дотримання законних вимог стосовно конфіденційності комерційної інформації.

Коментар

Відповідальність щодо дотримання прав людини передбачає запровадження бізнес-структурами політики та процедур, за допомогою яких вони можуть, з одного боку, отримувати інформацію, а з іншого - демонструвати, що вони поважають права людини на практиці. Таке демонстрування передбачає комунікацію, яка відбувається на основі транспарентності та підзвітності перед окремими особами або групами осіб, які можуть зазнавати негативного впливу, а також серед інших відповідних зацікавлених сторін, включаючи інвесторів.

Комунікація може мати різні форми, включаючи особисті зустрічі, он-лайн діалоги, консультації з зацікавленими сторонами, а також офіційні публічні звіти. В даний час змінюється і сама офіційна звітність, оскільки традиційні річні звіти та звіти про корпоративну відповідальність / стійкість доповнюються інформацією, що обновляється он-лайн, та комплексними фінансовими та нефінансовими звітами.

Запит щодо офіційної звітності бізнес-структур є необхідним за наявності ризиків значного негативного впливу на права людини незалежно від того, чи викликаний він характером або умовами їхньої діяльності. Звіт має охоплювати питання та наводити показники, що стосуються того, яким чином бізнес-структура виявляє несприятливий вплив на права людини та забезпечує усунення його наслідків. Незалежна перевірка звітів щодо поваги та дотримання прав людини може вигідним чином покращити їх зміст та зміцнити довіру до них. Корисним джерелом додаткової інформації можуть стати галузеві показники.

Відшкодування шкоди

22. У випадках, коли бізнес-структури встановлюють, що вони завдали негативного впливу на права людини або сприяли його вчиненню, вони повинні в рамках правових процедур відшкодувати заподіяну шкоду або співпрацювати з метою її відшкодування.

Коментар

Навіть за наявності оптимальної політики та практики бізнес-структура може завдавати або сприяти вчиненню негативного впливу на права людини, який вона не могла передбачити або якому не могла запобігти.

У випадках, коли бізнес-структура встановлює факт виникнення такої ситуації або в рамках її процедури обачності щодо прав людини, або іншими способами, її відповідальність щодо дотримання прав людини передбачає активну участь у процесі відшкодування шкоди, що може провадитися як самостійно, так і в співробітництві з іншими сторонами. Механізми розгляду скарг на оперативному рівні, доступні для сторін, на яких потенційно може поширитися негативний вплив внаслідок здійсненої підприємницької діяльності, можуть стати одним із ефективних способів сприяння відшкодуванню шкоди, якщо вони відповідають певним ключовим критеріям, викладеним в принципі 31.

У разі несприятливого впливу, який не був викликаний діяльністю бізнес-структури або якому вона не сприяє, але який безпосередньо пов'язаний з її діяльністю, продукцією або послугами внаслідок її ділових відносин, принцип відповідальності щодо поваги та дотримання прав людини не вимагає від цієї бізнес-структури відшкодувати шкоду за власний кошт, хоча вона може взяти на себе таку роль.

Деякі ситуації, зокрема такі, що пов'язані з підозрою щодо вчинення злочинів, як правило, вимагають того, щоб були задіяні судові механізми.

Додаткові рекомендації щодо механізмів, за допомогою яких можна добитися відшкодування шкоди, в тому числі у випадках, коли звинувачення щодо негативного впливу на права людини заперечуються, містяться в розділі III, присвяченому доступу до засобів правового захисту.

Питання умов діяльності

23. За будь-яких умов бізнес-структури повинні:

а) виконувати всі діючі закони і поважати міжнародно визнані права людини незалежно від місця, де вони провадять свою діяльність;

б) знаходити способи забезпечувати дотримання принципів міжнародно визнаних прав людини у випадках, коли вони стикаються з суперечливими вимогами;

с) ставитися до ризику здійснення або сприяння здійсненню грубих порушень прав людини як до питання дотримання правових норм незалежно від місця, де вони провадять свою діяльність.

Коментар

Хоча певні країни та місцеві умови можуть підвищувати ризики для прав людини, що обумовлені діяльністю бізнес-структури та її діловими відносинами, всі бізнес-структури несуть однакову відповідальність щодо поваги та дотримання прав людини незалежно від місця здійснення їхньої діяльності. У випадках, коли становище в країні не дозволяє виконувати це зобов'язання повною мірою, очікується, що бізнес-структури за таких обставин будуть дотримуватися принципів міжнародно визнаних прав людини в максимально можливому обсязі та зможуть продемонструвати свої зусилля, вжиті з цією метою.

Певні умови діяльності, наприклад, такі, як знаходження в регіонах зачеплених конфліктом, можуть підвищувати ризик того, що бізнес-структури можуть ставати співучасниками грубих порушень прав людини, які були вчинені іншими суб'єктами (наприклад, силами безпеки). Бізнес-структури повинні добросовісно оцінювати такі ризики з точки зору дотримання норм права, враховуючи розширення меж потенційної юридичної відповідальності бізнес-структур, що пов'язано з принципом екс-територіальної юрисдикції щодо цивільних позовів, а також з дією положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду в юрисдикціях, що передбачають кримінальну відповідальність для юридичних осіб. Крім того, керівники бізнес-структур верхньої і середньої ланки, а також їх рядові співробітники можуть нести індивідуальну кримінальну відповідальність за дії, що становлять грубі порушення прав людини.

У таких складних умовах бізнес-структури повинні робити все можливе, щоб не погіршувати обстановку. У виборі найбільш ефективних заходів реагування у багатьох випадках було б доцільно спиратися не тільки на експертні знання та проведення консультацій з різними службами бізнес-структури, але й звертатися за консультаціями до зовнішніх авторитетних, незалежних експертів, у тому числі до експертів із урядів, громадянського суспільства, національних установ із захисту прав людини і відповідних багатосторонніх механізмів.

24. У випадках, коли необхідно визначити пріоритетність дій щодо усунення наслідків фактичного і потенційного несприятливого впливу на права людини, бізнес-структурам слід, в першу чергу, прагнути до запобігання і пом'якшення найбільш серйозних наслідків або вживати заходи з урахуванням того, що запізніле реагування зробить такий вплив незворотнім.

Коментар

Хоча бізнес-структури повинні усувати всі види наслідків спричиненого ними негативного впливу, їх одночасне усунення не завжди можливо. За відсутності конкретних правових рекомендацій і за необхідності визначити пріоритетність дій, бізнес-структури повинні починати з тих форм впливу на права людини, які є найбільш небезпечними, виходячи з того, що запізніле реагування може негативно позначитися на можливостях виправлення становища. У цьому контексті тяжкість наслідків не є абсолютним критерієм; вона визначається з урахуванням інших впливів на права людини, виявлених бізнес-структурами.

ІІІ. ДОСТУП ДО ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

А. Основоположний принцип

25. У межах свого обов'язку захищати від пов'язаних із підприємницькою діяльністю порушень прав людини, держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих чи інших відповідних засобів повинні вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їх території та / або в межах їхньої юрисдикції, особи, права яких порушені, отримували доступ до ефективних засобів правового захисту.

Коментар

Якщо держави не будуть вживати належних заходів для розслідування, покарання винних і відшкодування шкоди за порушення прав людини, пов'язаних із підприємницькою діяльністю, обов'язок держав щодо забезпечення захисту виявиться неефективним або зовсім втратить свій сенс.

Доступ до ефективних засобів правового захисту має свої процедурні та матеріально-правові аспекти. Засоби правового захисту, що надаються в рамках механізмів розгляду скарг, про які йдеться в цьому розділі, можуть набувати різні матеріально-правові форми, метою яких, кажучи в цілому, буде відшкодування заподіяної правам людини шкоди або поновлення стану, що існував до їх порушення. Засоби правового захисту можуть включати принесення вибачення, реституцію, реабілітацію, фінансову або нефінансову компенсацію і застосування санкцій (кримінальних або адміністративних, наприклад, у формі штрафів), а також недопущення нової шкоди, наприклад, за допомогою судових заборон або гарантій неповторення. Процедури забезпечення засобів правового захисту повинні бути неупередженими, захищеними від корупції і спроб політичних чи інших сил вплинути на результати.

Для цілей цих Керівних принципів скарга розуміється як заява про допущену несправедливість, яка суб'єктивно сприймається з точки зору уявлень окремої особи або групи осіб про їхнє право, в основі якої може лежати закон, контракт, прямо або непрямо висловлена обіцянка, звичайна практика або загальні уявлення спільноти, чиї права порушені, про справедливість.

Термін «механізм розгляду скарг» означає будь-який організований судовий або несудовий процес, що здійснюється державним або недержавним органом, у рамках якого можуть бути подані скарги на пов'язані з підприємницькою діяльністю порушення прав людини та запит щодо правового захисту.

Державні механізми розгляду скарг можуть належати до компетенції державного відомства, установи або незалежного органу, що має надані законом або Конституцією повноваження. Вони можуть бути судовими або позасудовими. Деякими механізмами передбачено, що особи, права яких порушені, безпосередньо звертаються з проханням про надання правового захисту; в інших механізмах - посередник звертається з проханням про правовий захист від їхнього імені. Прикладами можуть слугувати суди (як у кримінальних, так і цивільних справах), суди у трудових спорах, національні установи із захисту прав людини, національні координаційні механізми, що діють в рамках Керівних настанов для багатонаціональних підприємств Організації економічного співробітництва і розвитку, численні установи омбудсменів, а також державні служби з розгляду скарг.

Забезпечення доступу до засобів правового захисту в разі порушень прав людини внаслідок підприємницької діяльності також обумовлює необхідність сприяння з боку держави у справі підвищення інформованості громадськості і розуміння нею цих механізмів, способів отримання доступу до них і надання будь-якої підтримки з цією метою (фінансової або експертної).

Державні судові і позасудові механізми розгляду скарг повинні створювати основу для більш широкої системи правового захисту. У рамках такої системи механізми розгляду скарг на оперативному рівні можуть забезпечити можливість подачі скарги і вирішення спору на ранньому етапі. Державні механізми і механізми, що діють на оперативному рівні, в свою чергу можуть бути доповнені або посилені за допомогою заходів захисту, сформованих у рамках спільних ініціатив, а також заходів міжнародних і регіональних правозахисних механізмів. Додаткові вказівки щодо цих механізмів наводяться в Керівних принципах 26-31.

В. Принципи діяльності

Державні судові механізми

26. При усуненні порушень прав людини у сфері бізнесу держави повинні вживати належних заходів для забезпечення ефективності національних судових механізмів, в тому числі за рахунок знаходження способів усунення правових, практичних та інших відповідних бар'єрів, які могли б спричинити відмову в доступі до засобів правового захисту.

Коментар

Ефективні судові механізми є основою для забезпечення доступу до засобів правового захисту. Їх здатність усувати порушення прав людини, пов'язані з підприємницькою діяльністю, залежить від їх неупередженості, чесності та можливостей забезпечувати належний судовий розгляд.

Держави повинні вживати заходів для недопущення виникнення бар'єрів, що перешкоджають поданню до суду законних скарг у випадках, коли звернення до суду є основним елементом отримання доступу до засобу правового захисту або коли альтернативні засоби ефективного правового захисту відсутні. Їм також слід забезпечувати, щоб правосуддю в рамках судового процесу не перешкоджала корупція, щоб суди не залежали від економічного чи політичного тиску з боку інших державних агентів, а також суб'єктів підприємницької діяльності та щоб не створювалися перешкоди для законної та мирної діяльності правозахисників.

Правові бар'єри, що перешкоджають розгляду законних скарг на пов'язане з підприємницькою діяльністю порушення прав людини, можуть, наприклад, виникати у випадках, коли:

- спосіб розподілу правової відповідальності між членами корпоративної групи відповідно до національного кримінального і цивільного законодавства дозволяє ухилятися від виконання принципу належної підконтрольності;

- позивачі стикаються з відмовою в правосудді в державі, де відбулося порушення прав людини, і не можуть отримати доступ до судів держави походження незалежно від предмету позову;

- деякі групи осіб, такі як корінні народи і мігранти, виключаються з системи правового захисту їхніх прав людини, якою користується решта населення.

Практичні і процедурні бар'єри, що перешкоджають доступу до судових засобів правового захисту, можуть, зокрема, виникати у випадках, коли:

- витрати, пов'язані з подачею позову набагато перевищують встановлену величину, яка слугує стримуючим фактором від подачі необґрунтованих позовів, та / або не можуть бути знижені до розумних рівнів за допомогою підтримки уряду, «ринкових» механізмів (наприклад, страхування витрат судового розгляду і безоплатна правова допомога) або інших засобів;

- позивачі стикаються з труднощами в справі отримання законного представника через відсутність ресурсів або інших стимулів для залучення юристів з метою отримання консультацій щодо конкретної тематики;

- відсутні належні можливості для об'єднання позовів або проведення судових розглядів за участю представників (наприклад, для подачі об'єднаних позовів або інших процедур подачі колективних позовів), що перешкоджає доступу окремих позивачів до ефективних засобів захисту;

- державні обвинувачі не мають достатніх ресурсів, експертних знань і підтримки для виконання зобов'язань держави щодо розслідування участі окремих осіб і бізнес-структур у злочинах, які зачіпають права людини.

Багато з цих бар'єрів виникають або посилюються в результаті нерівності можливостей сторін процесу, що нерідко має місце під час розгляду позовів щодо порушень прав людини у сфері бізнесу, наприклад нерівності із точки зору їхніх фінансових ресурсів, доступу до інформації та експертних знань. Крім того, внаслідок активної дискримінації або ненавмисних наслідків організації роботи судових механізмів окремі особи з груп або категорій населення, які можуть піддаватися підвищеному ризику вразливості або маргіналізації, часто стикаються з додатковими культурними, соціальними, матеріальними та фінансовими перешкодами в аспекті доступу до цих механізмів, їх використання і захисту з їх боку. Слід приділяти особливу увагу правам і конкретним потребам таких груп або категорій населення на кожному етапі процесу правового захисту, що стосується доступу, судового розгляду і винесення остаточного рішення.

Державні позасудові механізми розгляду скарг

27. Поряд із судовими механізмами держави повинні забезпечувати ефективні і належні позасудові механізми розгляду скарг, які є частиною загальної державної системи правового захисту в разі порушень прав людини у сфері бізнесу.

Коментар

Адміністративні, законодавчі та інші позасудові механізми відіграють найважливішу роль із точки зору доповнення та розширення судових механізмів. Навіть там, де судові системи є ефективними і добре

забезпечені ресурсами, вони не можуть брати на себе весь тягар, пов'язаний з розглядом усіх можливих порушень; судові засоби захисту потрібні не у всіх випадках; крім того, не завжди всі позивачі віддають їм перевагу.

Прогалини в забезпеченні засобів правового захисту в разі вчинення порушень прав людини у сфері бізнесу могли б, за необхідності, бути ліквідовані шляхом розширення мандатів існуючих позасудових механізмів і/або шляхом створення нових механізмів. Такі механізми могли б бути засновані на посередництві, мати форму третейського суду або бути реалізовані в рамках інших процесів, прийнятних із культурної точки зору і сумісних із правозахисними принципами, або в будь-якій формі поєднувати ці підходи з урахуванням поставлених питань, будь-якого публічного інтересу і можливих потреб сторін. Для забезпечення їхньої ефективності необхідно, щоб вони відповідали критеріям, викладеним в принципі 31.

У зв'язку з цим особливу роль повинні відігравати національні установи із захисту прав людини.

Як і у випадку з судовими механізмами, держави повинні вивчити способи усунення будь-якої нерівності сторін, що беруть участь у процесі з розгляду позовів щодо порушення прав людини у сфері бізнесу, і будь-яких інших додаткових бар'єрів на шляху отримання доступу, з якими стикаються окремі особи з груп або категорій населення, які можуть піддаватися підвищеному ризику вразливості або маргіналізації.

Недержавні механізми розгляду скарг

28. Держави повинні розглянути можливість сприяння доступу до ефективних недержавних механізмів розгляду скарг, які стосуються відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень прав людини в сфері бізнесу.

Коментар

Одним із видів недержавних механізмів розгляду скарг є механізми, що створюються бізнес-структурами самостійно або у співпраці з зацікавленими сторонами, асоціаціями, що об'єднують підприємства галузі, або групами різних зацікавлених сторін. Ці механізми мають позасудовий характер, але можуть набувати форму третейського суду, дотримуватися підходу, що заснований на діалозі, або проходити в руслі процесів, прийнятних із культурної точки зору і сумісних з правами людини. Особливі переваги таких механізмів полягають в оперативності доступу і наданні засобів правового захисту, невисоких витратах і/або транснаціональному охопленні.

Іншим видом подібних механізмів є регіональні і міжнародні правозахисні органи, які найчастіше займаються питаннями порушень державами їхніх зобов'язань у сфері поваги та дотримання прав людини. Разом з тим, деякі з них займаються також і питаннями недотримання державами зобов'язань щодо забезпечення захисту від порушень прав людини з боку бізнес-структур.

Держави можуть відігравати позитивну роль у підвищенні інформованості про такі можливості або іншими способами сприяти доступу до їх використання поряд з механізмами, що забезпечуються самими державами.

29. З метою вчасного розгляду скарг та прямого відшкодування шкоди бізнес-структури повинні заснувати в інтересах окремих осіб і спільнот, які можуть зазнати негативного впливу внаслідок підприємницької діяльності, ефективні механізми розгляду скарг на оперативному рівні або брати участь в їх роботі.

Коментар

Окремі особи і спільноти, які можуть постраждати від негативного впливу з боку підприємства, повинні мати безпосередній доступ до механізмів розгляду скарг на оперативному рівні. Як правило, ці механізми забезпечуються бізнес-структурами самостійно або у співпраці з іншими сторонами, включаючи відповідні зацікавлені сторони. Крім того, доступ до них може надаватися після звернення до взаємоприйняттого зовнішнього експерта або органу. Для доступу до цих механізмів не потрібно, аби особа, яка звертається зі скаргою, спочатку використовувала інші засоби захисту. Ці механізми можуть безпосередньо звертатися до бізнес-структури задля проведення оцінки відповідних ситуацій і відшкодування будь-якої шкоди.

Механізми розгляду скарг на оперативному рівні виконують дві основні функції, що стосуються відповідальності бізнес-структур щодо дотримання прав людини:

- по-перше, вони забезпечують виявлення випадків негативного впливу на права людини в рамках поточної діяльності бізнес-структури з точки зору реалізації принципу належної обачності щодо прав людини. З цією метою вони надають сторонам, які зазнають безпосередній вплив діяльності бізнес-структури, можливість заявити про своє занепокоєння у випадках, коли вони вважають, що на них чиниться або буде здійснено негативний вплив. Крім того, шляхом аналізу тенденцій і характерних особливостей скарг бізнес-структури можуть виявляти системні проблеми та відповідним чином адаптувати свою практику.

- по-друге, ці механізми після з'ясування суті скарг дозволяють розглядати їх і відшкодовувати шкоду, спричинену негативним впливом з боку бізнесу, вже на ранньому етапі безпосередньо самою бізнес-структурою і таким чином не допускати посилення заподіяної шкоди і зростання потоку скарг.

Такі механізми не вимагають, щоб претензія або скарга подавалася стосовно порушення прав людини, лише тоді, як воно станеться; їх конкретна мета - виявити будь-які законні претензії сторін, які можуть піддатися впливу негативних наслідків. Якщо такі претензії не виявляються і не усуваються, з часом вони можуть стати причиною серйозних конфліктів і порушень прав людини.

Для практичної ефективності механізмів розгляду скарг на оперативному рівні вони повинні відповідати певним критеріям (принцип 31). Для дотримання цих критеріїв механізми розгляду жалоб можуть набувати різних форм залежно від потреб, обумовлених масштабом, ресурсами, галузевими, культурними та іншими параметрами.

Механізми розгляду скарг на оперативному рівні можуть стати важливим додатковим аспектом більш широкої взаємодії зацікавлених сторін та процесів колективних переговорів, але не можуть замінити жодного з них. Їх не слід використовувати з метою підризу ролі законних профспілок у вирішенні трудових спорів, а також для закриття доступу до судових або інших позасудових механізмів розгляду скарг.

30. Галузеві, багатосторонні та інші спільні ініціативи, засновані на дотриманні норм у сфері прав людини, повинні передбачати наявність ефективних механізмів розгляду скарг.

Коментар

Стандарти, які стосуються прав людини, все більше отримують відображення у зобов'язаннях, що приймають на себе галузеві бізнес-структури, багатосторонні та інші спільні ініціативи, шляхом їх включення в кодекси поведінки, стандарти діяльності, глобальні рамкові угоди між профспілками і транснаціональними корпораціями, а також в аналогічні програмні документи.

Такі спільні ініціативи повинні забезпечувати наявність ефективних механізмів, в рамках яких сторони або їх законні представники можуть заявляти про своє занепокоєння в разі, коли, на їхню думку, відповідні зобов'язання не були виконані. Легітимність таких ініціатив може опинитися під загрозою, якщо вони не створюють таких механізмів. Ці механізми могли б формуватися як в індивідуальному, так і колективному порядку в рамках відповідної ініціативи. Ці механізми повинні

забезпечувати підзвітність і можливість для відшкодування шкоди, заподіяної бізнес-структурами внаслідок негативного впливу їх діяльності на права людини.

Критерії ефективності позасудових механізмів розгляду скарг

31. З метою забезпечення ефективності державних і недержавних позасудових механізмів розгляду скарг слід гарантувати:

а) легітимність: забезпечення довіри з боку груп зацікавлених сторін, для яких призначені ці механізми, їх підзвітність з точки зору справедливості процесів розгляду скарг;

б) доступність: забезпечення поінформованості всіх груп зацікавлених сторін, для яких призначені ці механізми, і надання належної допомоги сторонам, доступу яких перешкоджають бар'єри особливого характеру;

с) передбачуваність: забезпечення чіткої та зрозумілої процедури із зазначенням орієнтовних термінів проходження кожного етапу, а також ясності щодо наявних типів процесу, результатів і способів контролю за виконанням рішень;

д) справедливість: прагнення забезпечити, аби постраждалі сторони мали належний доступ до джерел інформації, консультацій і експертних знань, необхідних для участі в процесі подачі скарги на основі принципів справедливості, поінформованості та поваги;

е) транспарентність/прозорість: інформування сторін процесу розгляду скарги про його хід, і надання достатньої інформації про дію механізму з метою зміцнення довіри до його ефективності і відповідності будь-яким публічним інтересам;

ф) відповідність нормам в сфері прав людини: забезпечення відповідності результатів і засобів правового захисту міжнародно визнаним правам людини;

г) джерело безперервного навчання: аналіз відповідних заходів із метою формування висновків, необхідних для вдосконалення механізму та запобігання майбутнім скаргам і заподіяння шкоди в майбутньому;

Механізми на оперативному рівні також мають бути:

h) засновані на взаємодії і діалозі: проведення консультацій із групами зацікавлених сторін, для яких призначені ці механізми, з питань їх створення та ефективності їх функціонування, а також приділення уваги діалогу як способу розгляду скарг і прийняття рішень щодо них.

Коментар

Механізм розгляду скарг може відповідати своїй меті лише в тому випадку, якщо особи, для яких він призначений, знають про нього, довіряють йому і можуть використовувати його. Ці критерії задають контрольні параметри для створення, перегляду або оцінки позасудового механізму розгляду скарг, з тим щоб забезпечити його ефективне функціонування на практиці. Погано розроблені або погано працюючі механізми розгляду скарг можуть посилювати незадоволеність сторін, створюючи у них ще сильнішого відчуття власного безсилля і неповаги до них.

Перші сім критеріїв можуть бути застосовані до будь-яких державних і недержавних третейських або заснованих на діалозі механізмів. Восьмий критерій притаманний механізмам на оперативному рівні, функціонуванню яких сприяє бізнес-структура.

Термін «механізм розгляду скарг» в цьому документі застосовується в техніко-юридичному сенсі. Сам цей термін при його застосуванні до конкретного механізму не завжди може бути правильним або доречним, але критерії ефективності у всіх випадках залишаються незмінними. Коментар щодо конкретних критеріїв є наступним:

a) зацікавлені сторони, для яких призначений механізм, повинні довіряти йому, якщо вони вирішили його використовувати. Забезпечення того, щоб сторони процесу розгляду скарги не могли втручатися в його справедливе ведення, є одним з найбільш важливих факторів зміцнення довіри зацікавлених сторін;

b) перешкодами для доступу можуть бути недостатня інформованість про механізм, мова, недостатній рівень грамотності, обсяг витрат, місце розташування або побоювання зазнати репресій;

c) для забезпечення довіри до механізму і його затребуваності слід поширювати загальнодоступну інформацію про пропоновані їм процедури. По можливості, слід дотримуватися строків, що відводяться для кожного етапу, при цьому в деяких випадках може знадобитися застосування більш гнучкого підходу;

d) при наявності скарг або суперечок між бізнес-структурами та сторонами, що зазнали шкоди, останні нерідко мають у своєму розпорядженні значно менші можливості для доступу до інформації або до експертних ресурсів і часто не мають матеріальних ресурсів для їх оплати. У випадках, коли така нерівність не усувається, знижуються шанси на проведення справедливого процесу і його сприйняття як такого, а також виникають складності у пошуку довговічних рішень;

е) регулярний обмін інформацією зі сторонами про хід розгляду індивідуальних скарг може мати суттєве значення для збереження довіри до процесу. Забезпечення транспарентності/прозорості дії цього механізму, що виявляється в інформуванні якомога більшого числа зацікавлених сторін про статистичні дані, приклади накопиченого досвіду і більш докладної інформації про розгляд певних випадків, може мати важливе значення для підтвердження його легітимності та підтримки широкої довіри до нього. У той же час, за необхідності, слід забезпечувати конфіденційність діалогу між сторонами, а також в питаннях, що стосуються особистої інформації його окремих учасників;

ф) нерідко скарги не формулюються з правозахисної точки зору, і в багатьох із них спочатку не будуть зачіпатися питання прав людини. Незважаючи на це, коли результати розгляду мають значення для захисту прав людини, слід забезпечувати, щоб рішення приймалися з урахуванням міжнародно визнаних прав людини;

г) регулярний аналіз періодичності, характеру і причин скарг може дозволити установі, що керує механізмом, виявляти і коригувати програми/політики, процедури або практику, які необхідно змінювати з метою запобігання заподіяння шкоди в майбутньому;

h) взаємодія з групами зацікавлених сторін з питань розробки та забезпечення результативності роботи механізму розгляду скарг на оперативному рівні може сприяти задоволенню потреб цих груп, його використанню цими групами на практиці і виникненню загальної зацікавленості в успішній роботі механізму. Оскільки бізнес-структура не може легітимним чином одночасно бути об'єктом скарг і в односторонньому порядку приймати рішення з приводу їхнього розгляду, основне завдання цих механізмів має полягати в досягненні узгоджених рішень шляхом діалогу. Якщо необхідне рішення третейського суду, таке рішення повинно прийматися легітимним, незалежним третейським механізмом.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЗМІЦНЕННЯ ЗАСАД
У СФЕРІ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ:
ДРАЙВЕРИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту

В авторській редакції

Редактор-упорядник: А.Є. Санченко

Підписано до друку 24.04.2019.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.

Ум. друк. арк. 12,5. Ум. фарб.-відб. 12,5. Обл.-вид. арк. 11,63.

Зам. 0142. Тираж 100 прим.

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до

Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

14035, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

Тел.: (0462) 972-664